
MEDIÆ VALIA
HISTORICA
BOHEMICA 23/2

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR

PRAHA 2020

MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA

23/2 2020

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

Jan Zelenka

VÝKONNÍ REDAKTOŘI / MANAGING EDITORS

Eva Doležalová

Dana Dvořáková-Malá

Jaroslav Boubín

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

Lenka Bobková, Luděk Galuška, Alexandra Kaar, Pavel Krafl, Jan Lukačka,
Christian Lübke, Karel Maráz, Hana Pátková, František Šmahel, Josef Žemlička

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

The Institut of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 809/76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.

+420 286 882 121, linka 246

E-MAIL

zelenka@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/mediaevalia.ep/>

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

MHB

MHB vychází dvakrát ročně / MHB is published twice a year

Časopis je zařazen v databázi Scopus / The journal is indexed in Scopus

ISSN 0862-979X

MEDIAEVALIA HISTORICA
BOHEMICA
23/2

Praha
Historický ústav
2020

ISSN 0862-979X

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2020

I

STUDIE

ELISABETH, QVAE PUBLICAM REM BOEMIAE PLUS QUAM VIR REGEBAT.

Alžběta uherská, kněžna česká

ROBERT VLK

Elisabeth, quae publicam rem Boemiae plus quam vir regebat. Elisabeth of Hungary, Duchess of Bohemia:

This study discusses Bohemian Duchess Elisabeth of Hungary, the wife of Frederick, Duke of Bohemia. The author first considers the depiction of the duchess in individual historical monographies and studies, placing her marginality into the context of the generally accepted concept of the Duchy of Bohemia's decline during the reign of Duke Frederick. It then focuses on Elisabeth's acts both in terms of warfare and spirituality. It emphasises not only her significant influence on the duke and his associates, but also her loyalty to her husband whom she firmly stood by during his entire reign, which is reflected in the frequent appearance of her name in ducal documents.

Key Words: Duchy of Bohemia, Elisabeth of Hungary, Duke Frederick, Frederick Barbarossa, Soběslav II, Duke of Bohemia, Battle of the Bojiště, Abbot Gerlach

V lednu roku 1157 projíždělo českou krajinou knížecí poselstvo vedené pražským biskupem Danielelem. Z významných osobností byli přítomni také Jindřich, mladší bratr českého knížete Vladislava II., a Fridrich, opat kláštera v Postoloprtech. Kvůli poslední jmenovanému se zastavili v benediktýnském klášteře v Podlažicích, aby se s ním, zřejmě již těžce nemocným, rozloučili. Po třech dnech opat zemřel.¹ To už ale Daniel spolu s ostatními spěchal ku Praze, neboť vezl dceru

1 O události referuje Mnich Sázavský. *Eodem anno XIII Kal. Febr. Fridericus, abbas Postoloper-tensis, vir in divinis et humanis rebus summae discretionis, erga deum et homines devotae sinceritatis, intimae ad omnes affabilitatis, peracto itinere cum domno Daniele pontifice in terram Hunorum abierat, quoniam videlicet idem antistes et Heinricus, frater Wladislai ducis, cum aliis Boemicae terrae primatibus filiam Ungarici regis Friderico, filio eiusdem ducis, disponendam detulerunt. In reditu in quandam villam suam pausandi gratia deveniens, post trium dierum egritudinem ultimum exhalavit spiritum.* Mnich Sázavský, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 264; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*

uherského krále Gejzy II. a jeho ženy Eufroziny Kyjevské. Jmenovala se Alžběta a měla se stát manželkou Bedřicha, nejstaršího syna českého knížete Vladislava II. A jednou snad českou kněžnou.

Předloženou studii bych chtěl zaplnit mezeru v dějinách českého knížectví, jelikož se Alžbětou, pokud je mi známo, zatím nikdo obsírněji nezabýval. Mým hlavním cílem je poukázat na kněžninu veřejnou aktivitu a zamyslet se nad důvody opomíjení její osobnosti v historických pracích.

Domnívám se, že důvodem opomíjení může být skutečnost, že byla manželkou muže, jehož osobnost a vláda se nikterak netěšila přízni historiků. Krize, úpadek, neschopnost, slabost a servilita, jsou častá pojmenování, která „zdobí“ jméno českého knížete Bedřicha. Jeho osobnost i vláda (1173; 1179–1189) byla podrobena tvrdé kritice už otcem moderního českého dějepisce Františkem Palackým, který ho popsal jako muže, jenž se nejen že *nepotatil*, ale také *neuměl získati sobě lásky ani u šlechty, ani u obecného lidu*.²

Palackého kritický narativ vůči knížeti, který zjevně vycházel z vlasteneckého diskursu Národního obrození, ovlivňoval práce dalších badatelů.³ Ještě přísněji posuzoval knížete Václav Novotný. V porovnání s Bedřichovým předchůdcem Soběslavem II., *ušlechtilým knížetem a dobrým hospodářem*, jenž by se za příznivějších okolností mohl stát jedním z nejznamenitějších panovníků českých, Bedřich zaostával v mnoha ohledech.⁴ Vadila především jeho poslušnost

(1034–1197), Praha 1913, s. 865. Konkrétněji se k tématu rozepisuje Josef PLÁČEK, *Ke zprávě mnicha Sázavského o cestě českého svatebního poselství do Uher roku 1157*, ČČH 13, 1907, s. 183–185. Ten (s. 185) uvádí, že onou vesnicí byly Podlažice, kde se nacházel klášter, do kterého se měl opat uchýlit. Podle podlažického nekrologu zemřel opat 20. ledna. Viz *Necrologium Podlažicence*, Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte, Beda Dudík (ed.), Brünn 1852, s. 405.

2 František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, Praha 1907, s. 121.

3 S tímto souvisí také narativ o uvědomělé politické koncepci císaře, který se měl snažit o posílení ústřední moci tím, že oslaboval moc samostatných celků. Na příkladě procesu s Jindřichem Lvem z roku 1180, jenž hrál v české historiografii komparační úlohu v posuzování vztahu českých knížat a Fridricha Barbarossy, se k tomuto narativu kriticky vyjádřil Jan ZELENKA, *SIC SAPIENS IMPERATOR CONIURATIONE REBELLUM REPRESSIT. Fridrich Barbarossa a české knížectví v optice procesu s vévodou Jindřichem Lvem*, MHB 11, Praha 2007, s. 39–77.

4 V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2*, s. 1028nn; s. 1053. Nutno ovšem dodat, že by Soběslava II. za příznivějších okolností považoval za jednoho z nejlepších panovníků českých již František

císařovi, s jehož podporou získal knížecí trůn. Interpretuje kronikáře Jarlocha, který na počátku vlády přirovnal knížete k nezkušenému vozkovi (*auriga inexpertus*), převyprávěl jeho přirovnání do metaforického zobrazení gramlavé neschopnosti.⁵ Jednoznačným důkazem Bedřichovy nemohoucnosti byla Václavu Novotnému ovšem právě Alžběta, která nemístně zasahovala do řízení věcí veřejných. Skutečnost, že se v knížecích listinách často vyskytuje její jméno, měla být důkazem slabosti knížete.⁶ Teprve až po její smrti si mohlo České knížectví, *přesycené vládou této ženy*, oddechnout.⁷

Na výklad popisující neschopnost českého knížete vládnoucího v celkovém období politického úpadku českého knížectví poslední čtvrtiny 12. století, navázali historikové marxistického i polistopadového období. Tak se můžeme dočíst, že v době poslední třetiny 12. století až do nástupu knížete Konráda Oty chyběla *prozíravá, cílevědomá osobnost*.⁸ Bedřich byl knížetem *slabým, neobratným a úplatným*,⁹ který dotáhl České knížectví až *na samý práh katastro-*

Palacký, viz F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, s. 122. Nemalý vliv na tomto hodnocení měl Soběslavův příklon k *rusticis*, tedy k poddanskému lidu, který detailně rozebral Zdeněk FIALA, „*Princeps rusticorum*“, *Zápisky katedry československých dějů a archivního studia* 5, 1961, s. 31 – 42, zvláště s. 38–39.

5 *Vůz státu českého, pokud otěže jeho řídil Bedřich, co chvíli vjel na překážku, brozil překotiti se a zasypati i vozataje*, V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2.*, s. 1056.

6 *Ibidem*, s. 1057.

7 *Kněžna Alžběta vydala brad pražský Konrádovi, ale jen na slib, přísahou stvrzený, že jí postoupí Olomouce. Konrád Ota však, stav se pánem Prahy a tím i Čech, slibu prostě nesplnil, bez obav, že by čin tento setkal ses odporem v zemi, přesycené již vládou této ženy, jež prý ostatně již příštího roku zemřela*. *Ibidem*, s. 1102.

8 Jiří KEJŘ, *Böhmen zur Zeit Friedrich Barbarossas*, in: Kaiser Friedrich Barbarossa. Landesausbau-Aspekte seiner Politik-Wirkung, E. Engel – B. Töpfer (edd.), Weimar 1994, s. 110. Jiří Kejř ve svých studiích zabývajících se právním poměrem českého státu k německé říši bere Bedřichovu slabou vládu jako fakt. Poddajnost a závislost knížete Bedřicha měla ulehčit císaři jeho svrchovanost, navíc umožnila pražskému biskupovi Jindřichu Břetislavovi jisté osamostatnění se od knížecí moci. (s. 106) Knížecí slabost se projevovala obecnou nespokojeností s knížetem, častými povstáními šlecht, prosbami knížete o císařovou pomoc a závázáním se k zaplacení velkým peněžitých částek právě za tuto pomoc. (s. 110). Viz též J. KEJŘ, *Korunovace krále Vladislava II.*, ČČH 88, 1990, s. 656.

9 Lisa WOLVERTON, *Hastening Toward Prague. Power and Society in the Medieval Czech Lands*, Philadelphia 2001, s. 12.

fy.¹⁰ Stručně: nepatřil k *zvláště schopným*.¹¹ Jen ojediněle se objevily názory korigující tento převládající historický narativ.¹²

Co se týká české kněžny, posouzení její vlády a činů záviselo na předmětu dané historické práce. Z výše napsaného je patrné, že v obecnějších monografiích je hodnocena optikou Bedřichovy vlády. Je proto paradoxní, uznáme-li jeho vládu za skutečně slabou, že Alžbětě vytýkáme aktivitu ve společenském dění. Už František Palacký ji považoval za hrdou kněžnu, jež se pletla do zemských záležitostí a kdekoho urážela.¹³ Přesto jí alespoň vzdal hold svým postesknutím, že by bylo pro Bedřicha daleko lépe, kdyby si vzal za vzor právě svou manželku, která jej předčila jak v opatrnosti, tak také v ráznosti a odvaze.¹⁴

Výše jsem uvedl postoj Václava Novotného. Josef Žemlička jí ve svém základním přehledu o dějinách českého knížectví nevěnuje zvláštní pozornost. Hodnotový soud snáší v jiném díle. Oceňuje její podporu knížeti, klid v náročných

10 Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990, s. 45n. Pozitivněji se ke knížeti staví až v jeho podržení Olomoucka, které si nárokoval po roce 1179 Konrád Ota a kde autor přiznává, že *jako blava jednotného přemyslovského státu si přes své nedostatky jasně uvědomoval, že v dané chvíli musí spíše posilovat centrální funkce svého úřadu. Osobní prestiž knížete Bedřicha tak splýnula s objektivními zájmy monarchie*. Viz J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 2002, s. 316n, kde sice chápe Bedřicha, jako panovníka, jenž se dopouštěl *fatálních chyb*, přesto mu přiznává zběhlou v potlačování odbojů (s. 319).

11 Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Nada PROFANTOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české. I. do roku 1197*, Praha 1999, s. 649.

12 Opatrnější stanovisko zaujímá např. Martin WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007, s. 37; Idem, *Morava v době knížectví 906–1197*, Praha 2010, s. 231. *Milevský letopis*. Zápisky Vincencia, Jarlocha a Ansbera (ed.) Magdalena Moravová, Praha 2012, s. 234, poz. č. 28. Svým způsobem se Bedřicha zastal také Jan Zelenka, který zdůraznil vliv českých předáků a poukázal na přeceňování vědomého vlivu německého císaře, viz Jan ZELENKA, *Kosmas, Mnich Sázavský, Jarloch a sedmdesátá léta 12.století*, in: Vladislav II. Druhý král z Přemyslova rodu. K 850. výročí jeho korunovace (edd. kol. autorů), Praha 2009, s. 50–68, konkrétně s. 58; 60.

13 F. PALACKÝ, *Dějiny národa českého*, s. 124.

14 Ibidem, s. 121. Podobně soudí o Alžbětě také moravský historik Běda DUDÍK, *Dějiny Moravy IV (1173–1197)*, který ji vidí jako kněžnu prozřetelnou (s. 28), ale taky vládychtivou (s. 43)

situacích a vojevůdcovské schopnosti.¹⁵ Zároveň jí však označuje jako kněžnu vládčivou, bezohlednou a mstivou.¹⁶

Alžbětino zasahování do politického, společenského i kulturního dění neunikla Peteru Hilschovi, kterému se jevila jako vládkyně energetičtější a citižádostivější než její předchůdkyně královna Judita.¹⁷ Jako o způsobilé panovnici se o ní vyjádřila Lisa Wolverton, která jí, v porovnání s údajnou Bedřichovou vojenskou neschopností, přiznává strategické schopnosti.¹⁸ Pozitivně ji rovněž popsala Božena Kopičková, podle níž byla suverénní kněžnou, která nejen že mnohokrát pomohla svému muži, ale svým vlivem dokázala protlačit na biskupský stolec poměrně nevýrazného kandidáta.¹⁹ V rámci nadaných žen v oblasti válečného umění ji připomněli Pavel Choc a Joachim Bumke.²⁰ Naposledy se k ní vyjádřila v úvodní kapitole monografie věnované ženám a dětem ve dvorské společnosti Dana Dvořáčková. Vyzdvihuje ji coby *dominantně se jevící* manželku knížete Bedřicha. Autorka také čtenářům zprostředkovala nepochybně zajímavou skutečnost, že u jedné z dochovaných listin knížete Bedřicha se zachovala její pečeť, která je tak vůbec nejstarší dochovanou pečetí české panovnice.²¹

Jak jsem již upozornil, výše vybrané narativy byly závislé od společenského diskursu, pod jehož vlivem jednotliví historikové psali své práce. Velkou roli zde jistě hrála nejen poptávka a vědecké zaměření daného badatele, ale také badatelské ambice a celkový emočně psychologický osobnostní profil autora. Není mým

15 Josef ŽEMLIČKA, *Přemyslovci. Jak žili, vládli a umírali*, Praha 2005, s. 196; 205.

16 Ibidem s. 181

17 Peter HILSCH, *Die Bischöfe von Prag in der frühen Stauferzeit. Ihre Stellung zwischen Reichs- und Landesgewalt von Daniel I. (1148–1167) bis Heinrich (1182–1197)*, München 1969, s. 165–166.

18 L. WOLVERTON, *Hastening Toward Prague*, s. 40.

19 Božena KOPIČKOVÁ, *Urozená paní*, in: *Člověk českého středověku*, Martin Nodl – František Šmahel (edd.), Praha 2002, s. 69.

20 Pavel CHOC, *Boje o Prahu za feudalismu*, Praha 1957, s. 188; 190; 192; Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter II*, München 1992, s. 489.

21 Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA a kol., *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015, s. 12. Jedná se o listinu vydanou před rokem 1188, která se nachází ve fondu maltézského řádu, v níž kníže na přání Alžběty daruje řádu Johanitů 12 hřiven stříbra ročního platu ze stříbrných dolů nad Mží. Viz Národní archiv Maltézští rytíři – české velkopřevorství (1085 – 1875) 960, in: monasterium.net, URL </mom/CZ-NA/RM/960/charter>, accessed at 2020-07-11Z. Její edice viz CDB I, č. 318, s. 290.

záměrem popírat či kritizovat snesené hypotézy. Ani popsáním zdůraznit nevyřčená *contraria*. Chtěl bych se jen vyhnout panování předem dané duality, vyjádřené prostřednictvím slov, jako jsou *úpadek/neúpadek* knížectví, *schopnost/neschopnost* knížete, která minulost sice v něčem osvětlují, zároveň však mnohé zastíňují. Oprostitme-li objekt zájmu od vyslovených binárních dvojic, ohlédneme-li od předem daných determinantů, tím, že odhalíme narativní závoje, můžeme se pokusit pohlédnout alespoň částečně na osobu kněžny Alžběty Uherské v její historické nahotě.

Uxor Friderici filii regis

V dochovaných pramenech se Alžběta Uherská poprvé objevuje v roce 1157 v kronice Mnicha Sázavského, jako důvod výše zmíněného poselstva biskupa Daniela. Uvážíme-li, že byla nejstarší dcerou uherského krále Gejzy II. a jeho manželky Eufroziny Kyjevské, kteří se vzali v roce 1146, považují za pravděpodobné, že v době zasnoubení mohla mít zhruba 10 let.

Mladá princezna se stala manželkou kněžice Bedřicha, který byl, coby nejstarší syn panujícího Vladislava a jeho ženy Gertrudy, už od dětství předurčen k vojenské službě (*militia*) a k vládnutí.²² Jako pravděpodobnou budoucí kněžnu bylo proto potřeba mladou dívku připravit na úskalí vlády i manželství, seznámit ji s českými zvyklostmi, jazykem a prostředím. Ačkoliv se o jejím raném pobytu a vzdělání nezachovaly žádné informace, lze z jejich pozdějších skutků předpokládat, že byla vnímavou žákyní. Nejen že svému muži přinesla stabilní rodinné zázemí vyplněné šesti dětmi (Bedřich je jeden z mála přemyslovských knížat, který celý život strávil vedle jedné zákonné ženy), byla mu nadto důležitou oporou v *rebus publicis et militaribus*.²³ Na její duchapřítomnou rozhodnost se mohl během své téměř desetileté vlády vždy spolehnout.

22 *Seniores autem filios, Fridericum et Suatopluk, militie et patrio ducatu deputat. Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, FRB II, (ed.) Josef Emler, Praha 1874, s. 420.

23 Ze šesti dětí, pokud je známo, porodila pouze jednoho syna, Vratislava, který byl však v roce 1180, tedy v prvním roce jejich vlády, už mrtev, jak vyplývá ze zápisu Bedřichovy listiny z téhož roku: *Deinde pro remedio anime filii mei Wratizlai, cuius Deus animam habebat, ego Fridericus et uxor mea domina Elizabeth*, CDB I, č. 292, s. 261. Z dívek se dospělosti dožily tři.

Ducissa olomoucensis

Na jaře roku 1161 se císař Fridrich Barbarossa chystal v pořadí na třetí vojenskou výpravu proti Milánu. Při té předchozí, uskutečněné v roce 1158, ukázal Vladislav své vojenské umění, za což si vysloužil kronikářovo hrdé označení *miles strenuus*, obdiv okolí a koneckonců také královskou korunu. Tentokrát poslal na pomoc císaři svého syna Bedřicha, kterého doprovázel králův zkušený bratr Děpolt s vojskem, jehož počet upřesňuje italský kronikář Morena na obvyklých 300 jezdců.²⁴ Své nejbližší král doprovodil až k hranicím království.

Zatímco Alžbětu čekala první velká zkouška trpělivosti, pro jejího chotě to byla vítaná příležitost získat důležité vojenské i vladařské zkušenosti. V těsné blízkosti císaře měl možnost pozorovat svého slavnějšího jmenovce, stát se svědkem jeho nelítostné krutosti i aktů milosrdenství, nahlédnout do složitého světa diplomatických rituálů a panovnických gest. Oba Fridrichové se ostatně sblížili, jak upozorňuje pozorný kronikář.²⁵ Ač z té doby o Alžbětě neslyšíme, lze si ji představit, jak se snad už tehdy ve volných chvílích modlila za svého muže, kterážto duchovní činnost ji zdobila také v pozdějších letech.

Jedna, neznámého jména, byla provdána zřejmě v roce 1165 za synovce byzantského císaře Manuela. Viz pozn. č. 44. Další dcera, Žofie, se v roce 1186 stala v Ústí nad Labem manželkou Alberta I. Pyšného, míšenského markraběte z rodu Wettinů, jak potvrzuje listina pochybné pravosti: *anno dominice incarnationis MCLXXXVI principatus vero mei decimo, die festivitatis beati Adalberti, filiam meam marito traderem in Uzti Ottoni filio Ottonis marhionis de Miszna*, CDB I, č. 310, s. 281. Ludmila se provdala nejprve někdy kolem roku 1184 za Albrechta III. z Bogenu (zmínka o ní viz *De advocatis Altabensibus*, in: MGH SS XVII — Georgius Heinricus Pertz (ed.): Monumenta Germaniae Historica. Hannoverae 1835, s. 374.) Ten v roce 1197/98 zemřel a po šesti letech se stala manželkou Ludvíka I. Bavorského. Další Alžbětiny dcery se jmenovaly Olga a Markéta. Olga zemřela 21. července a Markéta 28 července, obě v neznámém rocu. *Obiit Olga, filia ducis Friderici, Über der Nekrologe der Ölmützer Domkirche*, Archiv für Österreichische Geschichte 65, Wien 1884, s. 551. *Obiit Margareta filia ducis Friderici*, Ibidem, s. 552. Srov V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2.*, s. 1098.

24 *cum multa militia, Letopis Vincenciův*, s. 452; *ultra trecentos equites secum ducere, Ottonis Morenae et continuatorum historia Frederici I.* MGH SRG, Nova series VII, F. Güterbock (ed.), Berolini 1930, s. 135.

25 *Sed Fridericus, licet carus esset imperatori, cuius cognatus erat, probus etiam in multis expeditionibus Italiae, Letopis Jarlocha*, FRB II, s. 464. Tato zpráva se však zdánlivě paradoxně váže k roku 1172/73, kdy císař Barbarosa zbavuje Bedřicha trůnu. Bedřich je český ekvivalent latinského Fridericus, který se vžil do historického povědomí.

Právě na hranicích se král dozvěděl nemilou zvěst. Příhodné chvíle totiž využil odstrkovaný Přemyslovec Soběslav a se šedesáti válečníky napadl a obsadil Olomouc. Král, jenž nehodlal rušit započatou výpravu, se rozloučil s bratrem a synem a s vojskem narychlo sebraným vyrazil k Olomouci. Tu pomocí lstí získal zpět.²⁶

Událost vede k zamyšlení, proč Soběslav napadl zrovna Olomouc. S největší pravděpodobností si byl dobře vědom, že moravská metropole je v době odjezdu jistě velké části domácích válečníků zranitelná. Jelikož je Bedřich v roce 1163 nazýván vévodou moravským (*dux moravie*), což byl titul užívaný pro držitele Olomoucka, a jako vévodu Olomoucké provincie ho připomíná také listina z roku 1169 (*dux Olomucensis provincie*), nabízí se otázka, zda jím nemohl být už v roce 1161.²⁷ Od roku 1140 byl vévodou Olomouce Ota III. Dětleb, který měl podle Václava Novotného zemřít 12. května roku 1160.²⁸ Tento rok uvádí také poslední velká syntéza českých dějin.²⁹ Po Otově smrti si podle názoru některých historiků ponechal Olomouc v držení král Vladislav.³⁰

Jisté je, že jak sázavský kronikář, tak také Vincencius, kteří nás s přepadem seznamují, nehovoří o žádném vládcu Olomouce. Kdyby skutečně Ota III. Dě-

26 Událost zaznamenali dva kronikáři, kteří opětovně získání Olomouce popisují poněkud odlišně: *Eodem anno ducellus Sobezlaus noctu fecit irruptionem cum LX armatis militibus in urbem Olomucz; omnes fere, quos in ea reperit, diversis opprobriis dehonestari fecit. Quae mox fama volans Wladizlai regis perculit aures, qui collecto exercitu dictam circumdedit urbem; sed cum cerneret forti custodia militum inaccessabilem sibi suisque fore urbis aditum, cautius arbitratus est magis ex ingenio quam bello iuvenilem principis animum attemptare. Mnich Sázavský, s. 268; Zobezlaum filium Zobezlai Olomuc nocte fraudulentem cepisse. Et licet regi tam adversa accidissent, predictam tamen militiam ad domum imperatorem dirigit, querelas de Zobezlao referens. Ipse autem alia collecta militia Moraviam intrat, Olomuc obsidet. Zobezlaus videns se domno regi non posse resistere, per Conradum et Ottonem principes et per alios primates gratiam domni regis querit, ut ei tamdiu miserias in exilio passo aliqua portiuncula Boemie detur, rogat. Quod ei facie promittitur. Letopis Vincenciův, s. 452.*

27 *Letopis Vincenciův*, s. 455; CDB I, č. 247, s. 218.

28 V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 917–918.

29 Karel SCHELLE *Velké dějiny zemí Koruny české. Tématická řada, Stát*. Praha 2015, s. 44.

30 Tak soudil V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 919, poz.č.1, který odporuje Palackému, jenž se domníval, že novým vládcem se stal právě nejstarší králův syn. Vincencius sice píše, že se Olomoucko dostalo do královské moci (*Olomuc in potestatem redditur*), ale až poté, co ho získal od Soběslava zpět, viz *Letopis Vincenciův*, s. 452. Stejný názor jako Novotný zastává M. WIHODA, *Morava v době knížecí*, s. 217.

leb, do té doby poslední držitel Olomoucka zemřel v květnu roku 1160 a Bedřich byl jeho nástupcem, jeho odjezd, nepochybně minimálně s částí své osobní družiny, by mohl nespokojeného Soběslava ponoukat k obsazení právě tohoto údělu.

Podle Mnicha Sázavského nahnalo šedesát Soběslavových ozbrojených válečníků králi strach.³¹ Proto se rozhodl použít o lest, která spočívala ve slibu. Vincencius, jenž událost dává do souvislosti s Bedřichovým odjezdem, situaci interpretuje odlišně. Měl to být naopak Soběslav, který pochopil, že nemá cenu vzdorovat královi vojsku a prostřednictvím předáků a knížat Konráda a Oty se králi poddal s prosbou, zda by mohl obdržet nějaký menší úděl. Také Vincencius ovšem nezastírá, že král Soběslavovi úděl slíbil, ale slib pak porušil a Soběslava uvrhl do vězení.³²

Do diskuse o předání olomouckého vévodství vstoupil Martin Wihoda, který jednak uvedl odlišné datum Otovi smrti, jednak zdůraznil, že Oty byl prostředníkem mezi vzbouřeným Soběslavem a králem Vladislavem.³³ Podobně jako Václav Novotný se opírá o privilegium pro Hradisko ze dne 16. června 1160, v němž Ota III. Dětleb vystupuje jako *dux junior* a o již zmíněnou zprávu z Vincencia.³⁴

Ota III. Dětleb však nebyl pravděpodobně již v roce 1157 olomouckým vévodou, jelikož byl kvůli *jistým rozmrzelostem* uvržen za mříže panujícím knížetem Vladislavem II.³⁵ Byl sice propuštěn, ale do Olomouce se již nevrátil, neboť

31 [...] *sed cum cerneret forti custodia militum inaccessabilem sibi suisque fore urbis aditum, cautius arbitratus est magis ex ingenio quam bello iuvenilem principis animum attemptare. Mnich Sázavský*, s. 268.

32 [...] *per Conradum et Ottonem principes et per alios primates gratiam domini regis querit, ut ei tamdiu miseria in exilio passo aliqua portiunculam Boemie detur, rogat. Letopis Vincenciův*, s. 452.

33 M. WIHODA, *Morava v době knížecí*, Praha 2010, s. 219.

34 CDB I, č. 208. s. 194–197. Oto je zde pospán jako vévoda mladší vedle Václava, který je pojmenován jako vévoda moravský (*dux Moravie*). *Wacezlaus dux Moravie pro remedio anime patru sui Ottonis dedit villam Kygov cum omni utilitate sua. Otto dux iunior dedit duas villas Rusca, Wrezouici, pro anima filie sue Suataue*. Díkce listiny však nepředpokládá, že by byl Ota přítomný, mohlo jít o akt učiněný v minulosti. Navíc mezi svědky chybí, nechybí však Konrád Ota, jenž je označen jako kníže moravský (*Cunradi principis Moraviensium*)

35 M. WIHODA, *Morava v době knížecí*, s. 217.

si ji ponechal ve své moci král. Zpátky se ujal vlády až po Soběslavově útoku, když i jeho prostřednictvím došlo k „urownání“ mezi Soběslavem a Vladislavem. Zemřít měl uprostřed května roku 1162.³⁶

Martin Wihoda, podobně jako Václav Novotný tedy v inkriminovanou dobu považují za vládcu Olomouce krále Vladislava. Jisté je, že pokud Ota III. skutečně v roce 1161 žil, stěží byl v té době olomouckým vévodou. Jednak není jako obránce ani jedním kronikářem jmenován a nezdá se příliš pravděpodobné, že by se zoufalý Soběslav snažil domoci u krále milosti zrovna Otovým prostřednictvím.

Můžeme tedy zvažovat možnost, že Bedřich s Alžbětou panovali v Olomouci v době italského tažení v roce 1161? Byl to přece jen nejstarší syn králův, s nímž se počítalo, že jednou nastoupí na trůn. Mohl by tedy spravovat Olomoucko za svého otce, alespoň do té doby, než došlo k přepadení této provincie.

Prameny této hypotézy nepřejí. Bedřich totiž není nikde v listinách, vydaných mezi léty 1160–1161 jmenován vévodou, ale zásadně vždy jako syn krále.³⁷ Také italský kronikář Oto Morena nazývá Bedřicha na milánské výpravě v roce 1161 jako syna krále, zatímco jeho strýc Děpolt je v témže textu jmenován vévodou českým.³⁸

Jiným argumentem by mohla být ignorace Alžběty kronikáři. To zvláště nepřekvapuje, také královny byly často nezmiňovány i v případech, kdy se účastnily

36 Ibidem, s. 218–219.

37 Ve zmíněném privilegium pro Hradisko je uveden jako syn v dikci listiny i ve svědecké řadě. (*tam Teobaldi quam Heinrici, necnon filii mei Friderici meorumque remissione peccatorum [...] Friderici filii regis*) CDB I, č. 208, s. 196. V donační listině kláštera Waldsaskému z roku 1159 *Fridericus filius regis*, CDB I, č. 204, s. 193; V donační listině míšenskému kostelu z roku 1160 je opět uveden *filius regis Fridericus*, CDB I, č. 210, s. 198. Ovšem také v donační listině krále Vladislava Valdsaskému klášteru z roku 1165 je společně se svým bratrem Svatoplukem uveden mezi svědky (*Fridericus et Suatopluc filii regis*, CDB I, č. 227, s. 205), což by mohlo znamenat, ohlídneme-li od možné terminologické benevolence, že v roce 1161 olomouckým vévodou nebyl.

38 *Filius quoque regis Boemie una cum duce Boemie, patruo suo. Ottonis Morenae et continuatorum historia Friderici I*, s. 135. Vévodou (*dux*) je Moreny jmenován vždy Děpolt. Výjimkou je kronika probošta Bucharda, který na téže výpravě jmenuje Bedřicha vévodou (*ad auxilium ipsius properarunt, videlicet Fridericus, Cunradi regis filius, et dux Boemorum, supra dicti regis filius*). Viz Buchardi *praepositi urspegensis Chronicon*, MGH, SS rer. Germ., Oswald Holder-Egger – Bernhard von Simson (edd.), Hannover und Leipzig 1916, s. 42.

důležitých jednání, jak vidíme na příkladu její starší současnice Elenory Akvitánské.³⁹ Na druhé straně právě Alžbětě Uherské bude souzeno být kněžnou, která v čase bitevních vřav kronikáře nejednou zaujme. Ať už horlivou modlitbou, strategickým uvažováním, nebo bojovými schopnostmi. Je tudíž možné, že její případná přítomnost v Olomouci by nebyla zapomenuta. Z nedostatku pramenných informací lze tudíž s určitostí konstatovat jedině fakt, že Alžběta s Bedřichem byli vládci Olomouce nejpозději od roku 1163.

Bedřich se vrátil z Lombardie ještě téhož roku na den sv. Václava. Vincencius uvádí, že byl velmi důstojně přivítán otcem a českými předáky.⁴⁰ Nemusíme pochybovat, že mezi vítajícími byla také Alžběta. Jejich šťastné shledání, vyplněné oslavou výročí patrona české země, však netrvalo dlouho. Krátce po Vánocích se Bedřich zase odebral k branám lombardské metropole, kde se později stal svědkem a snad i aktivním účastníkem jak porážky Milánských, tak potupného zničení jejich města.

Alžběta si teda musela zvykat na svou budoucí roli kněžny, na nelehký život, jehož součástí byla častá nepřítomnost vyvoleného muže. Sotva skončilo milánské tažení, čekalo jejího muže nové válečné dobrodružství. Tentokrát se však citelně dotýkalo Alžbětiniých rodinných poměrů.

Tricátého prvního května roku 1161 zemřel její otec, uherský král Gejza II. Královou smrtí se rozhořel spor o nástupnictví mezi Gejzovými bratry Štěpánem IV. a Ladislavem II. na jedné straně a na straně druhé Gejzovými syny, Alžbětini bratry, jejichž právo reprezentovala vdova po zemřelém králi Eufrozina Kyjevská. Po smrti nakrátko zvoleného Ladislava II. v lednu roku 1162 prosazovala svého syna Štěpána III. Nejisté postavení přimělo Eufrozinu ještě více upevnit vztah s přemyslovským rodem. Provdala svou mladší dceru, žel nám neznámého jména, za Bedřichova bratra Svatopluka.⁴¹

S vládou Alžbětina nezletilého bratra se ovšem nehodlal smířit jeho jmenovec a strýc, Gejzův bratr Štěpán IV. Společně se strýcem své ženy Marie, byzant-

39 Jean FLORI, *Eleonora Akvitánská. Vzpurná královna*, Praha 2014, s. 73.

40 *Tali militia Fridericus filius regis Boemie circa Mediolanum domno imperatori expleta, in festo beati Venzelai Pragam feliciter revertitur, et a patre suo, domino nostro rege, et a Boemie primitibus honestissime suscipitur. Letopis Vincenciův*, s. 452–453.

41 Což se stalo někdy v roce v roce 1162, viz *Letopis Vincenciův*, s. 454.

ským císařem Manuelem I. vpadli do Uher. Osamocená vdova se obrátila s žádostí o pomoc na českého krále.

Vladislav její naděje nezklamal.⁴² Ohlásil sněm, kde obratnými slovy a příslibem financí přesvědčil tradičně podezíravé předáky o vhodnosti nového válečného tažení. Ať už byla tedy česká pomoc dílem vůle Fridricha Barbarossy,⁴³ či samostatná akce českého krále, na jaře roku 1163 vyjel s početným svým rytířstvem, k němuž se přidružilo rytířstvo Bedřicha, již moravského knížete, hájit zájmy své švagrové.⁴⁴ Pro Alžbětu musela být situace velice nepříjemná. V sázce byl nejen život manželův, ale také obava o osud jejich nejbližších. Konečné rozuzlení sporu bylo proto zřejmě pro ni překvapivé.

K žádné velké bitvě totiž nedošlo. Byzantský císař, vida sílu českého vojska, raději ustoupil. Štěpán III. byl nato potvrzen uherským králem. Ani druhá strana nevyšla naprázdno. Manuel a Vladislav obnovili staré přátelství z dob druhé křížové výpravy, a přitom naplánovali sňatek Alžbětiny a Bedřichovy dcery se synovcem císaře Manuelem. Sňatek se naplnil pravděpodobně roku 1164 nebo 1165, kdy byla dcera poslána v doprovodu velmože Sezemy, nejvyššího komorníka královny Judity, do Konstantinopole.⁴⁵

Alžbětina dcera se tak stala předmětem diplomatické domluvy, podobně jako kdysi její matka, jejíž výraznější vliv nelze v této souvislosti předpokládat. Na projev svého skutečného vlivu si musela ještě počkat.

42 K uherské expedici viz V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2.*, s. 937–944, a zvláště František DVORNÍK, *Manuel I. Komnenos a Vladislav II., král český*, in: *Z dějin východní Evropy a slovanstva. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi profesoru Karlovy univerzity k šedesátým narozeninám*, Praha 1928, s. 58–70, tato událost na s. 67–70. Srov. též J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 261.

43 Jak se domnívá např. P. HILSCH, *Bischöfe*, s. 115. Ferdinand OPPL, *Fridrich Barbarossa. Císař a rytíř*. Praha 2001, s. 92 českého knížete vůbec nezmiňuje, jen vévodu rakouského a markraběte štyrského.

44 *Contra Grecos in Ungariam moventur exercitus; tam cum suis quam cum filii sui Friderici ducis Moravie exercitibus plurimis et maximis intrat Ungariam. Letopis Vicenciův*, s. 455

45 *Rex Wladizlaus neptem suam, filiam domni Friderici filii sui, maximo Grecorum imperatoris rogatu, per comitem Zezemnam, domnae nostrae reginae summum camerarium, virum nobilem, vita et moribus honestum, nepoti eius in coniugem transmittit. Letopis Vincenciův*, s. 458. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I. 2.*, s. 942 uvádí rok 1164, podobně také P. HILSCH, *Bischöfe*, s. 115.

Ducissa Elisabeth

Soudí se, že král ještě před koncem 60. let povolal Bedřicha do Prahy a olomouckou provincii svěřil jeho mladšímu bratrovi Svatoplukovi.⁴⁶ Jediným dokladem Bedřichovi přítomnosti v Olomouci na konci šedesátých let, je zmiňovaná do-
nační listina Rajhradskému klášteru, kterou vydal jako olomoucký vévoda.⁴⁷ K této listině, která je dnes považována za falzum, se ještě vrátíme, protože v ní hraje důležitou roli také česká kněžna.⁴⁸ Na konci roku 1172 pak stárnoucí Vladislav předal Bedřichovi panovnické žezlo. Není sice zcela jisté, zda knížecí či královské, vládne však shoda, že Bedřich užíval titulu knížete.⁴⁹

Svým neobvyklým činem vyvolal Vladislav u velké části předáků nevoli, jelikož obešel jejich právo volby. Na císařském dvoře navíc působil neúnavný Přemyslovec Oldřich, mladší bratr Vladislavem vězněného Soběslava, který vycítil šanci. Využil napjaté situace, aby přesvědčil už tak dotčeného císaře o nevhodnosti Vladislavova kroku. Nespokojený císař obeslal Bedřicha i Vladislava na chystaný sjezd v Norimberku a k tomu přikázal propustit z vězení Oldřichova bratra Soběslava. Ani prosby vyslanců ani peníze, jež byly obvyklým rituálním

46 M. WIHODA, *Morava v době knížectví*, s. 222.

47 CDB I, č. 247, s. 218.

48 Jindřich ŠEBÁNEK – Saša DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři. I. K otázce břevnovských falz*, SPFFBU 2, 1953, s. 264–265.

49 K následujícím událostem je hlavním pramenem *Letopis Jarlocha*, s. 464–467. Nejuceleněji událost podal V. NOVOTNÝ, *České Dějiny I/2*, s. 997–1009. Srov. J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 264. Oba autoři pokládají Bedřicha za knížete. Králem ho nazýval F. PALACKÝ, *Dějiny*, s. 121, kteroužto titulaturu zcela nevyloučil také Jiří KEJŘ, *Korunovace krále Vladislava II.*, ČČH 88, 1990, s. 658, který ovšem připomíná, že z hlediska českých poměrů bylo zcela bezvýznamné, zda se panovník tituloval jako král či kníže (s. 654) Naproti tomu Jan ZELENKA, *Český kníže a saský vévoda ve 12. století. Srovnání knížectví „Čechů“ se saským vévodstvím Jindřicha Lva*. UK, Praha 2006, s. 70–75, došel na základě srovnání s říšskými prameny k závěru, že Bedřich byl spíše knížetem. Přestože není situace zřetelná, Jarloch, jenž koncipoval svou kroniku na počátku třináctého století, napsal, že poté císař *ducatus Bohemiae per sententiam abiudicatur*, což svědčí o tom, že i případné krátkodobé užívání královského titulu Bedřichem nezanichalo v tehdejší kolektivní paměti výraznější stopu. Viz *Letopis Jarlocha*, s. 466.

gestem usmíření, tentokrát neoblomily císařovu vůli.⁵⁰ Na sněmu v Hermsdorfu odňal Bedřichovi české knížectví, protože ho nezískal podle práva, tedy z rukou císaře a se souhlasem Čechů, nýbrž mu jej bez porady s ostatními předal otec.⁵¹ Knížectví pak nálezem císaře připadlo Oldřichovi, který se ihned nato této pocty vzdal ve prospěch svého staršího bratra Soběslava.

Co zbývalo sesazenému Bedřichovi a Alžbětě? Jarloch uvádí, že Alžběta se společně s Vladislavem a Juditou odebrala do Německa na statek v Meerane, zatímco Bedřich pak několik let pobýval jednak v Uhrách, jednak v říši, kde na císařském dvoře vystřídal Oldřicha.

Právě při této události přirovnává Jarloch nového vládce k nezkušenému vozkovi. Toto přirovnání, s oblibou citované v literatuře, je potřeba uvést v kontextu dané pasáže.⁵² Kronikář totiž přiznává, že sám neví, zda to bylo jeho nešikovností (*inercia*) či věrolomností (*perfidia*) předáků, že se od něj odvrátili. Nestálost elitní vrstvy tehdejší středověké společnosti, tedy těch, které označujeme jako předáky či velmože, ovšem nebyla žádným řídkým jevem. Přirovnání k nezkušenému vozkovi je na místě, neboť nový panovník ujímající se úřadu nemůže být přeci už ze samé podstaty věci v novém úřadu zkušený. Nic na tom nemění fakt, že Bedřich pobral zkušenosti z válečných výprav, jak kronikář sám přiznává. Ani ta skutečnost, že již nějakou dobu vládl v olomouckém údělu. Panovníkem *omnium Boemorum* dosud nebyl. Celková situace, která slovy Jiřího Kejře uvrhla Čechy téměř na čtvrtstoletí do podřízeného postavení Čech vůči říši, byla proto pro nového vládce velice obtížná.⁵³ S jistotou můžeme říct jediné to, že Vladisla-

50 K financím coby smířcímu prostředku viz Knut GÖRICH, *Die Ehre Friedrich Barbarossas. Kommunikation, Konflikt und politisches Handel im 12. Jahrhundert*, Darmstadt 2001, s. 225.

51 *Friderico ducatus Boemiae per sententiam abiudicatur, quem non legitime sicut dicebatur, sed tantum tradente patre sine consensu Boemorum, et non de manu imperatoris percepisset. Letopis Jarlochův*, s. 466.

52 *Sed Fridericus licet carus esset imperatori, cuius cognatus erat, probatus etiam in multis expeditionibus Italiae, contigit tamen ei quod inexperto aurigae contingere solet. Nam utrum Boemorum perfidia an ipsius inercia, nescimus, hoc solum scimus quod in brevi aversi sunt ab eo, quereutes occasionem quomodo eum evadere et alium domnum possent habere. Letopis Jarlocha*, s. 464–465.

53 J. KEJŘ, *Böhmen zur Zeit Fridrich Barbarossas*, s. 110.

vovo jednání, díky němuž náhle Bedřich nastoupil na panovnický stolec, zároveň znamenalo, že panovnický stolec zase brzy opustil.

Informační vakuum o osudech Alžběty a Bedřicha trvalo až do 14. června 1178. V tento den svědčí Bedřich jako *dux Boemie* v listině Fridricha Barbarossy.⁵⁴ Císařovi tedy došla už tak velká trpělivost s nespolehlivým Soběslavem.⁵⁵ Proto učinil knížetem Bedřicha, kterého před šesti lety sám sesadil. Ani tentokrát nebylo císařovo ustanovení konzultováno s českou elitou, což bylo ostatně jednou z příčin mnohých problémů, které budoucí vládnoucí pár čekaly.

Alžběta vstupovala do nové životní etapy. Hned její dobrodružný počátek, předznamenal celý pozdější průběh. Bedřich neměl nic jistého. Slovo německého císaře ho sice učinilo knížetem, ale jak trefně poznamenal Martin Wihoda, byl *knížetem bez knížectví*.⁵⁶ Chtěl-li pevně usednout na vytoužený trůn, musel si svou pozici teprve vybojovat. Dlouho neotálel. Shromáždil vojsko a někdy o žních roku 1178 se přichystal k vpádu do Čech. Dosavadní kníže Soběslav II., jistě dobře zpraven o císařově vůli a manévrech svého bratrance, se na jeho očekávaný příjezd náležitě připravil. Jako *princeps rusticorum* povolal nejen *milites*, ale také *rusticos*, s nimiž čekal na svého soka u jedné ze zemských bran. Shromážděné vojsko bylo podle dobové zprávy tak veliké, že se příliš dlouho nemohlo zdržovat na jednom místě. Jenže Bedřich stále nepřijížděl, a tak byl Soběslav nakonec nucen své válečníky po nějaké době propustit. Nevíme, zda Bedřich takicky vyčkával, či to bylo dílem pouhé náhody, ale poté, co tak Soběslav učinil, se náhle objevil v Čechách doprovázen nejen říšskými Němci, ale také Čechy, kteří k němu přeběhli. Táhl ku Praze. Soběslav se sice pokusil se zbytkem věrných o ja-

54 CDB I, č. 286, s. 251. Srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2.*, s. 1046. Srov. taky *Die Urkunde Friedrichs I. (1168–1180)*, Die Urkunde der deutschen Könige und Kaiser, MGH, Heinrich Appelt (ed.), Hannover 1985, č. 732, s. 277.

55 Není zde místo na důkladnější rozbor Soběslavovy vlády, jež je v historické literatuře pozitivně traktována. Připomenu jen, že Soběslav, který se císařovým přičiněním dostal na svobodu, se během svého panování ukázal jako zcela nedůvěryhodný spojenec. Jeho pomoc proti italské Alexandrii raději utekla. Za nemilosrdné vyplnění Horních Rakous si prý vysloužil papežovu exkomunikaci. Neváhal zajmout uherského Bélu, který spěchal k císaři. A v neposlední řadě fakt, že se Soběslav neúčastnil žádného z císařových sněmů, potvrzuje, že český kníže razil svéráznou politiku, která se diplomaticky mýjela s politikou císaře.

56 M. WIHODA, *Vladislav Jindřich*, s. 55–56. Pro následující události je nám hlavním pramenem *Letopis Jarlocha*, 472–475. Srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2.*, s. 1048–1055.

kýsi odpor, protivníka však nezastavil. Odebral se tedy na svůj hrad Skálu, který se stal jeho východním bodem pro nadcházející válečné události.

Novopěčený kníže mezitím pokračoval ku Praze, přičemž se cestou zastavil ve strahovském klášteře, kde byl přivítán místními řeholními kanovníky. Poté oblehl Prahu, kterou bez větších nesnází dobyl. Zajal Soběslavovu manželku, ujal se vlády, a nezapomínaje na svou choť, poslal pro ni některé z předáků do Altenburgu. Když přijela do Prahy, přišli ji vstříc pražský biskup a kanovníci pražského kostela, kteří ji s úctou uvítali. Alžběta pak měla s Bedřichem šťastně vládnout.⁵⁷

Zpočátku to ovšem příliš šťastně nevypadalo, neboť Bedřich neměl zdaleka vyhráno. Mnoho urozených zůstalo při Soběslavovi, který tak představoval permanentní nebezpečí. Ztratil sice Prahu, nemínil se však vzdát knížectví. Proto poněkud udivuje, že krátce po dobytí Prahy, se Bedřich odebral na císařský vánoční sjezd do Würzburgu.

Nevíme, zda tak učinil z vděku, protože chtěl císaři projevít svou slíbenou věrnost. Pokud jeho účast na sjezdu nebyla neuvážená, jeví se jako riskantní.⁵⁸ Vždyť nabídl Soběslavovi příležitost zmocnit se zpátky Prahy. Při hlubším zaostření však lze pojmát Bedřichův odjezd jako projev sebevědomí. Signifikantní je právě fakt, že Prahu světil do rukou své ženy. Alžběta už tehdy musela vzbuzovat ve svém muži silnou důvěru.

Soběslav II. na nic nečekal. Sotva Bedřich odjel, shromáždil vojsko a na počátku roku 1179 přitáhl ku Praze a oblehl ji. Alžběta sice není v tuto chvíli výslovně připomínána, z následujících jejich činů můžeme předpokládat, že byla mezi obránci Prahy. Poté, co se obleženým podařilo odvrátit Soběslavovo oblehání, změnil bývalý kníže plán. Rozhodl se, že pojede vstříc Bedřichovi, který se vracel ze sjezdu a zřejmě nic netušil. V tu chvíli přichází Alžbětina chvíle. Pozorujíc stahující se vojsko se dovětlí Soběslavova úmyslu a vyslala spěšného posla ke svému muži, aby ho varoval.⁵⁹

57 [...] *regnat deinde cum eo feliciter, Letopis Jarlocha*, s. 473.

58 Jako na věc zcela přirozenou, v touze odvděčit se císaři, pohlíží na Bedřichův skutek B. DU-DÍK, *Dějiny Moravy IV.*, s. 28.

59 *Sed uxor eius domna Elisabeth praemisso velociter nuntio facit eum scire, quaecunque geruntur domi. Letopis Jarlochův*, s. 474.

Její poselství skutečně pomohlo, soudě podle toho, že se Bedřich 6. ledna 1179 u zemské brány zastavil. Rozložil tábor a během deseti dnů sháněl pomoc, jak na Moravě u Konráda Znojemského, tak v Německu mezi svými přáteli. Jen co shromáždil dostatek posil, vytáhl do Čech až k Berounce a u místa zvaném Brod rozložil stany. Zůstal tam sedm dní, sbíraje patrně další posily. V úterý 23. ledna pokračoval k potůčku Loděnice.

Tam na ně Soběslav neočekávaně udeřil. Strhla se krvavá bitva, která skončila pro novopečeného knížete neúspěchem. Urozenějším Němcům, kteří přišli Bedřichovi na pomoc, nechal Soběslav uřezat nosy. Bedřich uprchl a následující noci dorazil do Přerže. Tam se spojil s Konrádem a jeho vojskem.

Po jednodenním odpočinku společně vyrazili až k Vidvazadě, dnes neidentifikovatelnému místu, aby tam přenocovali. Prvním vítězstvím povzbuzený Soběslav pokračoval v jejich stopách. Jeho plány však opět překazila Alžběta, která z pražského hradu dokázala pohotově zareagovat na novou situaci. Znovu vyslala spolehlivého posla za Bedřichem, aby ho varovala, že je jim Soběslav v patách.⁶⁰ Je pravděpodobné, že Soběslav měl ve svém okolí Alžbětiny špióny, kteří kněžnu pohotově zpravovali o protivníkových plánech.

I tentokrát posel změnil plány spojenců. Bedřich s Konrádem se rozhodli, že namísto přenocování, potáhnou raději ku Praze. Po celonočním putování za tuhého mrazu dorazili krátce po východu slunce k hlavnímu městu českého knížectví.

Zklamanému Soběslavovi nezbývalo nic jiného, než se zase obrátit a pronásledovat své soky. Dorazil do Prahy, kde ho už nepřátelé očekávali. Kde jinde se mělo rozhodnout o knížectví než v hlavním městě? V sobotu 27. ledna roku 1179 vyjeli Soběslavovi vstříc k pláním před Vyšehradem, *jemuž se nyní říká Bojiště*.⁶¹ Za tuhého mrazu se rozhořela v pořadí druhá bitva o české knížectví. Bedřichovi, který se srazil se svými lidmi s předním vojem, vydatně pomohl znojemský vévoda. Tentokrát byli spojenci úspěšní. Zatímco zuřila krvavá řež, Alžběta, která v tuto chvíli již nemohla aktivně pomoci, se obracela k vyšší moci. V kom-

60 *Ecce nuntius domnae Elisabeth missus de Praga narrat eis, quod Zobeislaus de nocte paret irrurere super eos. Letopis Jarlocha*, s. 474 – 475.

61 [...] *loco qui nun dicitur Bogisstie, Letopis Jarlocha*, s. 475.

natě hradu se modlila za manžellovo vítězství, přičemž se zavázala slibem, že pokud její muž zvítězí, na místě bojiště postaví na počest vítězství Boží chrám.

Po Bedřichově vítězství na svůj slib nezapomněla. Vystavěla kostel a předala řádu Johanitů, jak dosvědčuje nejen Jarloch, ale také sama kněžna ve své listině.⁶²

Bitva na Bojišti znamenala faktické převzetí vlády v Čechách knížetem Bedřichem. Zbývalo už jen dobýt hrad Skálu, kde se ukrýval Soběslav. To se mu podařilo v létě roku 1179. *Selský* kníže uprchl a nedlouho poté (29. ledna 1180) v cizině zemřel.⁶³

Alžběta se zde poprvé ukázala jako samostatně jednáající žena, vévodkyně činu, bez jejíž pomoci by se události pravděpodobně vyvíjeli jiným směrem. Nejen že statečně bránila pražský hrad. Dvakrát se dovtipila Soběslavových plánů a pohotově zareagovala. Její posel (poslové) přinášeli pro Bedřicha životně důležité informace. A když už nemohla svou aktivitou vstoupit do dění, tak se obrátila k neméně důležitým věcem duchovním. Kronikářova zmínka o její modlitbě v den rozhodující bitvy, jejíž součástí byl závazek vystavět chrám, nám ukazuje zbožnou ženu, aktivně oddanou křesťanské víře. Splnění tohoto závazku nemálo svědčit o její duchovní i morální vyspělosti.

Vraťme se ještě jednou k sentenci milevského opata Jarlocha, který při popisu jejího vjezdu do Čech v roce 1178 napsal, že s Bedřichem šťastně vládl.⁶⁴ Jaké bylo ono *feliciter* vládnutí?

62 *Porro domna Elisabeth voto se obligaverat ad domnum, ut si victoria donaret virum suum, ecclesiam sibi construeret in ipso loco certaminis, quod postmodum devota implevit; nam fundavit, dotavit et ditavit, et ita cruciferis trandit. Letopis Jarlochův, s. 475.* Jedná se o listinu z roku 1186, v níž johanitskému špitálu daruje *ecclesiam quam edificavi in loco, ubi triumphavit vir meus*, společně s dalšími majetky. CDB I, č. 312, s. 284–285. Toto darování je následně potvrzeno listinou pražského biskupa Jindřicha Břetislava: *ecclesiam quoque beati Johannis evangeliste, in loco, qui dicitur Boissci, a duce Friderico et eius uxore ducissa Elisabeth constructam.* CDB I, č. 313, s. 285–286.

63 K výše popsáným válečným událostem srov. V. Novotný, *České dějiny I.2.*, s. 1048–1052.

64 [...] *regnat deinde cum eo feliciter*, viz poz. č. 56.

Militia secularis

Události roku 1179 zdaleka nebyly jedinou válečnou akcí kněžny. Soběslav II. sice v roce 1180 zemřel, latentní nebezpečí od Přemyslovců z vedlejších linií stále hrozilo. Stále žil Soběslavův nejmladší bratr Václav. Na Moravě působil sebevědomý a zřejmě nespokojený znojemský vévoda Konrád Ota. Navíc si nový kníže nezískal přílišné sympatie předáků, kteří v roce 1182 povstali a vypudili ho ze země. Za knížete si zvolili právě Konráda Otou, v té době již nepřátelsky naladěného vůči Bedřichovi.⁶⁵ O pobytu a jednání Alžběty nemáme z té doby žádných zpráv. Konrád Ota však oblehl Prahu, kterou podle Jarlocha dlouho dobýval.⁶⁶ Praha tudíž zůstala knížeti věrná a je docela možné, že se v ní Alžběta nacházela, pokud ovšem neodjela s Bedřichem k císaři.⁶⁷ První možnost se mi zdá pravděpodobnější, jelikož delší a tuhý odpor spíše svědčí o pevném osobním velení. A v pramenech nikdo jiný nevystupuje tak autoritativně, jako česká kněžna.

Puč velmožů neměl dlouhého trvání. Císař nařídil, aby se Konrád Ota dostavil i se všemi Čechy do Řezna. Tam celou situaci vyřešil symbolickým, ale všem přítomným srozumitelným rituálním gestem. Nechal si předvést pouze urozené (*nobiles*) a před ně nařídil přinést velký počet sekyr. Psychologický účinek tohoto zastrášujícího činu moci, přesvědčil české odbojníky, kteří ihned prosili za odpuštění a zavázali se přijat znovu Bedřicha za knížete. Šalamounsky také vyřešil problém mezi Bedřichem a Konrádem Otou – zatímco prvnímu vrátil české knížectví, druhému poručil, aby se spokojil s Moravou.⁶⁸

Pokud v roce 1182 o Alžbětě neslyšíme a musíme se tedy pouze domnívat, jakou roli hrála v popsanych událostech, o dva roky později se už objevuje coby neohrožená válečnice. O letnicích v roce 1184 se konal slavný Mohučský sjezd,

65 Konrád Ota totiž zřejmě doufal, že za svou pomoc v bitvě na Bojišti získá Olomoucko, což se ovšem nestalo, viz M. WIHODA, *Morava v době knížectví*, s. 227.

66 *Kunradum Moraviensem, qui et Otto [...] sibi eligunt in principem, cum quo Pragam multo tempore obsident et tandem obtinent. Letopis Jarlocha*, s. 481.

67 *Ibidem*, s. 481.

68 *Letopis Jarlocha*, s. 481. K diskusi o této události viz J. Kejř, *O tzv. bezprostřední podřízenosti Moravy říši*, SAP 28, 1978, s. 233–285; M. Wihoda, *Vznik moravského markrabství*, ČČH 97, 1999, s. 453 – 475; J. Zelenka, *SIC SAPIENS IMPERATOR*, s. 39–77.

na němž hodlal císař demonstrovat příklon císařského majestátu k rytířskému ideálu.⁶⁹ Do arcibiskupského města se sjel nejen nevidaný zástup knížat z celé říše, ale také mnozí další vznešení návštěvníci z jiných částí Evropy. Nechyběl také kníže Bedřich, který podle relace zprávy hennegavského kronikáře Gisleberta, očitého účastníka sjezdu, měl mít zdaleka největší počet rytířů (*milites*). Konkrétně 2000.⁷⁰ Fakticita tohoto počtu nás nemusí nyní trápit, důležité je, že Bedřich je postaven ve výčtu kronikáře na první místo před ostatní a že jeho počet *milites* je jednoznačně nejvyšší.⁷¹

Bedřichův odjezd vyvolává reminiscenci na závěr roku 1178. Knížete doprovázela navíc velká část válečníků, což využili nepřátelé z řad domácích elit, kteří společně s Přemyslovcem Václavem, nejmladším bratrem předešlého knížete Soběslava II., oblehli Prahu. Ovšem podobně jako v roce 1179, také v této chvíli se český kníže mohl spolehnout na věrnou a ve věcech vojenských zkušenou osobu, které svěřil obranu pražského hradu. A Alžběta jeho důvěru opět nezklamala. Statečně odolávala Václavovu obléhání až do příjezdu Bedřichova bratra, arcibiskupa Salcburského, kterého v závěsu následoval samotný Bedřich. Pomoc rakouského knížete Leopolda, kterou nabídl českému vládci, nebylo již třeba. Pod tlakem událostí si urození Češi svou podporu Václavovi rozmysleli, a znovu přijali Bedřicha za svého knížete, který ihned rozvážně odvolal cizí vojska, aby dál neškodila zemi.⁷²

69 K sjezdu existuje mnoho pramenů, účasti Bedřicha přímo podtrhává pouze jeden, a to *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, in: MGH SRG 29, W. Arndt (ed.), Hannover 1869, s. 142; Co se týče základní literatury k mohučskému sjezdu, viz Josef FLECKENSTEIN, *Friedrich Barbarossa und das Rittertum*, in: *Das Rittertum im Mittelalter*, Arno BORST (ed.), Darmstadt 1998, s. 392–418; Heinz WOLTER, *Der Mainzer Hoftag von 1184 als politisches Fest*, in: *Feste und Feiern im Mittelalter*, Detlef Altenburg – Jörg Jarnut – Hans-Hugo Steinhoff (edd.), Sigmaringen 1991, s. 193–199.

70 *Cum autem in coronamento illo principes potentissimi gestamentum gladii imperialis de iure reclamarent, scilicet dux Bohemie, qui in curia cum duobus militum milibus, et dux Austrie Luopoldus, miles probus et largus, cum 500 militibus et Bernardus dux novus Saxoniae factus cum 700 militibus (etc)*, *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, s. 142.

71 Tuto skutečnost zdůraznil Gislebert na dvou místech své kroniky, viz *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, 143–144.

72 K události V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2.*, s. 1074–1076, jenž Václava nepovažuje za strůjce puče. Krátce o ní také J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 319.

Alžběta opět prokázala, že je zcela věrnou družkou svého chotě, ochotně kdykoliv pomoci a bránit nejdůležitější místo knížectví. Těto skutečnosti si byl Bedřich dobře vědom. Jeho vděk lze nejlépe poznat na základě úředních dokumentů, které vydával.

Militia religionis

Vraťme se do onoho mrazivého lednového dne roku 1179, kdy před pražským hradem probíhala rozhodující bitva o knížecí stolec. Zatímco Bedřich s vydatnou pomocí Konráda Oty bojoval proti Soběslavovi, v komnatě pražského hradu se do modliteb ponořená Alžběta prosebně obracela k Bohu, aby seslal vítězství jejímu muži. Zavázala se slibem. Pokud by se tak stalo, vystaví na místě boje Boží chrám.

Bůh její prosby vyslyšel, Bedřich vyhrál a Alžběta učinila, co slíbila. Na místě později pojmenovaném *Na bojišti* založila kostel, nadala ho a poté předala Johanitům.⁷³

Tuto skutečnost potvrzují různé listiny. V kostele, *quam ob memoriam victoriae mee socia thori mei Elisabeth construxit*, vydal v roce 1183 kníže Bedřich donační listinu plaským bratrům.⁷⁴ O tři roky později nechala sepsat listinu sama kněžna, v níž, následujíc příkladu své matky Eufroziny, Johanitům darovala kostel společně s dalšími pozemky a vesnicemi, *quam edificavi in loco, ubi triumphavit vir meus*.⁷⁵ Čin potvrzuje také následující konfirmační listina pražského biskupa Jindřicha Břetislava, který stvrzuje předání kostela svatého Jana Evangelisty na místě zvaném Bojiště (*Boissci*), postaveného a *duce Friderico et eius uxore ducessa Elisabeth*.⁷⁶

Kostel byl tedy nejpozději postaven v roce 1183, v roce 1186 pak předán řádu Johanitů. Obliba johanitského řádu provázela knížecí pár po celý jejich ži-

73 *Porro domna Elisabeth voto se obligaverat ad Deum, ut si victoria donaret virum suum, ecclesiam sibi construeret in ipso loco certaminis, quod postmodum devota implevit; nam fundavit, dotavit et ditavit, et ita cruciferis tradidit. Letopis Jarlocha, s. 475.*

74 CDB I, č. 301, s. 271.

75 CDB I, č. 312, s. 284.

76 CDB I, č. 313, s. 285–286.

vot a byla již v literatuře několikrát zdůrazněna.⁷⁷ Alžběta, jak sama připomněla ve své listině, pokračovala v kročejích své matky Eufroziny, která měla řád v úctě, podporovala ho a ke konci svého života sama oblékla řádové roucho.⁷⁸

Zachované listiny jsou nám svědkem nejen usilovné duchovní činnosti vyvíjené českou kněžnou, či podpory určitých řádů knížecím párem, ale také odrážejí vzájemný vztah obou manželů.⁷⁹ Jak již totiž zmínil Václav Novotný, kněžna Alžběta byla jmenovitě často uvedena v listinách knížete Bedřicha.⁸⁰ Tato skutečnost byla pro něj důkazem velkého vlivu kněžny, která šla ruku v ruce se slabostí jejího muže, který ji často přenechával řízení země. Opakovaný výskyt jména kněžny v listinách je jistě svědectvím jejího vlivu, ale lze ho také interpretovat jako důkaz manželské lásky a vzájemné úcty. A snad také náklonnosti muže – rytíře k ženě, jež dominovala v literárních dílech rytířské dvorské kultury, která na západě právě v té době dosahovala svého vrcholu a jež jistě nebyla zcela neznámá také v českém prostředí poslední třetiny 12. století.⁸¹

Na dobu olomouckého úřadování vzpomíná falzum hlásící se do roku 1169, v němž Bedřich daruje rajhradskému klášteru ves Hranice a zemi s popluzím ve

77 Vztah knížecího páru k Johanitům, detailní popis jejich jednotlivých darovacích listin včetně názorů literatury shrnuje Miroslav SVOBODA, *Majetek johanitského řádu v Čechách ve 12.–16. století*, Disertační práce obhájená 4. 4. 2006 na MU, s. 27–34.

78 [...] *sequens vestigia Eufrosine matris mee, que domum hospitalis Jerosolimitani semper dilexit et promovit, in qua et habitum religionis postmodum suscepit*, CDB I, č. 312, s. 284.

79 V. NOVOTNÝ, *České dějiny* 1.2, s. 1057, poz. č. 2 upozornil, že se celkem zachovalo 20 listin knížecího páru, z toho ovšem šest falz, jež se odvolávají na listiny pravé, v době pořizování falz již zaniklé. Novější diplomatické bádání považuje za falsum také listinu z roku 1169, viz J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatovi 1.*, s. 264–265.

80 Ze zachovalých listin, včetně falz, je Alžběta jmenovaná na deseti listinách, jak už vypočítal V. NOVOTNÝ, *České dějiny* 1.2, s. 1057, poz. č. 1. K tomu je ovšem ještě třeba připočíst listinu vydanou samotnou kněžnou Alžbětou, srov. poz. č. 74.

81 Jako literární příklady uveďme v 80. letech 12. století sepsanou práci *De Amore* francouzského Oldřicha Kaplana, či dílo *Erec* sepsané zhruba v téže době Hartmannem von Aue, v němž označení rytíř (*ritter*) začíná být používáno pro knížata a krále. V téže době, konkrétně v roce 1184, se uskutečnil již zmiňovaný mohučský sjezd, kde se konalo slavností pasování císařových synů, a byly připraveny rytířské hry. Vzhledem k tomu, že na něm byl přítomen s početným doprovodem také český kníže, lze usuzovat, že aspekty v té době vrcholící rytířské kultury mu nebyly velkou neznámou. K základními přehledu viz Lenka SVOBODOVÁ, *Traktát De amore ve světle dvorské kultury*, Brno 2012; J. BUMKE, *Höfische Kultur I*, s. 67. Ke sjezdu viz poz. č. 68.

vesnici Špička. Olomoucký vévoda zdůvodňuje vydání listiny tím, že jej o to, *per uxorem meam Elisabeth*, požádal jakýsi poustevník jménem Juřík, známý svými dobrými mravy.⁸²

Listina je prvním důležitým svědectvím Alžbětina vlivu. Olomoucká vévodkyně v ní vystupuje jako přímluvkyně, na níž se s prosbami obrací ti, kteří chtějí u vévody něčeho dosáhnout. To ovšem nebylo u středověkých panovnic neobvyklé. Jako příklad můžeme uvést císařovnu Beatrix Burgundskou, druhou manželku Fridricha Barbarossy, která neváhala použít svůj vliv, aby protlačila na biskupský stolec v Cambrai svého příbuzného.⁸³

Váhu svého postavení uplatňovala Alžběta nejen jako olomoucká vévodkyně, ale také jako česká kněžna. Na kolokviu v Praze, konaném 17. června 1185 udělil Bedřich jednoho člověka plaskému klášteru *consentiente et postulante thori mei socia Elisabeth*.⁸⁴ V listině pochybné pravosti datované 23. dubna roku 1186 v Ústí nad Labem, v níž se praví také o svatbě dcery knížecího páru (Žofie) se synem míšenského markraběte Albrechta (v listině nesprávně jmenovaného Oty) I. Pyšného, věnoval český kníže špitálu Jana Jeruzalémského majetky *consilio uxoris mee, ducisse Elisabeth...consensu nichillominus uxoris mee*.⁸⁵ Alžběta v ní vystupuje nejen jako přímluvkyně, ale také poradkyně knížete. Na Kamýku 16. června roku 1186 vydal Bedřich donační listinu světelskému klášteru. Vzpomíná pomoc tamních cisterciáků v jeho válce proti Soběslavovi II.⁸⁶ I zde je kněžna připomenuta, navíc v zjemnělé formální dikci listiny, neboť kníže vykonává akt *cum dilecta nobis et consorte thori nostri Elisabeth ducissa*.⁸⁷ V donační

82 [...] *per uxorem meam Elisabeth michi supplicavit*, CDB I, č. 247, s. 218–219.

83 Knut GÖRICH, *Kaiserin Beatrix*, in: Frauen der Staufer. Schriften zur staufischen Geschichte und Kunst, 25, Amalie Fössel – Karl-Heinz Ruess (edd.), Göppingen 2006, s. 43–58; obzvláště s. 43–44. Že byla Beatrix schopná přímluvkyně, svědčí i okolnost, že se právě na ni obrátili poražení Milánští v roce 1162, aby se za ně přímluvila u císaře, viz s. 48–49.

84 CDB I, č. 307, s. 277

85 CDB I, č. 310, s. 280–283. V *Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen 1100 – 1195*, CDS 1.2. Otto Posse – Hubert Ermisch (edd.), Leipzig 1889, č. 517, s. 357 v regestu nesprávně německému řádu.

86 *Nam propter nos quoque eadem domus non modicum, prob dolor, incidit dampnum, dum nostri causa in illa terra congregatur exercitus*. CDB I, č. 311, s. 284.

87 CDB I, č. 311, s. 283. Časově vzdálenější podobnost pozorujeme také v listinách Václava IV., v jejichž některých formulacích, jak upozorňuje Božena Kopiczková, byly použity výrazy *neo-*

listině datované někdy před rokem 1188, v níž je obdarován řád Johanitů, dává všem přítomným a budoucím najevo, *ego Fredericus, dei gracia dux Boemorum, rogatu et voluntate domine Elisabeth ducisse, coniugis mee*.⁸⁸ Právě u této listiny je vedle Bedřichovi knížecí pečeti přivěšena také pečeť Alžbětina. Je příznačné, že právě její pečeť se zachovala a tudíž patří mezi nejstarší zachované pečeti českých kněžen.⁸⁹ Obě pečeti svázané k listině, v níž kníže reaguje na žádost a přání své choti, plasticky symbolizují vzájemné citové provázání Alžběty a Bedřicha.

Lze tedy na jedné straně vidět společně s V. Novotným závislost Bedřicha na Alžbětě, lze ovšem tutéž skutečnost interpretovat odlišně. Vliv jedné osoby ostatně ještě nemusí znamenat závislost druhé. Můžeme se tedy ptát: Nesvědčí tyto dokumenty, přes veškerou svou oficialitu především o vzájemné manželské lásce?

Kriticky se na počínání vládnoucího páru dívá kronikář Jarloch, který samozřejmě měl jako zástupce duchovní stavu své pádné důvody k nespokojenosti s počínáním nejen kněžny, ale i knížete. Když 31. ledna 1179 zemřel pražský biskup Fridrich, který na podzim předchozího roku Alžbětu s pražskými kanovníky před rokem nadšeně vítal při jejím příjezdu do Prahy, byla to právě kněžna, která rozhodla o jeho nástupci.⁹⁰ Opat Jarloch, jehož se zasahování světských vládců do záležitostí duchovních osobně dotýkalo, své znepokojení dal patřičně najevo. Poněkud jízlivě poznamenal, že Alžběta, která *řídila věci veřejné více než její muž*, svolala duchovenstvo, především opaty a kanovníky a ustanovila jim za biskupa svého kaplana Valentýna, jenž se také nazýval Voliš.⁹¹ Prý byl neurozeného původu, neuměl latinsky a nepocházel z lůna pražské církve, zkrátka se na

mylné manželské sounáležitosti. Viz Božena KOPIČKOVÁ, *Česká královna Žofie. Ve znamení kalicha a kříže*. Praha 2018, s. 75.

88 CDB I, č. 318, s. 290.

89 Viz poz. č. 21.

90 *Mittit tamen Fridericus primarios quosdam in Altenburg pro uxore sua domna Elisabeth, quae ab episcopo Friderico et canonicis Pragensis ecclesiae honeste suscepta regnat deinde cum eo feliciter*. Letopis Jarlocha, s. 473.

91 *Verum quia Pragensis ecclesiae pastore fuerat viduata, domna Elisabeth, quae publicam rem Boemiae plus quam vir regebat, coacto in unum totius terrae clero et maxime abbatibus et canonicis, designat eis in episcopum capellanum suum nomine Wolis seu Walentinum, qui erat, sicut comperimus, ignarus latinae linguae, nec de gremio Pragensis ecclesiae, sed degener, obscurus et tali officio prorsus indignus*. Letopis Jarlocha, s. 476.

takový úřad vůbec nehodil. Jelikož nemáme jiný pramen, který by rozporoval tento údaj, je třeba brát toto svědectví za fakt. Přesto vysvítají pochyby. Především sám Jarloch si není zcela jistý, že Voliš neuměl latinsky, dozvěděl se to z druhé ruky. Dále je tu podstatný prvek – nepocházel z prostředí pražské církve, byl tedy „cizí“. Při této příležitosti můžeme vzpomenout na děkana pražské kapituly Kosmu, který prostřednictvím svých postav brojil proti Lanci, muži ovšem učenému a znalému latiny, který ovšem byl cizí, tedy nepocházel z pražské církve.⁹² Milevský opat zde zkrátka může logicky přebírat stanoviska nespokojených pražských kanovníků.

V několikarát citované listině olomouckého vévody Bedřicha z roku 1169 se mezi svědky objevuje také jistý Voliš, olomoucký kancléř, jenž snad jako věrný služebník své paní mohl Alžbětu doprovázet do Prahy.⁹³ To se domnívá Václav Novotný, který upozorňuje především na shodu jinak ne zcela obvyklých jmen.⁹⁴ Za vyloučené to považuje Peter Hilsch, přičemž se odvolává na Jarlochovo svědectví, že nově zvolený biskup Voliš neuměl latinsky, což by bylo u kancléře nepravděpodobné. Navíc by olomoucký kancléř nemohl být neznámou osobou.⁹⁵ Těžko lze v této věci zaujmout pevné stanovisko, oba argumenty mají svou váhu. Pokud je ovšem Voliš pražský biskup a Voliš olomoucký kancléř jedna a tatáž postava, odpovídalo by zřejmě stanovisko Jarlocha tendenční nespokojenosti pražských kanovníků.

Podstatný v každém případě zůstává především postoj Alžběty, protože ji ukazuje jako sebevědomou panovnici, která si nic nedělá z pobouření všeho duchovenstva a přes jejich protesty klidně vyšle svého chráněnce císaři pro udělení investitury. Pražští kanovníci se však nevzdali a protestovali také u biskupů ve Würzburgu, kam byl Voliš následně poslán pro svěcení, jelikož mohučský arcibiskup Kristián v té době byl v Itálii. Protesty zabrali a Volíše nechtěl nikdo vysvětit, přestože, jak lakonicky Jarloch poznamenává, měl měsíc *dobře naplněný a mnoho rozdál mnohým*.⁹⁶

92 Jak upozornil např. Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmas*, Praha 1966, s. 45–46. Srov. *Cosmae Pragensis chronica Boemorum*, MGH SS, Nova series II., B. Bretholz (ed.), Berolini 1923, s. 116–117.

93 *Wollis cancellarius eiusdem provincie*, CDB I, č. 247, s. 219.

94 V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2.*, s. 1059, poz.č.1.

95 P. HILSCH, *Die Bischöfe von Prag*, s. 166.

96 [...] *eius mantica bene fuerat farcita et multis multa daret*, *Letopis Jarlocha*, s. 476.

Alžběta tedy pro jistotu zabezpečila svého oblíbence finančními prostředky. Leč ani peníze nepomohly. Milevský kronikář připomíná, že u kanovníků se přelo vlastní svědomí a přesvědčení s obavou před reakcí pražské kněžny. Patovou situaci nakonec prozíravě vyřešil pražský probošt Pelhřim. Pochopil, že odpor proti vůli kněžny a vůbec světských vládců je marný a přesvědčil kanovníky, aby nešli proti sobě a vyhověli žádosti mocných. Kanovníci souhlasili, ale jen za předpokladu, že budou souhlasit také ti, kteří zůstali v Praze. Jelikož nenašli nikoho vhodnějšího, vypravil se sám Pelhřim na cestu. Během neuvěřitelných osmi dní byl zpátky s kladným závěrem. Voliš mohl být vysvěcen.

Jízlivá poznámka Jarlochova o ženě, která vládne více než muž, ironicky odráží obecné povědomí o postavení ženy v očích církve.⁹⁷ Opírající se především o Bibli snažili se církevní představitelé vykreslit ženu jako vůči muži méněcennou.⁹⁸ Je to muž, jenž je hlavou ženy, je to on, kdo ve společenství mluví, zatímco žena má mlčet. Z tohoto pohledu citovaná věta popírá obecný pohled katolické církve a zdůrazňuje tak výjimečnost české kněžny.

Z Jarlochovy poznámky byla taky odvozována Bedřichova nemohoucnost a závislost. Alžběta však nebyla sama, kdo rozhodoval o biskupech a zasahoval do církevních záležitostí. O pár řádek níž si Jarloch povzdychl, že se kněžna s knížetem prostřednictvím svých viliků dopouštěli na církvi mnoho zlého.⁹⁹ Po smrti olomouckého biskupa Dětleba, byl zvolen Pelhřim, a to rozhodnutím knížete, který si zřejmě cenil jeho věrných služeb.¹⁰⁰ V stejném roce zemřel také Vo-

97 V novém překladu se inkriminovaná pasáž: *domna Elisabeth, quae publicam rem Boemiae plus quam vir regebat*, překládá *paní Alžběta, která řídila veřejnou správu Čech více než její muž*, tedy s přivlastňovacím zájmem, které v latinské verzi chybí. Jarloch samozřejmě může mít na mysli jejího muže, knížete Bedřicha, ale jeho věta vyznívá mnohem obecněji a nemusí ihned znamenat slabost knížete, jak bývá tato pasáž taky nejvíce interpretovaná. Spíš tu půjde o aluzi na biblické a patristické citáty, týkající se méněcennosti ženy. Viz *Milevský letopis. Zápisky Vincencia, Jarlocha a Ansberta*, (ed.) Anna Kernbach – Magdalena Moravová, Praha 2013, s. 94.

98 Na téma méněcenného postavení ženy ve středověku existuje rozsáhlá literatura, kterou zde nemá smysl uvádět. Skicovitý přehled přinášející vše podstatné viz J. BUMKE, *Höfische Kultur* 2, s. 454–457.

99 *Letopis Jarlocha*, s. 479.

100 *Ibidem*, s. 477.

liš a zvolen byl Bedřichův bratranec Jindřich.¹⁰¹ Tato volba ovšem proběhla již v pořádku, neboť Jarloch poznamenává, že při jeho volbě se podivuhodnou Boží přízní spojilo vše, co bylo k volbě potřeba, totiž volba duchovenstva, souhlas vládců a všeobecného přání lidu. V tomto případě příbuzný kronikáři nevadil, jelikož právě biskup Jindřich Břetislav byl Jarlochovým nejoblíbenějším Přemyslovcem.¹⁰²

Epilog

25. března roku 1189 umírá kníže Bedřich.¹⁰³ Smlouva ve Starém Kníně u Dobříše z roku 1186 zaručovala nástupnictví Konrádu Znojenskému.¹⁰⁴ Aby se stal právoplatným knížetem, potřeboval mít však v držení hlavní residenci knížectví, tedy Pražský hrad. Tam ovšem stále vládla Alžběta, která se ho nemínila jen tak vzdát. Konrád dobře věděl, že má proti sobě zkušenou protivnici. Jistě si pamatoval její vojenské schopnosti a patřičné sebevědomí, vždyť za jejího velení nebyl hrad nikdy dobyt. Proto se pokusil o vyjednávání.

Alžběta nechtěla bránit novému knížeti v převzetí úřadu. Ctila úmluvu svého muže. Nehodlala se však zadarmo vzdát hradu a s ním spojené části panovnické moci. Jako vdova se chtěla vrátit do místa, kde začínala. Proto požadovala výměnou za uvolnění pražského hradu olomouckou provincii, což Konrád ochotně přislíbil.

Sliby nedělaly Přemyslovským knížatům potíže. Horší to už bylo s jejich plněním. Konrád, který se stal knížetem, jak Jarloch výslovně připomíná, také *přízní paní Alžběty*, jakmile získal hrad a nabyl knížectví, na slib zapomněl.¹⁰⁵ Co

101 Ibidem, s. 477–478.

102 Z. FIALA, *Princeps rusticorum*, s. 35.

103 *Letopis Jarlocha*, s. 508. Srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2.*, s. 1098, poz. č. 2.

104 V Kníně u Dobříše došlo po vyčerpávající bitvě u Loděnice (1185) k usmíření mezi knížetem Bedřichem a Konrádem Otou.

105 [...] *favore interim dominae Elisabethae*, *Letopis Jarlocha*, s. 508. Je zajímavé jak všeobecné negativní hodnocení Alžběty a naopak kladný postoj ke Konrádu Znojenskému zastínilo i toto očividné porušení slibu. F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, s. 126 váhu příkládá s Alžbětou znepřáteleným stavům, kteří se obávali, *aby pro ni a skrze ni nebyl zvolen první příklad panování ženského*. B. DUDÍK, *Dějiny Moravy IV*, s. 68, píše, že Alžběta neutrpěla

bylo s Alžbětou dál, už nevíme. Pravděpodobně brzy následovala svého manžela na onen svět. V doksanském nekrologiu je uvedeno datum úmrtí 12. ledna.¹⁰⁶ Předpokládá se, že se tak stalo v roce 1190.¹⁰⁷

Závěr

Zamyslíme-li se nad osudy třetí Arpádovny na českém knížecím stolci, která vzbuzovala vášně a kontroverze za svého života i mnohem později, nezbývá než konstatovat, že Alžběta Uherská byla neobyčejnou ženou.¹⁰⁸ V pramenech vystupuje jako sebevědomá kněžna, která aktivně zasahovala do církevních záležitostí, prosazujíc svou vlastní vůli při dosazování biskupů, aniž by se ohlížela na očekávání a požadavky kléru. Za tuto činnost byla pochopitelně kronikářem, milevským opatem Jarlochem, patřičně kritizována. Alžběta však byla velmi činná také jako donátorka a fundátorka církevních institucí. Ve zvláštní oblibě měla především rytířský řád Johanitů.

Už jako olomoucká vévodkyně se stala vlivnou přímluvkyní u svého muže, pozdějšího českého knížete Bedřicha. Přítomnost jejího jména s titulem kněžny, manželky či milé družky v knížecích listinách lze odůvodněně považovat nejen za projev jejího velkého vlivu na své okolí, ale také za projev hlubokého vděku, úcty a lásky knížete k ženě, na kterou se mohl kdykoliv spolehnout. Snad se zde

velkou škodu, jelikož následujícího roku zemřela. Stejný názor má i Jaroslav DEMEL, *Konrád Ota, první markrabě moravský*, Brno 1894, s. 41, který připomíná, že Konrád chtěl předat Olomoucko svým potomkům. Jak jsem již uvedl (viz poz. č. 7), V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2.*, s. 1102, se rovněž nepozastavuje nad Konrádovým jednáním, věděl prý totiž, že jeho čin se nesetká s odporem v zemi přesycené Alžbětinou vládou. J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 323 jen poznamenává, že panovačná Alžběta přišla nakonec zkrátka. M. WIHODA, *Morava v době knížectví*, s. 233 usuzuje, že Konrád považoval Alžbětinu požadavky za nestoudné a raději přenechal Olomouc potomkům Oty Dětleba.

106 *Elisabeth ducissa Bohemorum, Necrologium Doxanense*, Josef Emler (ed.), VKČSN 1884, Praha 1885, s. 88.

107 V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2.*, s. 1102; B. Dudík, *Dějiny Moravy IV.*, s. 68.

108 Druhou ženou krále Vratislava II. byla Adléta, dcera uherského krále Ondřeje I. Její jmenovkyně Adléta, dcera chorvatského krále a nitranského knížete Almoše, byla zase manželkou Soběslava I. a českou kněžnou v letech 1125–1140. Všechny tři byly po svých matkách Rurikovny.

projevil šířící se kurtoazní ideál, který v té době rozkvétal na západě od českých hranic. Po celou dobu jejich společné vlády (1179–1189), stála vždy věrně po boku svého muže. Ve chvílích nejtěžších, když se rozhodovalo o bytí a nebytí, několikrát prokázala svou duchapřítomnost a rozhodnost. O vzájemném vztahu obou manželů svědčí Bedřichův na první pohled riskantní odjezd na sněm do Würzburgu v zimě roku 1178, když ještě zdaleka neměl situaci v Čechách pod kontrolou či události z roku 1184, kdy se kníže vypravil s velkou částí rytířstva na mohučský sjezd zanechav v Praze manželku s hrstkou válečníků.

Alžběta Uherská se bezesporu řadí mezi takové panovnice, jako byly německá císařovna Beatrix Burgundská či francouzská a později anglická královna Eleonora Akvitánská. Všechny prosluly vlivem, sebevědomím, všechny byly známy válečnými činy. V české historiografii však dosud nenašla svého životopisce. Tato studie, sepsaná 730 let po její smrti, shrnující dosavadní názory a pramenné zmínky, budiž připomenutím této výjimečné ženy.

ELISABETH, QUAE PUBLICAM REM BOEMIAE PLUS QUAM VIR REGEBAT

Elisabeth of Hungary, Duchess of Bohemia

If we consider the fate of the third member of the house of Arpad on the Bohemian ducal throne, who caused passions to flair and controversy during her life, we must state that Elisabeth of Hungary was an extraordinary woman. In the sources, she appears as a confident duchess that actively intervened in church matters, asserting her will in naming bishops without concerning herself with clerics' expectations and demands. She was understandably duly criticised for this activity by chronicler and Milevsko Abbot Jarloch (Gerloch?). Elisabeth was also very active as a benefactor and founder of church institutions, and she had a special affinity for the Knights Hospitaller.

Elisabeth was an influential intercessor with her husband, the later Duke of Bohemia Frederick, even as her role as Duchess of Olomouc. The presence of her name with the title duchess, wife, or beloved consort in ducal documents can be considered not just an expression of her substantial influence on her environment, but also one of the duke's deep gratitude, respect, and love for the duchess as a woman that he could always rely on. This may be an expression of the courtly ideal that was expanding in lands to the west of Bohemia. She loyally stood by her husband's side throughout their joint rule (1179–1189), and she showed her resourcefulness and decisiveness during the most crucial times. The nature of the relationship between the two can be clearly seen in Frederick's risky departure to attend the diet in Wurzburg while he certainly didn't have the situation in Bohemia under control, or the events of 1184 where the duke and a large portion of his knights went to the Diet of Pentecost in Mainz and left his wife in Prague with only a handful of warriors.

Elisabeth of Hungary can certainly be named among female sovereigns like Beatrice I, Countess of Burgundy and Holy Roman Empress, and the later English Queen Eleanor of Aquitaine. They were renowned for their influence, confidence, and their martial acts. However, she has yet to find a biographer in Czech historiography. This study written 730 years after her death summarizes heretofore opinions and mentions in the sources, and it is a memorial to this exceptional woman.

VZESTUP A PÁD BENEŠE ZE CVILÍNA

GABRIELA DYKASTOVÁ

The Rise and Fall of Beneš of Cvilín:

This study deals with Beneš of Cvilín, a member of the Benešovici noble family that lived in the mid-13th century. He regularly participated in royal military campaigns, and he was present at the royal court throughout the first half of the reign of Ottokar II of Bohemia where he reached the position of royal chamberlain and burgrave of Znojmo. He expanded his family's property in the Opava region where he contributed to the founding of Horní Benešov. However, his political career ended in his arrest and execution in 1265. The life of Beneš of Cvilín allows us to follow the fate of a nobleman who had lofty ambitions and at the peak of his career lost not only all his power, but also his life.

Key words: Beneš of Cvilín; Benešovici; 13th century; nobility; Ottokar II of Bohemia

Beneš ze Cvilína byl významný šlechtic z rodu Benešoviců, který v padesátých a šedesátých letech 13. století zastával pozici podkomořího u dvora moravského markraběte a pozdějšího krále Přemysla Otakara II. Několik let také působil ve funkci znojemskeho purkrabího a pravidelně se účastnil královských tažení. Kromě politického působení se zasloužil o rozšiřování rodového majetku na Opavsku a s jeho přispěním bylo založeno i město Horní Benešov. Jeho politický vzestup však ukončil strmý pád a poprava za nevyjasněných okolností v roce 1265.

Beneš ze Cvilína náležel k rodu Benešoviců, který se v průběhu 13. a 14. století natolik rozvětvil, že lze jeho příslušníky nalézt v Čechách, na Moravě i ve Slezsku. Do starobylému benešovického klanu patřili páni z Benešova, z Kravař, z Bechyně, z Dědic a další příslušníci nadále se větvících rodin.¹ Rod Benešoviců zažíval zlatý věk především v průběhu 13. století, kdy několik jeho příslušníků

1 Stručně jednotlivé rodové větve vyjmenovává v přehledu šlechty přelomu 13. a 14. století např. František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě. Díl druhý. Od roku 1253 až do roku 1403*, Praha 1937, s. 195.

zastávalo významné pozice v rámci dvorské i církevní hierarchie. Otcem Beneše ze Cvilína byl Vok z Benešova, jenž byl královským podkomořím, členem družiny moravského markraběte Přemysla a později též krále Václava I. Dva z Benešových strýců zastávali významné církevní úřady – strýc Tobiáš byl od roku 1243 do roku 1261 pražským proboštem a strýc Robert zastával od počátku čtyřicátých do konce šedesátých let 13. století hodnost opata premonstrátského kláštera Hradisko u Olomouce. Úspěšná kariéra ve světských či církevních službách čekala také některé z Benešových bratrů, o kterých se ještě níže podrobněji zmíníme.

Benešem ze Cvilína se podrobněji zabýval již František Dvorský v rámci shrnující monografie *O starožitném panském rodě Benešoviců*, která je dodnes vnímána jako základní publikace k dějinám tohoto rodu.² V rámci kapitoly věnované Benešovi shrnuje základní poznatky o jeho osobě – stručně popisuje jeho účast na vojenských taženích, působení u dvora i okolnosti jeho smrti. Vzhledem k tomu, že jde o pouhou kapitolu v rámci většího celku, tak nejsou mnohé události podrobněji popsány a rovněž chybí detailnější porovnání interpretace některých událostí z více úhlů, což je patrné například v líčení Benešovy smrti. S Dvorským se v některých případech rozcházím v dataci toho, kdy Beneš zastával jaký úřad, což je zapříčiněno tím, že v době sepsání Dvorského práce nebyly k dispozici příslušné díly *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* a od dob sepsání Dvorského práce již také postoupil výzkum v oblasti dvorských úřadů.

Benešova účast při vojenských taženích

Benešovy životní osudy se v mnoha aspektech shodovaly s ideálním vývojem kariéry šlechtice – získal vojenské ostruhy, přijal dvorský úřad, rozšiřoval rodový majetek a sledoval (a nejspíš i podporoval) úspěšný vstup svých bratrů do dvorských či církevních služeb.

První vojenské úspěchy Beneše ze Cvilína zaznamenal *Haličsko-volyňský letopis*, který zmiňuje významnou úlohu Beneše a jeho bratra Ondřeje při obraně

2 František DVORSKÝ, *O starožitném panském rodě Benešoviců. Část I.*, Brno 1907, s. 61–66.

Opavy v červnu roku 1253 při útoku polských a haličských spojenců uherského krále Bély IV. Zatímco Bělovi spojenci podnikli výpad na Opavsko, tak uherské oddíly plenyly jižní Štýrsko a Moravu. Útok na opavskou provincii vedli haličský kníže Daniil Romanovič a jeho syn Lev, který byl ženatý s Konstancií, dcerou Bély IV.³ Jejich hlavními spojenci byla dvě piastovská knížata – opolsko-ratibořský kníže Vladislav a krakovsko-sandoměřský kníže Boleslav Stydlivý, jenž byl s arpádovskou dynastií spojený skrze svou manželku Kingu (Kunhutu), dceru Bély IV. Společně táhli na Opavsko, kde se rozdělili na dva oddíly – první byl vedený knížetem Daniilem a druhý jeho synem Lvem Haličským. Lev se vydal směrem do hor, kde se mu podařilo získat mnoho zajatců. Daniil táhl rovnou na Opavu, kde se do bojů zapojili i Benešovici. Ondřej, bratr Beneše ze Cvilína, připravil léčku na předvoj Daniilova vojska, utkal se s ním před městskými branami a zajatce poté internoval na hradě Násilé nedaleko Opavy.⁴ Následně však haličsko-polské oddíly zaútočily na Opavu a spálily první městskou bránu. Druhou bránu bránil Beneš ze Cvilína, který se nakonec musel stáhnout až za třetí bránu. Město nakonec náporu vojsk odolalo, avšak kníže Daniil nechal alespoň vydrancovat okolí Opavy. Haličsko-polská vojska se stáhla na sever a obsadila hrad v Násilé, kde byli drženi haličsko-polští zajatci. Beneš ze Cvilína se přesunul do Hlubčic, do jejichž blízkosti se postupně stahovaly i oddíly knížete Daniila,

-
- 3 O osudech Daniila Romanoviče a jeho synů nás informuje *Haličsko-volyňský letopis*, který se zachoval jako součást tzv. *Ipatjevského letopisu*. Letopis sestává z několika částí, jež měly různé autory i místa vzniku. Daniil Romanovič byl haličsko-volyňský kníže z rodu Rjurikovců. Obě knížectví sjednotil v roce 1245 a vládl zde až do své smrti v roce 1264. Pro boj s Mongoly, kteří jeho zemi ohrožovali, se snažil získat podporu římské kurie. Za příslibenou podporu přistoupil na církevní unii s Římem, za což byl roku 1253 korunován na „krále Rusí“. Titul však nebyl dědičný a Daniil navíc posléze od spolupráce s papežem upustil, protože mu církev neposkytla pomoc v boji s Mongoly. V zahraniční politice Daniil spolupracoval s uherským králem Bělou IV., který navrhl sňatek Daniilova syna Romana s Gertrudou Babenberskou, čímž mohl Roman vznést stejný nárok na babenberské dědictví jako Přemysl Otakara II., který byl ženatý s Markétou Babenberskou. Roku 1253 český král v Rakousích přemohl Romanovy vojenské oddíly. Běla IV. zahájil protiútok vpádem na Moravu od jihu, zatímco Daniil přitáhl přes polské země na Opavsko. Válečná epizoda této fáze bojů o babenberské dědictví byla uzavřena o rok později podpisem budínského míru. Srov. *Haličsko-volyňský letopis*, Komendová, Jitka (ed.), Praha 2010, s. 10–24; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 842–845.

- 4 Hrad se nachází 15 km severně od Opavy na polském území.

které se chystaly město dobýt. Po cestě do Hlubčic haličská i polská vojska nadále plenila vesnice. Samotné Hlubčice byly nakonec zkázy ušetřeny. Letopis zmiňuje, že Daniil chtěl město vypálit, ale jeho oddíly v okolí nenašly dost suchého dřeva, protože to již použil na vypálení okolních vesnic Daniilův spojenec Vladislav, kníže opolsko-ratibořský. Je však také možné, že Benešův příjezd do Hlubčic navýšil počty vojenské posádky ve městě natolik, že město již poté nebylo pro Daniilovo vojsko snadným cílem.⁵

Své zkušenosti z boje mohl Beneš uplatnit i o rok později při králově výpravě do Pruska.⁶ Na přelomu let 1254/1255 Přemysl Otakar II. zorganizoval křížovou výpravu do Pruska, které se účastnil výkvět české, moravské a rakouské aristokracie i zástupci šlechty z německých zemí. Z řad nejvýznamnějších členů výpravy jmenujme na tomto místě alespoň braniborského markraběte Otu, feudály ze Saska, Mišenska, Duryňska a Porýní, olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku, cheľmského biskupa Heidenreicha a varmijského biskupa Anselma. K vojenskému tažení do pohanského Pobaltí českého krále přesvědčil velmistr řádu německých rytířů Poppo z Osternohe, který krále navštívil v Praze na podzim roku 1254. Němečtí rytíři v té době bojovali v Sambii s pobaltskými pohany, kteří ohrožovali jejich zájmy v této oblasti.⁷ Řádu byl velmi nakloněn i papež Alexandr IV., který uspořádání výpravy dlouhodobě podporoval. Tažení se společně s jinými Přemyslovými šlechtici účastnil i královský podkomoří Beneš ze Cvilína, což jednoznačně dokládá jeho přítomnost ve svědečné řadě listiny vydané 17. ledna 1255 u Elblágu, jíž král potvrdil imunity a privilegia řádu německých rytířů a vzal jejich statky v Čechách, na Moravě a v Rakousku pod

5 *Haličsko-volyňský letopis*, s. 90–93. Srov. též V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.3.*, s. 842–844; Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno 2000, s. 426.

6 Souhrnně k Přemyslově první křížové výpravě do Pruska srov. Josef ŠUSTA, *První výprava Přemysla II. Otakara do Prus*, in: *Z dějin východní Evropy a Slovanstva*. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesorovi Karlovy univerzity, k šedesátým narozeninám, Miloš Weingart – Josef Dobiáš – Milada Paulová (edd.), Praha 1928, s. 220–228; Jaroslav GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 20–23; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.4. Rozmach české moci za Přemysla Otakara II. (1253–1271)*, Praha 1937, s. 22–26.

7 Libor JAN – František SKŘIVÁNEK, *Němečtí rytíři v českých zemích*, Praha 1997, s. 21.

svou ochranu.⁸ Nedlouho po vydání této listiny se Přemysl vydal na zpáteční cestu přes Opavsko, Brno až do rakouské Kremže, kde již 8. března vydal listinu, kterou opět dosvědčil i Beneš ze Cvilína.⁹ Jak je vidno, výprava na sever byla rychlá a úspěšná, což můžeme přičítat i tomu, že král pro pochod zvolil vhodné roční období, kdy byla půda zmrzlá, a proto mohla vojska bez obtíží přejít území až k Sambii a zase zpět. Přemyslovo vítězné tažení mělo za následek ovládnutí území řádem německých rytířů.

Ne všechny vojenské akce, kterých se Beneš ze Cvilína účastnil, skončily pro česká vojska úspěchem. V polovině srpna roku 1257 se Beneš s královským vojskem zúčastnil tažení do Bavorska proti vévodovi Jindřichovi Bavorskému, který byl zetěm a spojencem uherského krále Bély IV. Přemyslova vojska vpadla do Bavorska přes Pasov, nicméně v postupu je zastavila vojska bavorského vévody podpořená oddíly jeho bratra falckraběte Ludvíka Falckého. Přemyslovi muži se dali na ústup směrem na Salcburk, ale bavorská vojska je dostihla u Mühlldorfu na břehu Innu. Větší část vojska, včetně Beneše ze Cvilína, Mühlldorf obsadila a několik dní se z něj bránila. Po několika dnech se museli Přemyslovi rytíři stáhnout a český král nakonec s Jindřichem Bavorským dojednal mír.¹⁰

8 CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1974, č. 39, s. 81–82 (17. 1. 1255, u Elblagu). Šlo o potvrzení staršího privilegia vydaného Přemyslem Otakarem I. v roce 1222, nově však byla jeho platnost rozšířena i na rakouské země. Blíže srov. Libor JAN, *Hodnostáři rytířských duchovních řádů na dvorech posledních Přemyslovců*, in: Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 26.–27. září 1996 ve Znojme, Marie Bláhová – Ivan Hlaváček (edd.), Praha 1998, s. 247–260.

9 CDB V/1, č. 41, s. 85–88 (8. 3. 1255, u Kremže).

10 Průběh tažení je popsán v různých kronikách. Velmi podrobný popis včetně výčtu českých šlechticů, kteří bojovali po boku svého krále Přemysla a opevnili se v Mühlldorfu, nalezneme v *Annales et historiae Altabenses*, MGH. Scriptores XVII. Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannover 1861, s. 399. Jedním ze jmenovaných rytířů je i „Beneis de Valchenstein“. Tento výčet přebírá V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.4*, s. 74. František Palacký zmiňuje stejná jména, navíc však u většiny vypsaných bojovníků doplňuje jejich hodnosti, úřady či rodové vazby. Proto u Beneše dodává, že byl „z Benešova i Falkenštejna, rodu benešovského“. F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě. Díl druhý*, s. 23. U Palackého se s označením Beneše ze Cvilína s přídomkem „z Falkenštejna“ setkáváme vícekrát. Nepochybně však nejde o hrad v Dolních Rakousích, ale o hrad v České Kamenici. Nezachovala se však žádná zpráva o tom, že by Beneš tento hrad vlastnil. Nicméně vzhledem k tomu, že jedna z větví rodu je jen o několik let později spojována s predikátem „z Kamenice“, tak je možné, že již za Beneše ze Cvilína zde Benešovi majetek vlastnili.

Beneš ze Cvilína u dvora Přemysla Otakara II.

Beneš se v blízkosti královského dvora pohyboval od počátku padesátých let 13. století.¹¹ Mezi léty 1250–1265 Beneš dosvědčil 53 markraběcích a královských listin Přemysla Otakara II.,¹² přičemž s úřadem moravského podkomořího je

- 11 Po celou dobu pobytu u Přemyslova dvora byl Beneš nejspíš počítán mezi moravskou šlechtu. V soupisu politicky nejvlivnějších rodů v Čechách dle držby zemských a ostatních úřadů, který vytvořil Jiří Jurok, totiž za vlády Přemysla Otakara II. nevystupuje v popředí žádný člen benešovického rozrodu. Jiří JUROK, *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*, Nový Jičín 2000, s. 24–25. Je však s podivem, že Jurok nezahrnul Benešovice ani mezi nejvlivnější moravské rody. Oproti tomu zmiňuje pány z Kravař (jednu z větví benešovického rozrodu), kteří měli dle jeho soupisu za vlády Přemysla Otakara II. držet dva významné moravské úřady. V tomto bodě je však třeba předestřít, že Vok z Kravař, první nositel tohoto predikátu, zastával úřad komořího až za vlády Mikuláše Opavského v roce 1283. Je proto možné, že Jurok započítal mezi pány z Kravař i Beneše ze Cvilína a případně i jeho otce Voka.
- 12 CDB IV/1, Jindřich Šebánek – Šáša Dušková (edd.), Praha 1962, č. 179, s. 329–330 (3. 2. 1250, u Brna); CDB IV/1, č. 208, s. 371–372 (23. 3. 1251, Němčice); CDB IV/1, č. 212, s. 376–377 (11. 5. 1251, Znojmo, falzum); CDB IV/1, č. 223, s. 388–389 (2. 9. 1251, Praha); CDB IV/1, č. 244, s. 417–421 (6. 6. 1252, u Znojma, falzum); CDB IV/1, č. 259, s. 439–441 (1252, Brno); CDB IV/1, č. 260, s. 441–443 (1252, Brno); CDB IV/1, č. 430, s. 565 (16. 2. 1252, Hainburg); CDB IV/1, č. 431, s. 565–566 (16. 2. 1252, Hainburg); CDB IV/1, č. 449, s. 575 (28. 11. 1252, Linec); CDB IV/1, č. 457, s. 579 (20. 1. 1253, Vídeň); CDB IV/1, č. 462, s. 581–582 (1. 4. 1253, Praha); CDB IV/1, č. 465, s. 583–584 (29. 4. 1253); CDB IV/1, č. 286, s. 479–480 (před 5. 8. 1253); CDB V/1, č. 39, s. 81–82 (17. 1. 1255, u Elblagu); CDB V/1, č. 41, s. 85–88 (8. 3. 1255, u Kremže); CDB V/1, č. 67, s. 128–129 (1. 1. 1256, Brno); CDB V/1, č. 68, s. 130 (leden 1256, Brno); CDB V/1, č. 69, s. 130–132 (16. 1. 1256, Olomouc); CDB V/1, č. 70, s. 132–134 (28. 1. 1256, Olomouc, falzum); CDB V/1, č. 84, s. 153–158 (16. 7. 1256, Opava); CDB V/1, č. 85, s. 158–159 (18. 7. 1256, Opava); CDB V/1, č. 87, s. 160–162 (19. 7. či 1. 8. 1256, Vídeň); CDB V/1, č. 97, s. 172 (30. 11. 1256, Vídeň); CDB V/3, Jindřich Šebánek – Šáša Dušková (edd.), Praha 1982, č. 1078, s. 88–89 (10. 12. 1256, Vídeň); CDB V/1, č. 119, s. 195–197 (13. 2. 1257, Praha); CDB V/3, č. 1107, s. 104–105 (9. 5. 1257, vídeňské Nové Město); CDB V/1, č. 149, s. 238–239 (25. 3. 1258, u Písku); CDB V/1, č. 156, s. 245–248 (23. 5. 1258, u Uherského Hradiště); CDB V/1, č. 159, s. 251–252 (před 6. 8. 1258, Praha); CDB V/1, č. 165, s. 263–264 (17. 10. 1258, Brno); CDB V/1, č. 166, s. 265–266 (17. 10. 1258, Brno); CDB V/1, č. 204, s. 322–323 (17. 11. 1259, Znojmo); CDB V/1, č. 208, s. 326–327 (30. 1. 1260, Vídeň); CDB V/3, č. 1181, s. 147–148 (23. 12. 1260, u Štýrského Hradce); CDB V/3, č. 1184, s. 149–150 (25. 12. 1260, Štýrský Hradec); CDB V/3, č. 1185, s. 150 (25. 12. 1260, Štýrský Hradec); CDB V/1, č. 218, s. 339–340 (4. 4. 1260, Písek); CDB V/1, č. 252, s. 384–385

spojován mezi léty 1250–1262.¹³ Zastavme se nyní krátce u podkomorského úřadu. Podkomoří byl úředník jednoznačně nezávislý na komorníkovi. Jeho činnost se vztahovala pouze na města a kláštery. Podstata činnosti podkomořího spočívala v tom, že ze svých soukromých zdrojů poskytl hotovou sumu králi a její vrácení měl pak zaručeno důchody královské komory, které vymáhal.¹⁴ Při bádání v pramenech však vyvstává nemalá obtíž kvůli latinskému označení podkomořího. Obvykle se setkáváme s pojmenováním *subcamerarius*, avšak v některých případech také s titulací *camerarius*, což leckdy komplikuje jeho odlišení od komorníků. Nesmíme se však nechat zmást, protože jde o dva naprosto rozdílné a na sobě nezávislé úřady, z nichž každý měl svou vlastní agendu.¹⁵

(9. 1. 1261, Havlíčkův Brod); CDB V/1, č. 278, s. 414–415 (12. 4. 1261, u Vídně); CDB V/1, č. 283, s. 419–422 (23. 5. 1261, Písek); CDB V/1, č. 307, s. 455–458 (13. 1. 1262, Praha); CDB V/1, č. 308, s. 458–459 (21. 1. 1262, Praha); CDB V/1, č. 310, s. 460–462 (30. 1. 1262, v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě); CDB V/1, č. 311, s. 463–464 (6. 2. 1262, Praha); CDB V/1, č. 312, s. 464–465 (6. 2. 1262, Praha); CDB V/1, č. 313, s. 466–468 (16. 2. 1262, Praha); CDB V/1, č. 314, s. 469 (16. 2. 1262, Praha); CDB V/1, č. 316, s. 471–474 (29. 3. 1262, Praha a Vídeň); CDB V/1, č. 330, s. 489–490 (1. 5. 1262, Vídeň); CDB V/1, č. 366, s. 541–545 (17. 1. 1263, Brno, falzum); CDB V/1, č. 392, s. 583–584 (12. 9. 1263, Písek); CDB V/1, č. 432, s. 640–642 (3. 2. 1265, Praha).

- 13 František Palacký v seznamu úředníků jmenuje Beneše jako posledního podkomořího krále Václava I. a ohraničuje jeho úřad léty 1252–1253. Beneš v tomto období pobýval u dvora moravského markraběte a budoucího krále Přemysla Otakara II., což se s Palackého tvrzením nijak nevylučuje. Nicméně poprvé Beneš z pozice podkomořího svědčí již v únoru 1250, takže Palackého datace je v tomto bodě mylná. František PALACKÝ, *Přehled současných nevyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém, od nejstarších časů až do nynějška*, Praha 1832, tab. 1.

Již v roce 1261 Beneše nakrátko vystřídal v pozici moravského podkomořího Hartleb (ve funkci od srpna do října). CDB V/1, č. 291, s. 436–438 (26. 8. 1261, Olomouc); CDB V/1, č. 295, s. 441–442 (13. 10. 1261, u Jihlavy). Beneš se poté na několik měsíců do úřadu vrátil (na listinách je ve funkci moravského podkomořího a znojemského purkrabího zmiňován v prvních měsících roku 1262). 1. května 1262 však Hartleb Beneš v roli podkomořího definitivně nahradil. Na vídeňské listině CDB V/1, č. 330, s. 489–490 (1. 5. 1262, Vídeň) společně svědčí podkomoří Hartleb a znojemský purkrabí Beneš se svými bratry Ondřejem a Milotou.

- 14 Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 50.
- 15 K problematice úřadu komorníka a podkomořího také srov. Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 155; Zdeněk FIALA, *Komorník a podkomoří*

V průběhu padesátých let byl Beneš hlavním zástupcem Benešoviců u dvora Přemysla Otakara II. Jako člen králova doprovodu se účastnil i tažení do Štýrska v roce 1260. Z listin, jež dosvědčil, je patrné, že s dvorem cestoval z Prahy přes Brno, Znojmo a Vídeň.¹⁶ Po bitvě u Kressenbrunnu byl Beneš jedním z nemnoha českých pánů, kteří zůstali s Přemyslem Otakarem II. ve Štýrsku až do Vánoc. Mezi 21. – 25. prosincem řídil Přemysl před kostelem ve Štýrském Hradci dvorská a soudní zasedání, při nichž ho doprovázel výkvět české a rakouské aristokracie a představitelé všech významných štýrských rodů. Beneš ze Cvilína mezi tuto společenskou smetánku patřil, což dokládá jeho účast ve svědeckých řadách listin vydaných u této příležitosti králem Přemyslem.¹⁷

Benešovy dlouholeté věrné služby přemyslovskému rodu nezůstaly bez odměny. Do držení získal v padesátých letech hrad Cvilín na Opavsku a také mu byla svěřena funkce znojemského purkrabího.¹⁸

(*pojednání o počátcích a vzájemném poměru obou do konce 13. století*), SH 2, 1954, s. 57–82; Václav VANĚČEK, *Komorník a podkomoří*, Sborník prací z dějin práva československého. Svazek I. K padesátým narozeninám Jana Kaprase jeho žáci, František Čáda (ed.), Praha 1930, s. 60–64. Obecně k problematice úřadů na Moravě srov. August SEDLÁČEK, *O starodávém rozdělení Moravy na kraje*, ČMM 15, 1891, s. 18–27, 118–129, 196–207, 298–311; Richard HORNA, *K dějinám moravských úředníků. Část I. Dvorskí úředníci moravští do r. 1411*, Praha 1922.

16 CDB V/1, č. 166, s. 265–266 (17. 10. 1258, Brno); CDB V/1, č. 204, s. 322–323 (17. 11. 1259, Znojmo); CDB V/1, č. 208, s. 326–327 (30. 1. 1260, Vídeň).

17 Gerhard PFERSCHY, *Funkce a struktura panství Přemysla Otakara II. ve Štýrsku*, in: Česko-rakouské vztahy ve 13. století, s. 48. Beneš při této příležitosti dosvědčil tři listiny vydané Přemyslem: CDB V/3, č. 1181, s. 147–148 (23. 12. 1260, u Štýrského Hradce); CDB V/3, č. 1184, s. 149–150 (25. 12. 1260, Štýrský Hradec); CDB V/3, č. 1185, s. 150 (25. 12. 1260, Štýrský Hradec).

18 Termíny kastelán (*castellanus*) a purkrabí (*burggravius*) označují tentýž úřad správce hradu, přičemž první označení se vyvinulo z latinského *castellum* a druhé z německého *burg*. V listinách je Beneš označován oběma termíny. Libor Jan v této souvislosti připomíná, že pro dobu staré přemyslovské hradské správy se jednoznačně preferuje termín kastelán a pro dobu kamenných hradů stavěných panovníkem ve 13. století spíše termín purkrabí. L. JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, s. 38. Purkrabí byl jmenovaný majitelem hradu a měl na starosti správu hradu. Z titulu své funkce měl pravomoci nad posádkou hradu a nad hradními pozemky, vykonával též základní správní a soudní funkce pro příslušný obvod. Srov. Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, s. 50.

Majetkové poměry Beneše ze Cvilína

Beneš ze Cvilína vlastnil rozsáhlý majetek na Opavsku včetně hradu Cvilín (zvaný též Lobenštejn či Šelenburk), který získal od krále Přemysla a po kterém později nesl predikát.¹⁹ Zásahu má také na vzniku dnešního Horního Benešova na Opavsku, protože v roce 1253 vydal listinu, kterou udělil právo založit město dle hlubčického práva bratřím Erwigovi a Kuidenovi. V zakládací listině Beneš stanovil práva pro lokátory, výsady pro město a osvobození města od daně na dvanáct let. Zároveň určil, že rychtáři z jeho vsí na místním panství mají nechat soudit závažné zločiny přímo v Benešově.²⁰ Město se později stalo centrem pro místní državy Benešoviců a již v průběhu 13. století se zde rozvinula důlní činnost, díky níž město prosperovalo. Důkazem, že Horní Benešov spravoval rod Benešoviců i po smrti Beneše ze Cvilína, poskytuje listina z roku 1288, ve které Benešův stejnojmenný syn Beneš z Branice převedl patronát nad kostelem v Horním Benešově na hradištské premonstráty.²¹

19 Hrad Cvilín byl postaven v první polovině 13. století. Do držení Benešoviců se ale dostal až později. P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 42.

20 CDB IV/1, č. 267, s. 458–460 (11. 4. 1253). K problematice založení Horního Benešova srov. Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v Českých zemích*, Praha 1998, s. 53 a 123. Kejř k případu založení Horního Benešova podotýká, že prohlášení městského statutu patřilo k výsostným právům panovníka. Rozhodně se vymezuje proti možnosti, že by šlechtic v tomto období mohl zcela svévolně založit město. V případě Beneše poukazuje na to, že tento šlechtic zastával úřad podkomořího a zakládací listinu města tak dle Kejřova názoru vydal nikoli jako šlechtic-soukromá osoba, ale spíše z titulu svého úřadu. Zakládací listina se navíc odvolává na hlubčické právo. Kejř připomíná, že Hlubčicím byla městská privilegia udělena dnes již ztracenou královskou listinou, což však dokazuje, že soukromý zakladatel nemohl těmito právy disponovat a propůjčovat je z vlastní vůle nově založenému městu. Ačkoli je tedy nepochybné, že město bylo úzce svázáno s rodem Benešoviců, tak nad Benešem i při tomto aktu stála panovnická moc. Podobný názor na založení města zastává i L. JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, s. 161.

21 CDM IV, Antonín Boček (ed.), Olomouc 1845, č. 269, s. 347–348 (18. 5. 1288, Opava).

Znojemská epizoda v Benešově kariéře

Znojemský hrad byl významným článkem moravského správního systému, nacházel se na strategickém pomezí mezi Moravou a Rakousy a historicky byl též spjat se starými přemyslovskými dědičnými úděly. Z tohoto důvodu byli znojemští purkrabí pečlivě vybíráni z řad mužů oddaných králi.²² Předchůdcem Beneše ze Cvilína byl Boček hrabě z Perneggu, který purkrabský úřad zastával od roku 1238 až do své smrti na sklonku roku 1255. Beneš ze Cvilína je v nové funkci poprvé zmiňován v květnu roku 1257 a naposledy na falzu z února roku 1265.²³ V téže době je však na některých listinách nazýván i znojemským komořím (*camerarius Znoymensis*).²⁴ Na základě tohoto Benešova označení bychom si mohli položit otázku, zda byl tedy znojemským purkrabím, komořím či zda zastával oba úřady. Dodejme upřesnění Libora Jana, že kastelány byli mnohdy hromadně nazýváni všichni důležití úředníci spjatí se správou hradu. Hlavními benefičiáři byli komorník (*camerarius*), purkrabí (*castellanus*), soudce (*iudex*) a případně další osoby.²⁵ Pokud bychom vycházeli z tohoto vysvětlení občasného nadužívání pojmu „kastelán“, tak Beneš mohl být pouhým znojemským komorníkem. Z pramenů však víme, že funkci znojemského a zároveň bitovského komorníka zastával v letech 1239–1257 Hrut z kněžické větve Hrutoviců.²⁶ Beneš tedy v téže době tutéž pozici zastávat nemohl. Nasnadě je proto druhé, mnohem jednodušší a zároveň pravděpodobnější vysvětlení Benešova nezvykle použitého titulu. Je možné, že písař smísl obě hodnosti, které Beneš paralelně zastával – moravského podkomořího i znojemského purkrabího. Kombinací obou vzniklo

22 L. JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, s. 110.

23 Jako znojemský purkrabí je jmenován v listinách: CDB V/3, č. 1107, s. 104–105 (9. 5. 1257, vídeňské Nové Město), *Benesso castellanus de Znoym*; CDB V/1, č. 159, s. 251–252 (před 6. 8. 1258, Praha), *Benes burgravius Znoymensis*; CDB V/1, č. 311, s. 463–464 (6. 2. 1262, Praha), *Benisio burchgravio Znoymensis*; CDB V/1, č. 312, s. 464–465 (6. 2. 1262, Praha), *Benischio burchgravio Znoymensis*; CDB V/1, č. 330, s. 489–490 (1. 5. 1262, Vídeň), *Beniscius Znoymensis burcravius*; CDB V/1, č. 432, s. 640–642 (3. 2. 1265, Praha, falzum); *Benisio purcravio Znoimensi*.

24 CDB V/1, č. 252, s. 384–385 (9. 1. 1261, Havlíčkův Brod), *Benescius camerarius Znoymensis*; CDB V/1, č. 283, s. 419–422 (23. 5. 1261, Písek), *Benescius camerarius Znoymensis*.

25 L. JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, s. 39.

26 Ibidem, s. 113.

označení *camerarius Znoymensis*.²⁷ Toto vysvětlení se jeví jako velmi pravděpodobné.

Beneš v době svého působení ve funkci znojemského purkrabího nadále zůstal v úzkém kontaktu s jinými Benešovici. O přítomnosti Benešova bratra Miloty na znojemském hradě svědčí dva formuláře zařaditelné do roku 1262, z nichž je patrné, že se Milota chtěl za doby svého pobytu ve Znojmě zúčastnit turnaje v Rakousku. Z tohoto důvodu se dotazoval hejtmána v Lávě nad Dyjí Kadolta z Wehingu, kdy se koná nejbližší turnaj, na což mu hejtmán odpověděl, že 3. srpna se koná turnaj ve Vídni a pokud bude Milota chtít, tak může nechat v Lávě odpočinout své rytířské koně.²⁸

Okolnosti konce Benešova působení v roli znojemského purkrabího jsou nejasné. Pokud budeme věřit nespolehlivé listině z února roku 1265, tak svůj úřad zastával až do roku 1265, kdy upadl v královu nemilost.²⁹ Dle středověkého falza byl již v lednu roku 1263 purkrabím Oldřich z Drnholce, který se napříště uvádí jako purkrabí až na věrohodné listině ze srpna roku 1267.³⁰ S jistotou tedy můžeme určit pouze to, že Beneš byl znojemským purkrabím ještě v květnu 1262, což dokládá listina vydaná ve Vídni, kterou Beneš dosvědčil ve funkci znojemského purkrabího.³¹ Další tři roky jeho působení v purkrabském úřadu jsou však dosti sporné a nelze je jednoznačně doložit ani vyvrátit.

27 Ibidem, s. 111. Na tuto možnost upozorňuje Libor Jan a lze s ní plně souhlasit.

28 Libor JAN, *Zvěst o věrné službě a mýtu o zradě Miloty z Dědic*, in: Pocta králi. K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II., Libor Jan – Jiří Kacel (edd.), Brno – Znojmo 2010, s. 94. Libor Jan se odkazuje na dva formuláře uvedené v Max WELTIN, *Die „Laaer Briefsammlung“. Eine Wuelle zur inneren Geschichte Österreich unter Ottokar II. Přemysl*, Wien 1975, s. 124, č. 60; s. 126, č. 65.

29 CDB V/1, č. 432, s. 640–642 (3. 2. 1265, Praha); *Benesio purcravio Znoimensi*. V diplomataři je tato listina označena jako podezřelá. Srov. též L. JAN, *Zvěst o věrné službě a mýtu o zradě Miloty z Dědic*, s. 94.

30 CDB V/1, č. 366, s. 541–545 (17. 1. 1263, Brno, falzum). Na tomto středověkém falzu Beneš (tentokrát bez označení hodnosti) svědčí společně s Oldřichem z Drnholce, který je označen *purcravius Znoymensis*. Oldřich z Drnholce je poté jako znojemský purkrabí jmenován až na královské listině CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1981, č. 513, s. 59–60 (7. 8. 1267, Budyně nad Ohří).

31 CDB V/1, č. 330, s. 489–490 (1. 5. 1262, Vídeň).

Benešovy kontakty s ostatními příslušníky rodu Benešoviců

S rekonstrukcí Benešových kontaktů s dalšími bratry nám částečně pomohou diplomatické a někdy též narativní prameny. Od roku 1252 se ve svědečné řadě po boku Beneše sporadicky objevuje jeho mladší bratr Milota (později zvaný „z Dědic“),³² v roce 1256 s Benešem svědčí také bratr Robert,³³ od roku 1260 Ondřej³⁴ a v roce 1263 i Tobiáš.³⁵ Zpočátku se bratři k Benešovi připojovali jen u příležitosti dosvědčení listin s místem emise na Moravě. V šedesátých letech

-
- 32 Milota svědčí s Benešem pouze v listinách CDB IV/1, č. 259, s. 439–441 (1252, Brno); CDB V/1, č. 67, s. 128–129 (1. 1. 1256, Brno); CDB V/1, č. 69, s. 130–132 (16. 1. 1256, Olomouc); CDB V/1, č. 204, s. 322–323 (17. 11. 1259, Znojmo); CDB V/1, č. 313, s. 466–468 (16. 2. 1262, Praha); CDB V/1, č. 366, s. 541–545 (17. 1. 1263, Brno, falzum); CDB V/1, č. 432, s. 640–642 (3. 2. 1265, Praha). Společně s Benešem a Robertem dosvědčil Milota listinu CDB V/1, č. 84, s. 153–158 (16. 7. 1256, Opava). S bratry Benešem a Ondřejem je Milota uveden mezi svědky středověkého falza zakládací listiny vizovického kláštera, fundátorem byl Smil ze Stříleky, CDB V/1, č. 290, s. 431–436 (21. 8. 1261, Olomouc, falzum). S oběma bratry též svědčí na královské listině upravující práva Židů na území Českého království CDB V/1, č. 316, s. 471–474 (29. 3. 1262, Praha a Vídeň) a na listině Přemysla Otakara II. obnovující privilegia Jindřicha z Lichtenštejna na ves Mikulov CDB V/1, č. 330, s. 489–490 (1. 5. 1262, Vídeň). S bratry Benešem a Tobiášem je Milota uveden ve svědečné řadě královské listiny vydané pro johanity, kterým král potvrdil dědičnou donaci vsi Hrobníky na Opavsku. CDB V/1, č. 392, s. 583–584 (12. 9. 1263, Písek).
- 33 Robert společně s bratry Benešem a Milotou dosvědčil listinu CDB V/1, č. 84, s. 153–158 (16. 7. 1256, Opava).
- 34 Ondřej je s bratry Benešem a Milotou uveden mezi svědky středověkého falza zakládací listiny vizovického kláštera CDB V/1, č. 290, s. 431–436 (21. 8. 1261, Olomouc, falzum); na královské listině upravující práva Židů na území Českého království CDB V/1, č. 316, s. 471–474 (29. 3. 1262, Praha a Vídeň); při obnovení privilegií Jindřicha z Lichtenštejna na ves Mikulov CDB V/1, č. 330, s. 489–490 (1. 5. 1262, Vídeň). K poslední jmenované listině srov. *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu. 1173–1380. Díl I*, Jan BISTŘICKÝ (ed.), Mikulov 1991, č. 6, s. 28–29. Mikulov získal Jindřich z Lichtenštejna od Přemysla Otakara II. za věrné služby v lednu roku 1249. Ves v té době patřila Vilému a Heřmanu z Drnholce, kteří se jí v průběhu roku zřekli, takže v listopadu panovník Lichtenštejnovi držbu území potvrdil. *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu*, č. 3, s. 25; č. 4, s. 26.
- 35 Tobiáš se po boku Beneše objevuje ve svědečné řadě pouze v roce 1263, kdy oba společně s Milotou dosvědčili dědičnou donaci vsi Hrobníky na Opavsku johanitům. CDB V/1, č. 392, s. 583–584 (12. 9. 1263, Písek).

13. století však nastává změna. Můžeme ji přisuzovat tomu, že se i ostatní bratři více zapojili do politického života, díky čemuž je najdeme ve svědečných řadách listin vydaných na Moravě, v Čechách i v Rakousích. Je však nutné upozornit na jednu důležitou skutečnost – až do Benešovy smrti v roce 1265 nikdy žádný z bratrů nevystupoval sám bez přítomnosti Beneše. Je tedy nesporné, že za svého života byl Beneš považován za hlavu rodu. Beneš také podporoval a možná i do značné míry pomáhal církevní kariéře svého bratra Tobiáše, budoucího pražského biskupa. Připomeňme Benešem dosvědčenou listinu z února roku 1262, kterou král prezentoval pražského kanovníka Tobiáše na faru v dolnorakouském Niederhollabrunnu v pasovské diecézi.³⁶

Beneš byl rovněž v kontaktu s dalším církevním hodnostářem z rodu Benešoviců, kterým byl jeho strýc Robert, opat kláštera Hradisko. Poprvé je Beneš ve spojitosti s klášteřem uveden na středověkém falzu markraběcí listiny z roku 1251, která klášteru Hradisko povolovala založit město Hranice s trhovým právem.³⁷ Zakládací listina však náležela do celé řady falz, která byla vydávána střídavě hradištským a rajhradským klášteřem. Oba kláštery si nárokovaly oblast hranického újezdu, o který vedly několik desetiletí trvající spor. Falza zakládacích listin města Hranice měla podepřít budoucí nároky obou klášterů na zmíněné území. O několik let později, v roce 1255, se Beneš podílel na rozhodování sporu mezi opatem Robertem a bratry z Vázan o ves Střelechy a les u Knínic.³⁸ Rok po své smrti v roce 1265 je Beneš uveden v další listině hradištského kláštera, ve které strahovský opat Jan a loucký opat Dětrich konfirmovali připojení nedaleké vsi Bystročice k hradištskému klášteru. Ves byla nedlouho předtím zakoupena opatem Robertem za peníze jeho bratra Tobiáše, pražského probošta, a Beneše, dalšího z příbuzných. S největší pravděpodobností šlo o peníze Beneše ze Cvilína, protože to byl jediný Benešovic tohoto jména, který se v daném období v dochovaných písemnostech objevuje.³⁹

36 CDB V/1, č. 311, s. 463–464 (6. 2. 1262, Praha); CDB V/1, č. 312, s. 464–466 (6. 2. 1262, Praha).

37 CDB IV/1, č. 212, s. 376–377 (11. 5. 1251, Znojmo, falzum).

38 CDB V/1, č. 50, s. 103–105 (12. 8. 1255, Olomouc).

39 CDB V/1, č. 469, s. 691–692 (23. 4. 1266, Hradisko). „*De pecunia fratris sui, domini Thobie, bone memorie quondam prepositi Pragensis, et Benessii, cognati sui.*“ Opatův bratr Beneš se v listinách vyskytuje pouze ve třicátých letech a Beneš ze Štitiny (syn Drslava a zároveň opa-

Se jménem Beneše se kromě královských listin sporadicky setkáváme i ve svědečných řadách listin jiných šlechticů, církevních řádů či klášterů. V roce 1256 potvrdil dvě písemnosti týkající se donací johanitům sídlícím v Hrobníkách na Opavsku (dnes na polském území). První listinu vydal olomoucký komoří Pardus a daroval v ní johanitům ves Drslav. Královská listina vydaná téhož dne poté stvrzovala rozhodnutí hrobnických johanitů přenechat jejich ves Újezd Pardusovi po čas jeho života.⁴⁰ Společně s bratry Milotou a Ondřejem je Beneš dále uveden mezi svědky středověkého falza zakládací listiny vizovického kláštera z roku 1261, který byl založen broumovským kastelánem Smilem ze Stříleka a jeho manželkou Bohuvlastou.⁴¹ Beneš se též nacházel mezi svědky závěti Bočka, hraběte z Perneggu a znojemského purkrabího.⁴² Boček byl významný moravský šlechtic z blízkého okolí Přemysla Otakara II. a též fundátor cisterckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou.⁴³ Připomeňme, že byl také předchůdcem Beneše ze Cvilína ve funkci znojemského purkrabího. Závět, v níž je mimo jiné pamatováno i na nově založený klášter, sepsal Boček krátce před svou smrtí v prosinci 1255. Král závět potvrdil na počátku následujícího roku.⁴⁴

Benešův politický epilog

Po roce 1262 Beneš nejspíš upadl v královskou nemilost, která vyústila v jeho zatčení a popravu o tři roky později. O důvodech Benešovy odluky od královského dvora nemáme žádné přesné zprávy, nicméně z diplomatických pramenů je zřejmé alespoň období, odkdy již Beneš nebyl u dvora vítán. Zatímco do roku 1262 svědčil z pozice podkomořího a znojemského purkrabího v královských

tův synovec) až v osmdesátých letech 13. století. Zmínka o Beneši z Branice (syn Beneše ze Cvilína a zároveň opatův prasnovec) se objevuje až koncem sedmdesátých let 13. století. Proto je pravděpodobné, že opat Robert k nákupu použil peníze svého synovce Beneše ze Cvilína.

40 CDB V/1, č. 86, s. 159–160 (18. 7. 1256, Opava); CDB V/1, č. 85, s. 158–159 (18. 7. 1256, Opava).

41 CDB V/1, č. 290, s. 431–436 (21. 8. 1261, Olomouc, falzum).

42 CDB V/1, č. 60, s. 120–122 (17. 12. 1255, Znojmo).

43 CDB IV/1, č. 259, s. 439–441 (1252, Brno).

44 CDB V/1, č. 67, s. 128–129 (1. 1. 1256, Brno).

listinách několikrát ročně, tak v roce 1263 nalezneme jeho jméno pouze na jednom brněnském falzu a na listině ze září pro johanity v Hrobníkách, kterou dosvědčil spolu se svými bratry.⁴⁵ V roce 1264 již Beneš ani žádný z jeho bratrů na žádné listině nefiguruje. Až v únoru 1265 ho nalézáme ve svědečné řadě královské listiny, kde je opět označen jako znojemský purkrabí, nicméně je třeba poznamenat, že jde o listinu, jejíž pravost není zcela zaručena.⁴⁶ Musíme však podotknout, že se nám z tohoto období nezachovaly všechny listiny, takže existuje jistá pravděpodobnost, že se Benešovo jméno mohlo v dnes již ztracených dokumentech nacházet, což by mohlo narušit teorii, že jeho politický úpadek nastal již po roce 1262. Na základě v současnosti dostupných pramenů si však můžeme toto tvrzení dovolit.

Zlom v Benešově životě nastal roku 1265, kdy byl společně se svým bratrem Milotou a rakouským šlechticem Otou z Meissova zatčen. Události zajetí a následného rozsudku jsou značně nejasné, čehož využil Dalimil v rýmované kronice a v rámci velmi emotivního líčení sporů krále Přemysla s některými příslušníky české šlechty uvádí, že král „*Pána Beneše káza u věži užžieci*.“⁴⁷ Dalimilovo líčení je však bezpochyby značně přehnané, protože je známo, jak negativní postoj Dalimil zaujímal vůči Němcům i vůči králově politice, kterou kronikář považoval za proněmeckou.⁴⁸ Zdá se být velmi nepravděpodobné, že by byl Beneš upálen v přesném slova smyslu. Je však možné, že slovo „upálil“ znamenalo, že Beneš byl ve věži vězněn a mučen ohněm.⁴⁹ O soudu se žádný pramen nezmiňuje, nic-

45 CDB V/1, č. 366, s. 541–545 (17. 1. 1263, Brno, falzum); CDB V/1, č. 392, s. 583–584 (12. 9. 1263, Písek).

46 CDB V/1, č. 432, s. 640–642 (3. 2. 1265, Praha).

47 *Rýmovaná kronika česká*, FRB III, Josef Emler – Josef Jireček (edd.), s. 194.

48 František Palacký silně kritizuje Dalimilův zaujatý postoj a naopak podotýká, že král jednal zcela podle práva. Palacký v této souvislosti poznamenává, že Beneš měl sídlo na Falkenštejně a Milota na Dědicích. F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě. Díl druhý*, s. 96. S predikátem „z Dědic“ se však u Miloty setkáváme až v roce 1278 na listině CDB V/1, č. 858, s. 576–577. Beneš se navíc nikdy v diplomatických pramenech nenazývá predikátem „z Falkenštejna“. K událostem poprav y též srov. Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Přemysl II. a panstvo české*, ČČH 30, 1924, s. 33–34.

49 Toto vysvětlení Dalimilovy interpretace Benešova skonu nabízí L. JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, s. 111–112, pozn. 350. V této souvislosti je vhodné připomenout Přemyslův postup ve sporech s alpskou šlechtou dle líčení Václava Novotného, který sice uznává královu občasnou krutost, na druhou stranu však obhájí jeho jednání jako spraved-

méně známe výsledek celé kauzy – zatímco Beneš ze Cvilína i Ota z Meissova byli popraveni, Benešův bratr Milota byl nakonec omilostněn.⁵⁰ K událostem zajetí a popravy se vztahuje pouze několik zápisů v kronikách. Druhý pokračovatel letopisů kláštera ve sv. Kříži ve své poznámce k událostem roku 1265 poznamenává, že český král nechal zajmout Otu z Meissova a bratry Beneše a Milotu, přičemž Ota byl následně popraven: „*Item dominus rex Boemie eodem anno Myssovarium et Benesium et dominum Mylotum fratrem eiusdem redegit in captivitate, in qua Missovarius est mortuus*“.⁵¹ *Auctarium Vindobonense* doslovně přebírá popis události z výše zmíněného letopisu, navíc však dodává, že k události došlo „*in Aychorns*“.⁵² Pokračovatel kroniky kazatelského kláštera ve Vídni klade události zajetí mylně až do roku 1266 a zmiňuje pouze zajetí Oty z Meissova a Beneše, nikoli však Miloty. Rovněž však uvádí, že k událostem došlo na hradě Aychorns: „*Eodem anno rex Otakarus Myssovarium et Wenesium Wienne captivavit. Ibidem ducti sunt in castrum Aychorns, et ibidem obierunt*“.⁵³

Není zcela zřejmý důvod toho, proč Beneš ze Cvilína upadl tak náhle v královu nemilost. Beneš byl po mnoho let členem královny družiny, zastával úřad

livé. V roce 1268 král věznil část štyrských šlechticů do doby, než se zřekli některých svých hradů v králův prospěch. Další popisovaný případ Siegfrieda z Mährenberka z přelomu let 1271 a 1272 je v některých aspektech podobný kauze Beneše ze Cvilína. Siegfried byl zatčen z politických důvodů, byl mučen a zemřel stejně jako Beneš násilnou smrtí. NOVOTNÝ, *České dějiny I.4*, s. 250, 251 a 410.

50 Václav Novotný v této souvislosti rozporuje názor, že Milotův pozdější politický vzestup byl náhradou za křivdu, kterou utrpěl nespravedlivým obviněním. Milotova nevina byla uznána, ale jeho úspěchy byly dle Novotného pouze plodem jeho schopností. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.4*, s. 411.

51 *Continuatio Sancrucensis II.*, MGH. Scriptores IX. Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannover 1851, s. 646.

52 *Auctarium Vindobonense*. MGH. Scriptores IX., s. 724. V případě lokace vyvstává nemalý problém. „Aychorns“ by mohl být neúplný název lokality „Aychonsberg“ či v dnešním pravopisu „Eichhornsberg“, což znamená Veverčí hora. Hledanou lokalitou je s velkou pravděpodobností královský hrad Veverčí na Brněnsku. K přepisu Aychonsbergu do moderní podoby a hledání lokality srov. Petr OBST, *Aychornsberch – pokus o identifikaci lokality*, Sborník havlíkbrodské společnosti pro povznesení regionálně-historického povědomí 1, 2001, s. 80–82. Věznění na hradě Veverčí zmiňuje rovněž Václav Novotný, který klade zatčení do roku 1265, popravu však až někdy před počátek roku 1268. Srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.4*, s. 141

53 *Continuatio Praedicatorum Vindobonensium*. MGH. Scriptores IX., s. 728.

královského podkomořího a v případě potřeby doprovázel krále i do boje. V pozadí Benešova potrestání se s největší pravděpodobností skrývají buď majetkové, nebo politické důvody. Pokud však chceme hledat důvod v politických otázkách, tak se jasného závěru nedobereme. Beneš ze Cvilína byl obviněn společně se svým bratrem Milotou a s rakouským zemským sudím Otou z Meissova, přičemž však zůstává nejasné, zda šlo o společnou vinu nebo zda se každý z nich provinil něčím jiným a byli pouze zadrženi ve stejném období. Václav Novotný dává zatčení těchto šlechticů do souvislosti s Přemyslovou snahou potlačit projevy nespokojenosti části rakouské a moravské šlechty, které se začaly projevovat na podzim roku 1265 v souvislosti s královými pokusy o revindikaci zeměpanského majetku. František Dvorský s odkazem na Františka Palackého hovoří o bližší nespecifikované velezradě.⁵⁴ Je také možné, že cílem celé aféry bylo Beneše poškodit a zbavit ho hodnosti znojemského purkrabího a definitivně mu znemožnit návrat do úřadu moravského podkomořího. Benešovým nástupcem v úřadu znojemského purkrabího se později stal Oldřich z Drnholce a moravským podkomořím byl již od roku 1261 a definitivně poté od roku 1262 Hartleb. Hartleb svůj úřad tedy začal definitivně zastávat nedlouho poté, co se Beneš z listin vytrácí a nejspíš i upadá v nemilost. Nicméně nemáme žádný důkaz, že by Hartleb nebo Oldřich z Drnholce měli jakoukoli spojitost s Benešovým zatčením.

Pokud pomineme politické důvody, tak se musíme zaměřit na ty majetkové. Můžeme se setkat s domněnkou, že Benešovo potrestání souviselo s jeho snahou o rozšiřování majetkové základny Benešoviců na Opavsku na úkor královských držav.⁵⁵ Mohlo jít také o snahu jiného místního rodu připravit Benešovice o část jejich majetku. Pokud tuto teorii přijmeme, tak hlavní otázkou zůstává, komu by Benešova poprava prospěla. Hrad Cvilín byl Benešovým potomkům po jeho smrti zabaven, ale není známo nic o tom, že by se dostal do držení nějakého jině-

54 F. DVORSKÝ, *O starožitném panském rodě Benešoviců*, s. 65. František Dvorský předkládá také variantu královny nedovolené lásky k Benešově manželce či dceři, kterou čerpal z mírně zmatené a faktograficky velmi nedostatečné zmínky v publikaci Fr. Al. Hebera „*Mäbrens Burgen und ihre Sagen*“, nicméně sám této možnosti nepřikládá váhu.

55 P. KOUŘIL – D. PRÍX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 435.

ho rodu.⁵⁶ Není také známo nic o tom, že by některý z jiných rodů zabral po Benešově popravě část území Benešoviců na Opavsku. Pokud bychom chtěli spekulovat o mocenské rivalitě uvnitř rodu, tak do budoucna můžeme největší kariérní vzestup u dvora a nárůst majetku pozorovat u Miloty z Dědic, bratra popraveného Beneše. Milota byl však sám také zatčen, ačkoli se může jevit podezřelým jeho náhlé omilostnění. Nikde se však nic nedočteme o jeho možné zradě vlastního bratra. Nedochovaly se ani zmínky o rozepři uvnitř rodu, a dokonce se s Milotou později setkáváme i ve svědeckých řadách listin po boku jeho synovce Beneše z Branice, syna popraveného Beneše ze Cvilína. Milota si navíc v dalších letech budoval svou majetkovou základnu na jihu Moravy a nikoli na Opavsku, kde měl velkou část majetku popravený Beneš ze Cvilína.

Musíme se tedy pro tuto chvíli smířit se skutečností, že důvody Benešova zatčení a následné popravy zůstávají zahaleny tajemstvím, které může osvětlit pouze nález nového pramene, který by naše otázky zodpověděl.

Potomstvo Beneše ze Cvilína

Beneš ze Cvilína měl dva syny, Beneše z Branice (též zvaný „z Úvalna“ či „de Lobenstein“) a Voka. O prvním ze synů, Vokovi, máme zpráv pouze poskrovnu. Vok s přízviskem „de Lobenstein“ je uveden pouze jednou v prosinci 1284 ve svědecké řadě listiny poděbradského purkrabího Smila z Nových Hradů, kterou Smil osvobodil vyšebrodský klášter od placení cla v Nových Hradech.⁵⁷ V donaci hradištskému klášteru v březnu 1289 ho jako svého bratra jmenoval Beneš z Branice, když část své donace zdůvodnil tím, že je to „*pro remedio anime fratris nostri Wockonis et antecessorum nostrorum*“, z čehož je patrné, že Vok byl v této době již po smrti.⁵⁸

Více zpráv máme o Beneši z Branice, který se od počátku interregna více zapojoval do politického dění než jeho bratr Vok. Víme také to, že Beneš spravoval velkou část rodového majetku po svém otci, konkrétně oblasti u osad Branice

56 Ibidem, s. 38. Až v roce 1283 se na hradě konal sněm svolaný Mikulášem Opavským, kterého se účastnila celá řada Benešoviců. Do té doby nemáme o hradě žádné zprávy.

57 RBM II, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 1333, s. 575–576 (1. 12. 1284).

58 CDM IV, č. 281, s. 357–358 (29. 3. 1289, Olomouc).

a Úvalno. Po popravě Beneše ze Cvilína v roce 1265 byl jeho synům zkonfiskován hrad Cvilín. Stalo se tak zřejmě na příkaz krále Přemysla Otakara II.⁵⁹ Beneš mladší je na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let obvykle uváděn s predikátem „z Branice“, což byla hlavní država této větve rodu po ztrátě Cvilína. V Branici si Benešovici ještě v závěru vlády Přemysla Otakara II. zbudovali menší hrad.⁶⁰ Až od roku 1288 začíná být Beneš častěji spojován s přízviskem „de Lobenstein“, což je německé označení hradu Cvilín, ale také nedaleké vsi Úvalno. Je proto možné, že Beneš získal v průběhu osmdesátých let nazpátek buď jen vesnici pod hradem, nebo s ní i otcův zkonfiskovaný hrad.⁶¹

Ve srovnání s ostatními Benešovici druhé poloviny 13. století máme o jeho rodinném životě mnohem více informací. Zatímco u ostatních členů rodu jsme schopni na základě pramenů určit pouze příbuzenské vazby mužských členů rodiny, u Beneše se setkáváme i se jmény manželky a dcer. Díky Benešovým donačním listinám pro klášter Hradisko víme, že měl manželku Elišku, syna Voka a dceru Adelaidu a Obiesku.⁶²

Do politického života se Beneš zapojil až v posledním roce vlády Přemysla Otakara II., kdy v lednu 1278 společně se svým strýcem Milotou z Dědic dosvědčil rozhodnutí sporu mezi klášteřem Hradisko a Pardusem, synem Neplacha.⁶³ Naplno se však do moravské politiky zapojil až za dob interregna v letech 1278–1283.⁶⁴ Je pravděpodobné, že se v lednu 1279 v Olomouci společně s dal-

59 P. KOUŘIL – D. PRÍX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 38.

60 Ibidem, s. 436.

61 V roce 1288 se ve svědečné řadě darovací listiny paní Adelaidy objevuje jméno cvilínského purkabiho Bohdala „*burcrauius de Czevelin*“ (CDM IV, č. 270, s. 348–349 (květen 1288, Opava). Není však možné určit, zda byli v této době majiteli hradu Benešovici či Mikuláš Opavský. Nicméně existence purkrabiho by spíše naznačovala, že šlo o majetek opavského vévody. Od roku 1318 celé panství Branice včetně cvilínského hradu definitivně přešlo do vlastnictví opavských vévodů. P. KOUŘIL – D. PRÍX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 39.

62 CDM IV, č. 269, s. 347–348 (18. 5. 1288, Opava) a CDM IV, č. 281, s. 357–358 (29. 3. 1289, Olomouc).

63 CDB V/1, č. 858, s. 576–577 (21. 1. 1278, Brno – hrad Špilberk).

64 K vývoji Opavska v období interregna srov. Martin WIHODA, *Facta est autem distractio regni Bohemiae. Opavsko v časech interregna 1278–1283*, AHUSO 5, 2000, s. 170–180; Martin WIHODA, *Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky*, ČČH 99, č. 2, 2001, s. 209–230.

šími Benešovici účastnil slavnostního svěcení svého strýce Tobiáše z Benešova do úřadu pražského biskupa. Poté, kdy se královna-vdova Kunhuta uchýlila v polovině roku 1279 na své statky na Opavsku s centrem v Hradci nad Moravicí, tak se mnozí Benešovici včetně Beneše z Branice a jeho strýců Voka z Kravař a Miloty z Dědic připojili k jejímu dvoru.⁶⁵ V tomto období také Beneš z Branice společně se strýci Milotou z Dědic a Zbyslavem z Koutů a Bohuslavíc potvrdil v polské Ketři listinu olomouckého biskupa Bruna.⁶⁶

V létě roku 1281 však na Opavsku došlo k velkému politickému zvratu, který ovlivnil další směřování rodu Benešoviců. V první polovině roku 1281 byl Mikuláš Opavský propuštěn ze zajetí. Otázka Mikulášova vyplacení je značně složitá a dodnes není zcela jasně zodpovězena. Situaci komplikovala skutečnost, že v říjnu 1278 byl královně-vdově Kunhutě přiznán pevný roční příjem tři tisíce hřiven z opavské provincie, které tak nemohly posloužit k okamžitému vyplacení Mikuláše ze zajetí.⁶⁷ To je nejspíš důvod, proč opavský vévoda setrval v zajetí až do roku 1281. Není jisté, kdo nakonec stál za Mikulášovým propuštěním a odkud plynuly peníze na výkupné. Možná šlo o výsledek nespokojenosti opavské šlechty, měst a církve se dvorem královny Kunhuty a jejího purkrabího Záviše. Je také možné, že se o Mikulášovo propuštění zasadil na sklonku svého života olomoucký biskup Bruno či dokonce Rudolf Habsburský, který se tak snažil vytvořit opozici proti rostoucímu vlivu Záviše z Falkenštejna.⁶⁸ Opavský vévoda se

65 Beneš společně se strýcem Milotou z Dědic v tomto období dosvědčil královninu listinu potvrzující patronátní práva johanitů nad kostelem v Hlubčicích. CDB VI, Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková (edd.), Praha 2006, č. 73, s. 120–121 (13. 10. 1279, Hradec nad Moravicí).

66 CDB VI, č. 99, s. 154–155 (10. 5. 1280, Ketř).

67 Srov. L. JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, s. 218; Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1*, Praha 1935, s. 295; Beda DUDÍK, *Dějiny Moravy. Díl VII. Od roku 1278 až do roku 1306*, Praha 1880, s. 16.

68 P. KOUŘIL – D. PRÍX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 455. Dále srov. M. WIHODA, *Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky*, s. 217 a 229. Martin Wihoda upřesňuje, že nejpravděpodobnější je zásah Rudolfa Habsburského. Svou domněnku zakládá na jednom z Rudolfových formulářů, v němž král oznamuje neznámému adresátovi, že omílostnil Přemyslova syna Mikuláše. Wihoda připouští, že formulář nejspíš nikdy neopustil Rudolfovu kancelář, nicméně jeho obsah koresponduje s habsburskými zájmy na oslabení rostoucího vlivu Záviše z Falkenštejna. Navíc připomíná, že opavský vévoda byl i v následujících letech úzce spojen s habsburskou politikou, a dokonce pojal za manželku vzdálenou Ru-

na Opavsku objevuje již na sklonku léta 1281. Mikuláš po svém návratu velmi rychle získal na svou stranu místní šlechtu, města i duchovenstvo. Již 6. září 1281 se Mikuláš Opavský nacházel v Opolské Nyse, kde dal vratislavskému biskupovi Tomášovi II. do správy hrad Edelštejn a nedaleké Zlaté Hory jako odškodnění za předchozí útlaky způsobené edelštejnským kastelánem Otou z Linavy a jeho bratry.⁶⁹ Mikulášovu donaci na místě dosvědčil i vratislavský kníže Jindřich IV. Probus a o několik dní později ji potvrdil i vlastní listinou.⁷⁰ Následně se opavský vévoda přesunul do Krnova, protože zde již 19. září potvrdil řádu německých rytířů patronátní právo nad krnovským kostelem. V Krnově se k vévodovi přidala šlechta v čele s místními nejmocnějšími rody Benešoviců a Fulštejnů.⁷¹ Tentýž den Mikuláš vydal listinu přiznávající opavským měšťanům platy a služby, kterými byli opavskému vévodovi povinováni opavští Židé.⁷² Po zbytek roku 1281 se Benešovice zřejmě těšili vévodově přízni, protože na další listině vydané v Hlubčicích, pomocí které vévoda daroval Krnovu 24 lánů lesa v Opavici, vystupují na prvních místech svědečné řady opět hlavní představitelé tohoto rodu – Vok z Kravař, Zbyslav z Koutů a Beneš z Branice.⁷³

Beneš z Branice se však u Mikulášova dvora nedočkal žádné významnější pozice, což můžeme opět usoudit ze svědečných řad listin, ve kterých se Beneš

dolfovu příbuznou Adelheidu. Wihodovi se naopak velmi nevěrohodně jeví účast biskupa Bruna na Mikulášově propuštění, protože tato domněnka je založena na Bočkově falzu v CDM IV, č. 175, s. 238–239.

69 CDB VI, č. 158, s. 205–208 (6. 9. 1281, Nysa).

70 CDB VI, č. 160, s. 209–210 (11. 9. 1281, Nysa). Listinu dosvědčili i další významní hodnostáři např. míšeňský probošt Bernard z Kamence a Jindřich, komtur opavské komendy řádu německých rytířů.

71 CDB VI, č. 171, s. 224–225 (19. 9. 1281). Na listině sice není uvedeno místo vydání, nicméně lze přepokládat, že jím byl Krnov. Mikuláš se v Krnově pravděpodobně zastavil při cestě z Nysy do Opavy. Na rozdíl od listiny vydané v Nyse, kde nesvědčil nikdo z opavské šlechty, tak v listině pro řád německých rytířů již svědčí nejvýznamnější příslušníci zdejších rodů i zástupci měst. Proto je pravděpodobné, že měšťané a šlechta krále v Krnově uvítali a následně se účastnili stržení jím vydaných listin. Za rod Benešoviců jsou ve svědečné řadě zastoupeni Beneš z Branice a Vok z Kravař (jeho strýc).

72 CDB VI, č. 172, s. 225–226 (19. 9. 1281). Listina je beze svědků. Byla však nepochybně vydána společně s listinou pro řád německých rytířů, která byla dosvědčena místní šlechtou a měšťany.

73 CDB VI, č. 188, s. 241–242 (1281, Hlubčice).

mezi svědky objevuje pouze ojediněle, a navíc vždy společně s dalšími příbuznými. Příčiny Benešovy absence mezi šlechtici blízkými Mikuláši Opavskému můžeme hledat především v nepatřičném chování Beneše a jeho příbuzných v první polovině roku 1281, které vedlo k soudnímu řízení v roce následujícím. Koncem srpna 1282 bylo několik členů rodu Benešoviců povoláno před soud s místem konání v opavském minoritském klášteře, jehož svolání inicioval opavský vévoda Mikuláš. Cílem soudu bylo vyřešit spor mezi církevními institucemi a několika členy rodu Benešoviců, na které byla podána stížnost, že škodili majetku olomouckého biskupství a hradištského kláštera. Někteří Benešovici využili složité situace na Opavsku v průběhu roku 1281 a pokusili se přivlastnit si část církevního majetku. Politická nestabilita Moravy, a především poté Opavska, byla způsobena hlavně dvěma okolnostmi. V únoru roku 1281 zemřel dlouholetý olomoucký biskup Bruno ze Schauenburku, kterého v úřadu nahradil Dětrich z Hradce, jehož první měsíce na biskupském stolci však provázela řada problémů.⁷⁴ Druhou významnou událostí roku 1281 byl návrat Mikuláše Opavského ze zajetí a jeho následné rozpře s přívrženci královny Kunhuty a Záviše z Falkenštejna, kterému královna světila úřad hradeckého purkrabího.

Někteří Benešovici se rozbouřené situace v průběhu roku 1281 snažili využít ve svůj prospěch a soud v Opavě měl nedávné křivdy vyřešit. Benešoviců obžalovaných z poškození majetku olomouckého biskupství a kláštera Hradisko

74 Ze dne 26. března 1281 se zachovala listina CDB VI, č. 136, s. 184–187 (26. 3. 1281, Olomouc, kostel sv. Petra), kterou olomoučtí kanovníci oznamovali mohučskému arcibiskupovi Vernerovi výsledek hlasování. V listině jsou také popsány zmatky na Moravě a těžkosti, které volbu provázely. Především šlo o nutnost uspořádat volbu nikoli v katedrále sv. Václava, ale v kostele sv. Petra. Beda Dudík v této souvislosti poznamenává, že hlavními rušiteli klidu, kteří útočili na majetek olomouckého biskupství a kláštera Hradisko, byli Beneš z Branice a Beneš ze Štítiny, k nimž se přidali Fridrich ze Šumburka, Milota z Dědic a Gerhard z Obřan. B. DUDÍK, *Dějiny Moravy. Díl VII*, s. 39–41. Výsledek soudního řízení z roku 1282, o němž bude pojednáno níže, jednoznačně dokládá vinu Beneše z Branice a Beneše ze Štítiny. Nelze však doložit, zda k útokům docházelo již před volbou biskupa Dětricha či až po ní. Role dalšího Benešovice, Miloty z Dědic, je značně sporná. Srov. také L. JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, s. 250. K původu Dětricha z Hradce a jeho nástupu do čela olomouckého biskupství srov. Daniel NOVOTNÝ – Jan ŠKVRŇÁK, *Původ olomouckého biskupa Dětricha aneb příklad středověkého nepotismu*, Jižní Morava – vlastivědný časopis 53, 2017, s. 232–236.

bylo vícero – Vok z Kravař se svým synem Benešem,⁷⁵ Beneš z Branice a Beneš ze Štítiny.⁷⁶ Sbor rozhodčích, ustanovený se souhlasem olomouckého biskupa Dětricha, byl tvořen zástupci církve i šlechty. Církevní zájmy chránili olomoucký arcijáhen Fridrich a znojemský arcijáhen Oldřich. Světskými rozhodčími sporu byli Pardus z Horky, Jan z Radkova, Petr řečený Zub, Soběhrd z Želechovic, Protiva z Kunovic a Zbyslav z Koutů, který byl zároveň bratrem obžalovaného Voka z Kravař a tedy i členem benešovického rodu. Spor byl nakonec vyřešen ke spokojenosti biskupa Dětricha i hradištského opata Budiše, protože Benešovi slíbili, že se nadále zdrží jakéhokoli poškozování církevního majetku a za své činy biskupství i klášter odškodní. V první listině z 27. srpna 1282 Beneš ze Štítiny nabídl olomouckému biskupství ves Skorotín jakožto odškodnění za způsobené škody, za což z něho byla biskupem sejmuta klatba. Beneš se vzdal práv na ves za sebe i své bratry Voka a Jaroslava.⁷⁷ Téhož dne olomoucký biskup Dětrich potvrdil rozsudek nad Benešem z Branice, Benešem ze Štítiny, Vokem z Kravař a jeho synem Benešem z Kravař, ve věci poškozování majetku kláštera Hradisko. Benešovi se zavázali, že již klášteru nebudou škodit, Beneš z Branice se navíc vzdal neprávem obsazeného majetku v Kamenci a v Branici a Vok z Kravař měl užívat výnosu z premonstrátské vsi Budišovice jen po část svého života a poté ji odevzdat klášteru.⁷⁸ Následující den došlo i ke smíření Beneše z Branice s olomouckým biskupstvím. Beneš z Branice se zavázal, že olomouckému biskupství postoupí roční plat 12 hřiven stříbra, splatných jednou ročně ve vsi Býkov.⁷⁹ Tímto soudním líčením byl spor církevních institucí s Benešoviči ukončen.

Již o rok později se zdá být celá nepříjemná soudní pře zapomenuta a Benešovi jsou v březnu roku 1283 v hojném počtu přítomni na provinčním sněmu svolaném Mikulášem Opavským na hrad Cvilín. Mikuláš zde potvrdil rozhodnutí soudu ohledně sporu jistého Alberta a řádu německých rytířů o práva na

75 S Benešem z Kravař se setkáváme pouze na jedné listině, shrnují závěry soudu, kde je jmenován jako Vokův syn „*filium suum*“. CDB VI, č. 232, s. 284–285 (27. 8. 1282, Opava, minoritský klášter). V pozdějších pramenech se však s jeho jménem více nesetkáme.

76 Vok z Kravař byl strýcem Beneše z Branice. Beneš ze Štítiny byl bratrancem Beneše ze Cvilína, otce Beneše z Branice.

77 CDB VI, č. 231, s. 282–283 (27. 8. 1282, Opava, minoritský klášter).

78 CDB VI, č. 232, s. 284–285 (27. 8. 1282, Opava, minoritský klášter).

79 CDB VI, č. 233, s. 285–287 (28. 8. 1282, Opava, minoritský klášter).

les.⁸⁰ Listinu dosvědčilo i šest Benešoviců – opavský komoří Vok z Kravař,⁸¹ jeho syn Beneš, Zbyslav z Koutů, Beneš z Branice, Vok ze Štítiny a Jaroslav ze Štítiny. Velká koncentrace Benešoviců ve svědečné řadě byla nejspíš zapříčiněna jednak jejich významnou pozicí v rámci opavské šlechty, jednak také jejich rozsáhlými majetkovými državami v okolí hradu Cvilína.

Beneš z Branice společně s Benešem ze Štítiny a se strýci Vokem z Kravař a Zbyslavem z Koutů dosvědčil ještě v srpnu 1283 prodejní listinu Uncíka z Vladenína.⁸² Poté o něm pět let nemáme žádné zprávy až do května roku 1288, kdy došlo k významné proměně Benešovy politiky, když se účastnil generálního sněmu země opavské v Hradci nad Moravicí vedeného vévodou Mikulášem. Na rozdíl od počátku osmdesátých let, kdy se společně s některými příbuznými snažil přizvít na církevním majetku a v soudní při musel odškodnit klášter Hradisko i olomoucké biskupství za způsobené škody, tak v roce 1288 témuž klášteru daroval se souhlasem své rodiny patronátní práva ke kostelům v Horním Benešově a Živicích a dále mu přiznal desátek z těžby různých kovů ve vesnicích v okolí Horního Benešova.⁸³ O rok později Beneš převedl na hradištský klášter i patronátní práva nad kostely v Branici a Úvalnu, ke kterým náležely vsi Bobolusky, Býkov, Dubnice a Hradecká Dubnice.⁸⁴ Převod opět učinil se souhlasem své rodiny. V době vydání první listiny pro klášter Hradisko se společně se strýcem Zbyslavem z Koutů a dalším Benešovicem Benešem ze Štítiny nacházel u dvora

80 CDB VI, č. 265, s. 319–320 (23. 3. 1283, Cvilín).

81 Komorník (*camerarius*) měl původně na starosti komorní příjmy, mezi něž patřily i soudní pokuty. Měl za úkol pohánět před soud, s čímž mu pomáhali jemu podřízení púhončí (*citatores*) a úřední poslové (*nuncii*). Komorník byl též jednou z důležitých postav při zasedání soudu. Postupně se náplň úřadu komorníka měnila, takže nakonec přestal být spojován s královskou komorou a věnoval se především svým povinnostem u zemského soudu. L. JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, s. 70 a 156. Jde tedy o jiný úřad, než který zastával Vokův bratr podkomoří Beneš ze Cvilína.

82 Franz KOPETZKY, *Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau, 1061–1464*, Wien 1871, č. 141, s. 39. (7. 8. 1283, Hlubčice).

83 CDM IV, č. 269, s. 347–348 (18. 5. 1288, Opava). Šlo o vesnice Razow (Rázová), Seiwetndorff (Horní Životice), Milotndorff (Milotice nad Opavou) a dnes již zaniklé osady Schwarzendorff, Rabendorff a Wokendorff.

84 CDM IV, č. 281, s. 357–358 (29. 3. 1289, Olomouc).

Mikuláše Opavského, kde společně dosvědčili dvě vévodovy listiny.⁸⁵ Benešova přítomnost u dvora však byla zřejmě ojedinělá a nejspíš souvisela pouze s jeho vstřícným krokem vůči klášteru, protože v dalších letech se již ve svědečných řadách Mikulášových listin téměř nevyskytuje. Výjimkou je pouze prodejní listina z května 1293, kdy Mikuláš Opavský prodal několik vsí Benešovi Zbyslavovi z Koutů a z Bohuslavic. Prodej dosvědčili další čtyři Benešovi – Milota z Dědic, Beneš z Branice, Vok ze Štítiny a Jaroslav ze Štítiny.⁸⁶

Závěr

Život Beneše ze Cvilína byl velmi pestrý a jeho rychlý vzestup vystřídal strmý pád. Beneš dosáhl funkce královského podkomořího a znojemského purkrabího. Získal též hrad Cvilín, v jehož okolí on a jeho rod vlastnili rozsáhlé državy. Benešovo jméno také pravidelně nalezneme ve zmínkách o královských taženích. Proto se jeho zatčení a poprava v roce 1265 zdají být na první pohled v přímém rozporu s jeho do té doby úspěšnou kariérou. Je zřejmé, že Beneš i jeho bratr Milota upadli v královu nemilost. Není však jasná ani příčina zatčení ani důvod toho, proč byl Beneš popraven, zatímco jeho bratr Milota tomuto osudu unikl a po několika letech se dokonce vrátil ke královskému dvoru a začal postupně stoupat vzhůru po mocenském žebříčku. Po Benešově předčasné smrti dosáhli významných úspěchů především jeho dva mladší bratři, Milota a Tobiáš. Milota, později zvaný z Dědic, se dostal do politického popředí za vlády Přemysla Otakara II. Jedním z vrcholů jeho kariéry byl zisk hejtmanského úřadu ve Štýrsku v roce 1274, který však vzhledem k napjaté politické situaci neudržel déle než dva roky.⁸⁷ Tobiáš naopak stoupal po církevním žebříčku stejně jako o generaci dříve jeho i Benešův stejnojmenný strýc, pražský probošt Tobiáš. Po

85 CDM IV, č. 271, s. 349–350 (květen 1288, Hradec na Moravici); CDM IV, č. 277, s. 354–355 (1. 6. 1288, Opava). Na obou listinách je Beneš označen přídomkem „de Lobenstein“, což by mohlo znamenat, že dostal nazpět hrad Cvilín. Zároveň však může predikát odkazovat i na vesnici, která se nacházela pod hradem a kterou Benešovi také vlastnili.

86 CDM IV, č. 342, s. 402 (15. 5. 1293).

87 K osobě Miloty z Dědic srov. L. JAN, *Zvěst o věrné službě a mýtu o zradě Miloty z Dědic*, s. 93–104 a L. JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, s. 78–80, 165–166.

smrti pražského biskupa Jana III. z Dražic v neklidném roce 1278 zaujal Tobiáš z Benešova jeho místo v čele pražské diecéze. V období interregna se tak tento Benešovic stal jednou z vůdčích osobností české politické scény.⁸⁸

88 K osobě Tobiáše z Benešova srov. Jaroslav KADLEC, *Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit (1278–1296)*, Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 6, 1972, s. 119–172.

THE RISE AND FALL OF BENEŠ OF CVILÍN

Beneš of Cvilín was a member of the Benešovici noble family that lived in the mid-13th century. This study focuses not only on his service to King Ottokar II of Bohemia, but also his relations with other members of the Benešovici family. Beneš was an example of a nobleman who took advantage of the rise to power by the previous generation of Benešovici and attempted to push his ambitions to even higher levels.

Beneš reached the position of royal chamberlain and burgrave of Znojmo, expanding his family's property in the Opava region and contributed to the founding of Horní Benešov along the way. Beneš also regularly participated in royal military campaigns, including the defence of Opava in 1253, the king's first crusade against the Prussians in 1254–1255, and the Battle of Kressenbrunn in 1260. He was regularly present at the royal court in the 1250s–1260s, documented by the 53 deeds issued by Ottokar II of Bohemia where Beneš of Cvilín appears as a witness.

However, his political rise and successful career ended with a sharp fall and execution for unclear reasons in 1265. However, Beneš's two younger brothers, Milota and Tobiáš, began their successful careers only a few years after his untimely death. Milota, later called from Dědice, was governor of Styria for a short time, and Tobiáš became the bishop of Prague.

SÍDLIŠTNÍ STRUKTURA ŠTERNBERSKÉHO PANSTVÍ VE 14. STOLETÍ¹

JAKUB NOVÁK

The settlement structure of the Šternberk estate in the 14th century:

Šternberks belonged to the leading aristocratic families of Moravia; they owned extensive property, and also held leading provincial offices. The core of their power and the starting point for their later expansion was the Šternberk estate, to which dominated the castle and the castle town. The estate was located north of Olomouc and extended to the borders of Moravia. A detailed analysis of the constitution of their property during the 14th century will offer an insight into the overall structure of the estate consistent of several other towns and a large number of villages. The number of their estates thus exceeded other aristocratic estates in Moravia of the last quarter of the 14th century.

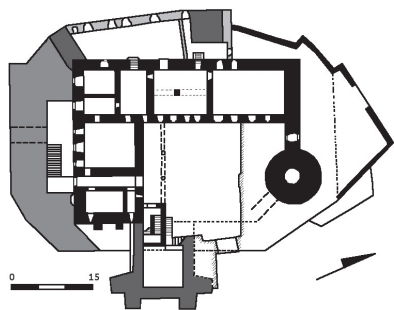
Key words: The Šternberks, settlement structure, Moravia, 14th century, property.

Šternberkové patřili mezi nejvýznamnější moravské šlechtické rody 14. století. Disponovali nemalými majetky a zastávali také přední zemské úřady. Prvním příslušníkem šternberské větve rodu byl syn Zdeslava staršího Štěpán, který se měl stát dědicem rozsáhlých držav Matouše Čáka v Uhrách. Po smrti trenčínského vladaře 18. března 1321 se dědictví ujal, netěšil se z něj však příliš dlouho. Ozbrojeným zásahem uherského krále Karla Roberta se situace razantně změnila v neprospěch mladého Šternberka a obrovské území se postupně začalo rozpadat. V průběhu 20. a 30. let 14. století Štěpán pozvolna chtěl nechtě opouštět od zájmů v Uhrách a svou pozornost upřel k Moravě, kde po svém příbuzném Divišovi převzal šternberské panství. Vedle šternberských majetků disponoval také bechyňským panstvím v Čechách, količinským panstvím u Holešova a Veselím nad Moravou s příslušnými vesnicemi. Nejen dostateč-

1 Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2019_004; Majetkové strategie šlechty na Moravě ve 14. a 15. století).

ným majetkovým zabezpečením, ale také výhodnými sňatky se mu podařilo zajistit dobrou budoucnost svých šesti potomků. Dcera Markéta byla provdána za jihočeského Viléma ze Strakonice, Anežka za Jindřicha z Lichtenburka a Bítova a Kateřina za bána uherského Přímoří Mikuláše Konye z Rabensteina. Nejstarší syn Petr pobýval zřejmě zejména v Bechyni, podle všeho však zemřel již před rokem 1358. Po smrti Štěpána na podzim roku 1357 převzali vládu nad zanechaným dědictvím synové Albert a Zdeněk. Společná vláda bratrů však trvala jen krátce, neboť Zdeněk 29. května 1360 zemřel. Zanechal po sobě syna Petra, který se společně se svým strýcem stal spoluvlastníkem rodového majetku. Jelikož Albert (dále v textu uváděn jako Albert II. Ze Šternberka) byl určen pro církevní dráhu, z postu olomouckého kapitulního děkana dosáhl postupně na hodnost biskupa ve Zvěříně a biskupa v Litomyšli, veškerá naděje na zachování rodové linie spočívala na Petrovi. Bohužel roku 1397 zemřel bez potomků a šternberská větev jím vyhasla. Jak již bylo naznačeno, její hlavní majetkovou doménou bylo území rozkládající se severně od Olomouce, zakončené při severovýchodní hranici Moravy řekou Moravicí. Tato oblast budila a stále budí zájem mnoha badatelských generací, problematika skladby zdejších majetků tak již v minulosti neunikla jisté pozornosti. Zvláště sledována byla především otázka kolonizace Nízkého Jeseníků, dále také problematika hradů, biskupských lén a město Šternberk jako takové. O sídlištní struktuře panství v průběhu středověku tedy panuje v literatuře jisté podvědomí. Detailnější rozbor jednotlivých majetků a jejich srovnání s ostatními moravskými regiony na sklonku 14. století však dosud chybí. Vyjasnění situace v kontextu vývoje sledovaného období přitom může být výchozím bodem pro další detailní analýzu předchozího i následujícího stavu.²

-
- 2 Základní monografie k rodu Zdeněk POKLUDA, *Moravští Šternberkové: panský rod rozproštěný od Jeseníků ke Karpatům*, Praha 2012. Ke šternberské větvi rodu přehledně především Ibidem, s. 75–101, 294. Šternberkové a jejich pozice v rámci mocenské hierarchie David PAJÍK, *Nejvýznamnější šlechtické rody na Moravě podle zemských desk*, in: Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda, *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavovi Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno 2003, s. 519–532.

Obr. 1. Šternberk – schéma hradu.

Překreslený schématický plán hradu podle
M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*,
s. 617.

Obr. 2. Letecký snímek hradu Šternberk.

Foto: M. Kalábek 2019, Archiv ACO.

Jádrem moci a výchozím bodem pro pozdější majetkovou expanzi Šternberků na Moravě bylo panství Šternberk. Věvodil mu hrad, připomínaný v písemných pramenech k roku 1269, a stejnojmenné město s farním kostelem sv. Jiří, uváděné roku 1296. Hrad byl založen přibližně po polovině 13. století Zdeslavem ze Šternberka. Postaven byl na výběžku okraje Nížkého Jeseníku, severovýchodně od pozdějšího náměstí. Jedná se o stavbu pravidelné obdélné dispozice 42 m dlouhé a 31 m široké. Z typologického hlediska se Šternberk řadí mezi hrady bergfritové dispozice s útočištnou věží kruhového půdorysu (průměr přibližně 10 m) a palácem v centrální poloze (obr. 1). Čelní, a tedy nejvíce ohrožená hradba, měla sílu štítu 3,7 m, zbývající strany chránila zeď o síle 2 m. Palác byl postaven v jihozápadním koutě nádvoří a oproti aktuálnímu rozsahu celého křídla, měl původně délku jen 26 m. Hradní jádro bylo chráněno šijovým příkopem, dnes z velké části zasypaným, a parkánovou zdí. Brána se stále nachází ve své původní pozici pod věží. Chránila ji mohutná hranolová stavba, jejíž relikty byly romanticky upraveny a v současnosti nesou vyhlídkovou terasu (obr. 2). Během působení Alberta II. ze Šternberka byl v letech 1360–1380 hrad přestavován a v jeho jižním křídle vznikla vrcholně gotická hradní kaple. Hrad měl svou kapli již ve 13. století, dochoval se z ní však pouze zbytek raněgotické okenní kružby z 2. poloviny 13. století. Zda byl dílem Alberta také celý jižní palác, ve kterém se kaple nachází, nelze prozatím jednoznačně potvrdit, což platí rovněž

pro parkánovou zeď kolem celého hradu, jež vznikla pravděpodobně v poslední čtvrtině 14. století, nebo na počátku 15. století.³

K největšímu rozmachu města došlo za biskupa Alberta II. za Šternberka, který udělil městu odúmrť, inicioval vybudování městského opevnění, a založil dva kláštery (po biskupově smrti byl však jeden z nich Petrem ze Šternberka zrušen). Město mělo celkem tři brány – Horní (Uničovská), Dolní (Olomoucká) a Podzámeckou (Opavskou). Jeho vnitřní půdorys je poměrně komplikovaný a přesný vývoj nebyl doposud přesvědčivě objasněn. Klíčové komunikace intravilánu tvoří ulice Československé armády, jež by spojovala Dolní a Horní bránu, a na ni v severní části zástavby kolmo navazující ulice u Horní brány, zajišťující přístup do hradu. Společně s protilehlým nárožím ulic Čechova, Hlavní náměstí a Radniční vytváří popsaná situace plochu, uvnitř které je umístěno několik domovních bloků. Lze tak uvažovat o dvou možných výměrách plochy tržiště. Velkoryseji pojatá koncepce předpokládá, že původní lokaci tvořilo jediné velké náměstí o rozloze 29000 m². Strážlivější přístup předpokládá, že již od počátku existovaly domovní bloky v západní části intravilánu mezi ulicemi Jaroslavova a Československé armády. V takovém případě by výsledná plocha tržiště činila 12600 m². Na konci 14. století představoval Šternberk významné poddanské město s hospodářstvím na vysoké úrovni. Těžilo nejen ze svého zázemí, jež se skládalo s četných vesnic v majetku Šternberků, ale také ze strategické polohy na důležité obchodní komunikaci, z níž jedna větev odbočovala do Zlatých Hor a Nisy, a druhá do Opavy. Oblast na severovýchod od města byla navíc známá pro své zdroje nerostných surovin. Intenzivní zájem o železnou rudu ve 13. a 14. století se později rozvinul v moderní důlní podnikání. Na katastrálních území Babic, Krakořic, Mladějovic, Hlásnice, Chabíčova, Lipiny, Horní Lodě-

-
- 3 Nejstarší zpráva o hradu z r. 1269 může vyvolávat jisté pochybnosti, neboť listina je falzem vzniklým, byť na reálných základech, v závěru 13., případně na počátku 14. stol. ve skriptoriu kláštera Hradiště. Dokument bude v další části textu ještě rozebírán – CDB V/2, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), č. 599, s. 193–195. Nejstarší písemná zpráva o městě z r. 1296 – CDM V, Josef Chytil (ed.), Brno 1850, č. 54, s. 54–55. Blíže k hradu také Ladislav HOSÁK, *K založení hradu a města Šternberka*, SVLSpMO 63, 1977, s. 91–97; Miroslav PLAČEK, *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 334–335; Idem, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2007, s. 617–621; Markéta TYMOVÁ, *Nástin vývoje šlechtických sídel na Olomoucku*, SM 3, 1996, s. 27–28; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl 7. Praha 2008, s. 320–337.

nice i samotného Šternberka se železná ruda těžila v mnoha hlubinných dolech. Poslední z nich byly zatopeny až v roce 1947.⁴

Původní farní kostel sv. Jiří, připomínaný roku 1296, se nacházel v severovýchodní části intravilánu města v dnešní Panské ulici, kde později vznikla městská věznice. Po založení augustiniánské kanonie roku 1371 Albertem II. ze Šternberka byla šternberská fara svěřena řeholníkům. Ke klášteři příslušel nový gotický kostel, který byl později zbořen a nahrazen kostelem Zvěstování Panny Marie, vybudovaným v letech 1775–1783 (obr. 3). Klášter se stal významným kulturním, hospodářským i mocenským činitelem v rámci městské zástavby a také výrazným projevem seberepresentace svého zakladatele. Také v této stavbě, ostatně jako v ostatních stavbách spojených s působením Alberta, se odrazilo vrcholně gotické umění. Jeho dokladem je dochovaná křížová chodba kláštera. Mezi badateli je zvažována také varianta, která považuje za nástupce kostela sv. Jiří pozdější špitální kostel Očišťování Panny Marie. Špitál založil r. 1339 Štěpán ze Šternberka a nacházel se na Olomouckém předměstí v místě vyústění Olomoucké ulice. Pokud by byl kostel sv. Jiří skutečně jeho předchůdcem, byla by tato stavba zřejmě předlokačního původu, na což by poukazovalo i starobylé patrocinium sv. Jiří. V roce 1775 byl původní kostelík zbořen a zcela nově vystavěn. Zasvěcen byl následně Nejsvětější Trojici (obr. 4).⁵

Z jakých majetků se šternberské panství prokazatelně skládalo již na počátku 14. století lze odvodit z listiny Alberta I. ze Šternberka, vydané ve Šternberku

-
- 4 K městu do konce 14. století zejména L. HOSÁK, *K založení bradu a města*, s. 91–97; Miroslav KOUDELA – Bohdan KAŇÁK, *K počátkům města Šternberka*, Střední Morava 2, 1996, s. 4–8; Bohdan KAŇÁK – Miroslav KOUDELA – Jan MRACKÝ, *Šternberk slovem a obrazem*, Šternberk 1996, s. 9–25; K. KUČA, *Města a městečka*. Díl 7, s. 320–337; Karel MORAV, *Staré šternberské obrázky (zajímavosti a drobnosti ze šternberských dějin)*, Šternberk 2016, s. 5–8. Ke stavebním aktivitám Alberta II. ze Šternberka nejnověji David PAPAŽÍK, *Role biskupa (arcibiskupa) Alberta ze Šternberka při vývoji města Šternberka*, HO 58, 2020, s. 13–34. Plocha tržní plochy byla stanovena na základě mapy císařských otisků stabilního katastru. K vývoji městského opevnění nově Vladislav RAZÍM, *Středověká opevnění českých měst*. Díl 3. Katalog Morava a Slezsko. Praha 2019, s. 321–324.
- 5 Dobroslav LÍBAL, *Gotická architektura v době Karlově a Václavově se zřetelem k Olomouci*, HOSP 2, 1979, s. 81–86; B. KAŇÁK – M. KOUDELA – J. MRACKÝ, *Šternberk slovem a obrazem*, s. 15, 23–25; K. KUČA, *Města a městečka*. Díl 7, s. 320–337; Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 662–668.

**Obr. 3. Kostel Zvěstování Panny Marie
ve Šternberku.**

Foto: J. Novák 2021.

**Obr. 4. Kostel Nejsvětější Trojice
ve Šternberku.**

Foto: J. Novák 2021.

18. října 1296. Bezpečně z ní vyplývá, že pod hradem již stálo město s vlastním farním kostelem sv. Jiří, kterému příslušely desátky z vesnic Třebčín (na Prostějovsku), Stádlo, Lhota, Lipina, Stachov, Oldřichov (zanikl kolem poloviny 14. století v blízkosti Stachova a Lipiny) a Horní Loděnice.⁶

6 CDM V, č. 54, s. 54–55. Mezi svědky, kteří byli přítomni pořízení uvedeného dokumentu, jsou mimo jiné osoby uvedeni také kněz Bertold z Újezda (*dominum Bertoldum Plebanum in vgezda*) a rytíř Jindřich z Mladějovic (*dominum Heinricum militem de Mladowitz*). Lze tedy snad uvažovat o tom, že Újezd a Mladějovice mohly být již tehdy součástí majetkového vybavení Šternberků. S jistotou je to však potvrzeno až v mladších písemných pramenech. Ještě roku 1295 držel Mladějovice s příslušnými majetky biskupský man Bruno – viz následující strany studie. Pokud by skutečně léno užívali již r. 1296 Šternberkové, muselo dojít k poměrně rychlé změně na pozici jeho držitele. Pravděpodobněji se jeví varianta, že se jednalo o šternberského klienta či jen blízkého souseda. Srov. také Ladislav HOSÁK, *Středověká kolonizace v oblasti Jeseníků*, ČSpPS 63, 1955, s. 75; Idem, *K založení bradu a města*, s. 91–97; František HRUBÝ, *Severní Morava v dějinách*, Brno 1947, s. 57; M. KOUDELA – B. KAŇÁK, *K počátkům města*, s. 5–6; B. KAŇÁK – M. KOUDELA – J. MRACKÝ, *Šternberk slovem a obrazem*, s. 15; Z. POKLUDA, *Moravští Šternberkové*, s. 60–74. Podle P. Boliny byla kolonizační aktivita Šternberků již v průběhu 13. století mnohem intenzivnější a předpokládá, že

Další skupina vesnic, která tvořila součást šternberského panství je vyjmenována v zápisu do zemských desk z roku 1397. Je zde tedy zachycen stav přímo ze sklonku sledovaného časového období. Jmenovány jsou Klenovice na Hané, Čehovice (obě na Prostějovsku), Újezd, Hnojice, Moravská Huzová, Moštánky (zanikly ve 2. pol. 15. století mezi Žerotínem a Mladějovicemi), Benátky, Dubčov (zanikl v 1. pol. 15. století u Chabičova), dvůr Brníčko, Lužice, Lhota, Babice, Velislav (dnes Hlásnice), Chabičov, Stachov, Lipina, Horní Loděnice, Dalov, Veselí (zaniklo v 16. stol. u Dalova), Zezhule (zanikla v 1. pol. 15. stol. u Dalova), Krahulčí, Ondrášov, Sedm Dvorů, Nová Véska, Stará Libavá, Čabová, Rejchartice, Křišťanovice, Roudno, Májůvka, Bílčice, Jakubčovice (zanikly v 1. pol. 16. stol. mezi Bílčicemi a Roudnem), Šternek (zanikl v 1. pol. 16. stol. u Bílčic), Lesy, polovina Tylova a polovina Lomnice (obr. 18). Při srovnávání rozložení vesnic šternberského panství s přiloženým mapovým podkladem nelze přehlédnout pravidelnost, s jakou jsou majetky vyjmenovány. Autor zápisu postupoval poměrně přesně od jihozápadu na severovýchod k řece Moravici, kde majetky rodu končily. Snad měl k dispozici nějaký plán panství, kterého se při výčtu držel a postupoval od jednoho k druhému. Ve vkladu do zemských desk nefiguruje městečka Moravský Beroun a Dvorce. Chybí rovněž hrady Moravský Beroun a Šternek (pokud byla jeho stavba vůbec dokončena). Ze seznamu také vypadl Oldřichov, který stál nedaleko vesnic Stachov a Lipina. V žádných dalších mladších písemných pramenech již uveden není, je tedy pravděpodobné, že zanikl snad již v průběhu 14. století, vyloučit však nelze rovněž možnost pozdějšího zániku. Potvrdit domněnku by mohl jedině archeologický výzkum.⁷

v té době již byly založeny také vsi Chabičov a Dalov viz Pavel BOLINA, *Pokus o modelové řešení některých problémů kolonizace a vzniku hradů v Nizkém Jeseníku*, AH 27, 2002, s. 167.

7 *Die Landtafel des Markgräbthumes Mähren (1348–1466)*. Olmützer Cuda (dále ZDO I, VI), Joseph, Chytil – Petr, Chlumecký – Carl, Demuth – Adolf, Wolfskron (edd.), Brno 1856, č. 642, s. 213. Mezi vesnicemi se již nevyskytuje Třebčín, který byl snad nahrazenou držbou vsí Klenovice na Hané a Čehovice. Všechna tato sídliště se nacházejí na Prostějovsku a nepovažují je za kontinuální součást šternberského panství. Zápis do zemských desk reaguje na situaci po smrti Petra ze Šternberka, kdy se podle přechozích smluv stali dědici jeho majetků na Moravě Petr z Kravař a Markvart ze Šternberka. Ti postoupili panství Šternberk vdově po Petrovi Anně do doživotního užívání. F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 68 správně upozorňuje, že ve vkladu do zemských desk nebyla uvedena městečka a pochopitelně také biskupská léna. Dále viz B. KAŇÁK – M. KOUDELA – J. MRACKÝ, *Šternberk slovem a obrazem*, s. 22;

Celé šternberské panství bylo hospodářsky a také správně rozděleno do tří oblastí, jejichž centry bylo na prvním místě město Šternberk a dále městečka Moravský Beroun a Dvorce. Lze tedy hovořit o šternberské, berounské a dvorecké části panství. Toto základní rozdělení se připomíná již v listině Štěpána ze Šternberka z roku 1339, ve které se uvádí, že po svém strýci Divišovi obdržel majetky šternberské a berounské (*bona tam Beronensia, quam Sternbergensia*). Dvorecká část se v tomto dokumentu neobjevuje, zlistinění však byl přítomen *Macko, plebanus de Curiis*. Osada tedy již prokazatelně existovala. Členění panství i s uvedenými příslušnými vesnicemi je zachováno také ve dvou mladších listinách Petra Plumlovského z Kravař z počátku 15. století. První z nich pochází z roku 1409 a byla v ní Šternberku potvrzena předchozí privilegia, rozšířeny výsady o udělení olomouckého městského práva a stanoveno, aby měl Šternberk výsadní postavení v prodeji piva, chleba a masa pro vesnice v okolí. Povinnost odebírat tyto produkty měli měšťané Moravského Berouna a vesnic Újezd, Hnojice, Moravská Huzová, Mladějovice se čtyřmi nejmenovanými vesnicemi, Babice, Lužice, Benátky, Lhota, Štarnov, Dědinka, Velislav (dnes Hlásnice), Chabičov, Dalov, Veselí, Lipina, Stachov a Krakořice (tab. 1; obr. 18). Do nejužší sféry vlivu Šternberka tak náležely vesnice, které se nenacházely pouze v jeho nejbližším okolí. Ve druhém dokumentu z roku 1410 Petr z Kravař potvrdil privilegia městečku Dvorce a stanovil, aby z městečka odebírali pivo, chleba a maso obyvatelé okolních vesnic Křišťanovice, Roudno, Jakubčovice, Bílčice, Májůvka, Šternek, Lesy a Rejchartice (tab. 3; obr. 18). V uvedených vsí bylo rovněž zakázáno provozování kovářského řemesla. Vesnice, které by příslušely k Moravskému Berounu, nikde vysloveně vyjmenovány nejsou, vylučovací metodou však lze poměrně snadno určit, že to byly osady Krahulčí, Ondrášov, Sedm Dvorů, Nová Véska, Stará Libavá a Čabová (tab. 2; obr. 18).⁸

Z. POKLUDA, *Moravští Šternberkové*, s. 60–74, 99–101. Obr. 18 (Mapa šternberského panství v závěru 14. století) lze srovnat s mapou šternberského panství Z. Pokludy viz Ibidem, s. 99. Pro pozdější zánik Oldřichova se vyslovuje Václav BURIAN, *Nález pražských grošů Karla IV. (1346–1378) U Horní Loděnice – Nových Dvorců a problematika historie Ulrichovy vsí*, ZKVMO 234, 1985, s. 1–11.

8 Listina z roku 1339 – CDM VII, Josef Chytil (ed.), Brno 1858, č. 240, s. 173. Petr z Kravař roku 1409 neudělil plošnou platnost mílového práva, ale byla stanovena povinnost nákupu jmenovaných potravin pro měšťany Moravského Berouna a obyvatelé uvedených vesnic viz CDM XIV, Berthold Bretholz (ed.), Brno 1903, č. 113, s. 102–103. Dvorcům byla městská

Mezi vesnicemi šternberské části šternberského panství, které měly povinnost odepírat pivo a základní potraviny z města Šternberka, chybí Stádlo, Horní Loděnice a zaniklé vesnice Oldřichov, Moštánky, Dubčov a Zezhule. Oproti stavu z roku 1397 byly navíc uvedeny Mladějovice se čtyřmi vesnicemi, Krakoviče, Štarnov a Dědinka. Mladějovice byly biskupským lénem, které drželi Šternberkové již v prvních desetiletích 14. století. Vcelku logicky jim tedy uložili za povinnost brát pivo, maso a chléb ze Šternberka. Jaké další vesnice byly myšleny společně s Mladějovicemi, naznačuje listina ze závěru 13. století. Olomoucký biskup Dětřich v ní roku 1295 udělil rytíři Brunovi léno, jehož součástí byly Mladějovice, Nová Ves, Řídeč, Dobroslavova Lhota a Krakoviče. Do dnešních dnů přechkaly z biskupského léna pouze vsi Mladějovice, Řídeč a Krakoviče. Dobroslavova Lhota se nacházela v neznámé poloze u Mladějovic a zanikla po roce 1590. V neznámé poloze u Mladějovic stála také Nová Ves, která se naposledy připomíná roku 1449.⁹ Vesnice Štarnov se poprvé v písemných pramenech při-

práva potvrzena Albertem II. ze Šternberka v roce 1363. Městečko bylo zároveň osvobozeno od odúmrti – CDM IX, Vincenz Brandl (ed.), Brno 1875, č. 313, s. 229–230. Listina Petra z Kravař pro Dvorce potvrzuje veškerá předchozí privilegia a rozšiřuje je o v textu jmenované hospodářské výsady. Akcentována zde byla úloha městečka v kovozpracující činnosti, ke které se řadily také dva hamry na řece Moravici – CDM XIV, č. 123, s. 113–114. Viz také F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 60–71; B. KAŇÁK – M. KOUDELA – J. MRACKÝ, *Šternberk slovem a obrazem*, s. 37; Z. POKLUDA, *Moravští Šternberkové*, s. 68–69.

- 9 Léno Mladějovice zůstalo v držení rodu po celý zbytek 14. století a později se stalo pevnou součástí panství. Krakoviče zřejmě nepatřily mezi nejmenované čtyři vesnice mladějovického léna, neboť jsou v listině Petra z Kravař uvedeny samostatně. Je tedy možné, že se u Mladějovic nacházela ještě jedna neznámá osada. Absenci vesnice Stádlo a Horní Loděnice nedokážu adekvátně vysvětlit. V případě Horní Loděnice by se snad dalo uvažovat o tom, že po založení městečka Moravského Berouna připadla k této části panství. Oldřichov zanikl zřejmě v polovině 14. století a v zápisu již tedy nemohl být uveden. Moštánky, Dubčov a Zezhule zanikly v průběhu 15. století. Jejich absence v prameni z počátku 15. století by mohla naznačovat, že již tehdy byly neosídleny. Podle zápisu v manské knize olomouckého biskupství patřily Divišovi ze Šternberka Mladějovice a v pěti přilehlých vsích 32 lánů, čtyři krčmy a 10 podseků – *Die ältesten Belehungs- und Lebensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz I.*, Karl Lechner (ed.), Brno 1902, s. 6. Listina biskupa Dětřicha pro Bruna – RBM II, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 1680, s. 722–723; CDM V, č. 25, s. 25–26. Dále také F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 55, 60; L. HOSÁK, *Středověká kolonizace*, s. 74; Idem, *Historický místopis země Moravsko-slezské*, 2. vyd., Praha 2004, s. 610–612; Ladislav HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I (A–L)*, Praha 1970, s. 517; Eosdem, *Místní jména na Moravě a ve*

pomíná ve falzu kláštera Hradisko u Olomouce, ve kterém jsou popisovány hranice lesa u Domašova a Laštan. Původně patřila Šternberkům, ale Markéta vdova po Zdeslavovi ze Šternberka v listině z 1. listopadu 1332 ves, na které měla pojištěno své věno, darovala olomouckému klášteru sv. Kláry.¹⁰

Majetky šternberského panství dle výše naznačeného rozdělení správně příslušející přímo ke Šternberku byly z velké části rozmístěny v úrodné nivě Hornomoravského úvalu v nadmořské výšce od 220 do 251 m n. m. Do oblasti se řadí vesnice připomínané již v listině z roku 1296 – Stádlo a Lhota, dále biskupské léno Mladějovice s příslušenstvím, a vesnice uvedené v zápisu do zemských desk z roku 1397 – Újezd, Hnojice, Moravská Huzová, Moštánky, Benátky, Lužice, Babice a dvůr v Brníčku (tab. 1; obr. 18). Zdejší krajina je téměř bezlesá a dominují v ní velmi úrodné černozemě a hnědozemě, výborně se tedy hodí k intenzivnímu zemědělství. Vykazuje se také vysokou hustotou osídlení sahající svými počátky již do raného středověku a také hlouběji do pravěku. Charakter krajiny udává zejména tok řeky Sitky, která přitéká od severu (pramení u Rýžoviště), mívá šternberský hrad i severní hranici historického jádra města a postupně se stáčí k jihu, aby se spojila s tokem Oskavy. S těmito vodotěči se také musely vypořádat hlavní směry nadregionálních komunikací. Město Šternberk zde tvořilo uzlový bod, kde docházelo ke křížení západo-východních a severo-j jižních stezek.¹¹

Nejbližší zázemí města Šternberka utvářely vsi Lhota, Lužice, Stádlo a Babice (tab. 1; obr. 18). Nejstarší vesnici z této skupiny jsou podle písemných pramenů Lužice, které se připomínají již v listině Jindřicha Zdíka datované do roku

Slezsku II (M–Ž), Praha 1980, s. 689; Vladimír NEKUDA, *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*, Brno 1961, s. 132.

10 Falzum se sice hlásí do roku 1269, bylo však sepsáno nejdříve v závěru 13. či na počátku 14. stol. – CDB V/2, č. 599, s. 193–195. Listina Markéty byla vydána na Lukově a majetkový převod stvrdila celá rodina. Blíže Z. POKLUDA, *Moravští Šternberkové*, s. 73, 127 s odkazem na příslušný pramen RBM IV, Josef Emler (ed.), Praha 1892, č. 2173, s. 846–847.

11 CDM V, č. 54, s. 54–55; *Belehnungs- und Lebensgerichtsbücher I*, s. 6; ZDO VI, č. 642, s. 213. Přírodní podmínky Jaromír DEMEK – Peter MACKOVČIN (edd.), *Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny I*, Brno 2014, s. 177. Ke komunikacím krátce B. KAŇÁK – M. KOUDELA – J. MRACKÝ, *Šternberk slovem a obrazem*, s. 12.

**Obr. 5. Kostel
Všech svatých
v Babicích.**

Foto: J. Novák
2021.

1141 a znovu ve falzu, které se hlásí do roku 1220.¹² Lhota a Stádlo se poprvé objevují v roce 1296 mezi ostatními vesnicemi, které byly podřízeny kostelu sv. Jiří ve Šternberku.¹³ První zpráva o Babicích pochází z roku 1339, kdy se mezi svědky listiny Štěpána ze Šternberka objevuje *plebano de Babicz*. Jako součást Šternberského panství však ves vystupuje až později. Kostel Všech svatých (obr. 5), kde musel uvedený kněz působit, stojí u jihozápadního okraje historic-

12 Listina biskupa Jindřicha Zdíka viz CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1904–1907, č. 115, s. 116–124. K dataci listiny např. Jan BISTRICKÝ, *Datování Zdikových listin*, MS 78, 1979, s. 33–35; Pavel BOLINA, *K interpretaci a datování Zdikových listin*. ČČH 97, 1999, s. 273–292. Falzum nese datum 9. září 1220, vzniklo ale v 80. letech 13. století ve skriptoriu kláštera Hradisko u Olomouce. V listině Vladislav Jindřich rozhoduje spor kláštera a poddaných markraběnky z vesnice Lužice ohledně lesa u Domašova a Laštan – CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1912, č. 376, s. 412–415. Dokument nově zevrubně analyzoval Jakub RAZIM, *Klášter Hradiště ve sporu o domašovský les. Příspěvek k dějinám mezního práva ve středověku*, PS 50/3, 2020, s. 11–33. Ke vsi L. HOŠÁK, *Historický místopis*, s. 610; Vlasta HLÚZOVÁ, *Z minulosti obce Lužice u Šternberka*, Šternberk 2017.

13 Blíže L. HOŠÁK, *Historický místopis*, s. 608, 610–611; Miroslav KOUDELA, *Paměti obci Moravská Huzová, Benátky a Stádlo*. Olomouc 1999.

kého jádra Babic. Jeho současná podoba odpovídá představě z 18. století. Je však zřejmé, že navazovala na původní gotickou stavbu. V sakristii byla v roce 1957 objevena známá šternberská madona.¹⁴

Západní hranici panství tvořila pětice vsí – Benátky, Moravská Huzová, Hnojice, Moštánky, Újezd a dvůr Brníčko (tab. 1; obr. 18). Hnojice a Moštánky jsou v písemných pramenech společně doloženy již v listině Jindřicha Zdíka z roku 1141. Hnojice ještě na počátku 14. století nebyly součástí šternberského panství, ale náležely Bludovi z Jičína. Zdejší farní kostel Panny Marie je doložen k roku 1302. Jde o stavbu obdélného půdorysu s pětibokým presbytářem, která stojí u jižního okraje drobné návsi. Přestavěna byla po požáru na počátku 19. století. Její nejstarší viditelnou částí je hranolová věž pocházející z 16. století (obr. 6). V Moštánkách roku 1353 získal dvůr od paní Aleny z Náměště, vdovy po Milíčovi z Náměště, purkrabí hradu Šternberk Bolek. O dva roky později zde zapsal dvůr do zemských desk své ženě Bětě Bolek z Huzové. Ves stála na k. ú. Hnojic v trati, která se dodnes nazývá „na Moštánkách“. Poslední záznam o ní pochází z roku 1466. Obě vsi jsou jako součást šternberského panství uvedeny až k roku 1397.¹⁵ Újezd se poprvé připomíná roku 1280 v predikátu Vojslava, který se objevuje mezi svědky listiny Bluda z Jičína pro klášter Hradisko u Olomouce. Zdejší kostel, respektive plebán (*plebano de Ugezď*) zdejšího kostela, je doložen mezi svědky listiny z roku 1296. Kostel sv. Jana Křtitele je postaven u jihovýchodního okraje intravilánu. Roku 1585 byl znovu vystavěn a počátkem 18. stol. upraven v barokním stylu. Době 2. pol. 16. století odpovídá kostelní věž bez

14 Listina Štěpána ze Šternberka – CDM VII, č. 240, s. 173. L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 497, 606; Ivo HLOBIL, *Šternberská madona: krásná socha krásného slohu*, Šternberk 2007; Vlasta HLŮZOVÁ, *Z minulosti obce Babice u Šternberka*, Šternberk 2019.

15 CDB I, č. 115, s. 116–124; CDM V, č. 139, s. 145. K Hnojicím L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 609; Lukáš HLUBEK, *Raně novověký archeologický objekt v obci Hnojice (okr. Olomouc)*, VVM 71, 2019, s. 46–54. Zápisy do zemských desk ZDO I, č. 271, s. 13; ZDO I, č. 424, s. 21. Blíže k Moštánkám L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 611; V. NEKUDA, *Zaniklé osady*, s. 104. Z území zaniklých Moštánek pochází kolekce keramického materiálu, již lze časově zařadit na konec 9. až 1. polovinu 10. století a 12. až 1. polovinu 13. století. Viz Lukáš HLUBEK, *Raně středověké sídliště na katastru Hnojic, trať Moštánky*, SM 24, 2018, s. 133–136; Idem, *Vývoj raně středověkého osídlení na Šternbersku*, ZVMO 318, 2019, s. 10. Zatím se tedy nepodařilo získat chronologicky citlivý materiál ze zánikového horizontu vesnice.

Obr. 6. Kostel Panny Marie v Hnojicích.
Foto: J. Novák 2021.

Obr. 7. Kostel sv. Jana Křtitele v Újezdě.
Foto: J. Novák 2021.

krytu (obr. 7). V majetku Šternberků je vesnice doložena k roku 1376 a nachází se také ve vkladu do zemských desk z roku 1397, kdy byla součástí majetku polovina vsi.¹⁶ Název Huzová se poprvé uvádí v listině olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, není však jasné, jestli se jednalo o dnešní Moravskou Huzovou, nebo o Huzovou (dříve Německou), která se nachází severně od Šternberka. Součástí šternberského panství však byla Huzová jen jedna a to Moravská, která se uvádí mezi vesnicemi v zápisu do zemských desk z roku 1397.¹⁷ Benátky představují poslední a zároveň nejjižnější vesnici z této skupiny lokalit šternberského panství. Poprvé se uvádějí až v již známém vkladu do zemských desk, kde jsou jmenovány společně s dalšími šternberskými vesnicemi.¹⁸

16 CDB VI/1, Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková – Jana Nechutová (edd.), Praha 2996, č. 98, s. 153–154; CDM V, č. 54, s. 54–55; CDM XV, Berthold Bretholz (ed.), Brno 1903, č. 167, s. 137–143; ZDO VI, č. 642, s. 213; CDM XIV, č. 113, s. 102–103. K obci dále L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 611; Leoš MLČÁK, *Zatoulaný zvon z Újezdu u Uničova v Krnově*, VVM 51, 1999, s. 292–293.

17 ZDO VI, č. 642, s. 213. L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 609; M. KOUDELA, *Paměti obcí; Radek ČTVRTLÍK – Miroslav KOUDELA, Z historie farního kostela a farnosti v Moravské Huzové*, OAS 14, 2016, s. 66–73.

18 ZDO VI, č. 642, s. 213. L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 609; M. KOUDELA, *Paměti obcí*. Řadí se sem také dvůr v Brníčku. Ves byla nejpozději do roku 1399 v majetku litovelského špitálu sv. Ducha. Díl vsi připojil na sklonku svého života k panství Petr ze Šternberka. Viz Z. POKLUDA, *Moravští Šternberkové*, s. 97.

Ostatní majetky (Lipina, Stachov, Oldřichov, Horní Loděnice, Velislav, Chabičov, Dubčov, Dalov, Veselí a Zezhule; tab. 1; obr. 18) se rozkládají na návršní plošině Nízkého Jeseníku, jehož svahy nabírají nadmořskou výšku záhy za hradem a městem. Jde o rozsáhlou kopcovitou oblast dosahující až k toku řeky Moravice (dnes řečiště skryto v ploše přehrady Slezská Harta) s široce zaoblenými hřbety a zařezanými údolími s příkrými svahy. Většina zdejších vod je odváděna do řeky Oskavy, Trusovického potoka a řeky Bystřice. Vyhýbají se tak Sitce, která protékala středem nížinné části panství. Celá oblast je charakteristická zejména pro své nerostné bohatství. Nacházejí se zde zdroje železné rudy, olova, vápence, břidlice, droby a drahých kovů jakými je zlato a stříbro. Výchozy těchto strategických surovin zasahovaly až k samotnému úpatí Nízkého Jeseníku v přímém sousedství s nížinou Hornomoravského úvalu. To si zřejmě uvědomoval také olomoucký biskup Dětřich, který když uděloval rytíři Brunovi lénem Mladějovice, vymínil si pro sebe veškerý užitek z dolování soli, zlata, stříbra a jiných kovů, pokud by se na svěřeném území objevily.¹⁹

Lipina, Stachov, Horní Loděnice a zaniklý Oldřichov se nacházejí vzájemně v blízkém sousedství v údolích pod trojicí vrcholů Větrník (567 m n. m.), Slunečná (627 m n. m.) a Oldřichovský kopec (630 m n. m.), jehož název odkazuje na později zaniklou ves. Všechny tyto lokality se poprvé připomínají již v listině z roku 1296, kdy jsou podřízeny šternberskému kostelu, a (kromě Oldřichova) také v zápise do zemských desek roku 1397. O Horní Loděnici se Šternberkové nejdříve dělili s klášteřem Hradisko. Diviš ze Šternberka však v prvních desetiletích 14. století proměnil držbu poloviny vsi v trvalý zisk celého majetku.²⁰

První písemná zmínka o poslední skupině vesnic (Velislav, Chabičov, Dubčov, Dalov, Veselí a Zezhule; obr. 18; tab. 1) pochází z již mnohokrát citovaného vkladu do zemských desek. Žádné starší písemné doklady o jejich existenci neby-

19 J. DEMEK – P. MACKOVČIN (edd.), *Zeměpisný lexikon I.*, s. 98, 229–230; Eosdem, *Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny II.*, Brno 2014, s. 378, 456; L. HLUBEK, *Vývoj raně středověkého*, s. 5–6. Listina biskupa Dětřicha – RBM II, č. 1680, s. 722–723; CDM V, č. 25, s. 25–26.

20 CDM V, č. 54, s. 54–55; ZDO VI, č. 642, s. 213. Dále L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 610–611; F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 56–57; V. NEKUDA, *Zaniklé osady*, s. 44; V. BURIAN, *Nálezy pražských grošů*, s. 1–11; Miroslav, KOUDELA, *Paměti obce Horní Loděnice*, Horní Loděnice 1996; Z. POKLUDA, *Moravští Šternberkové*, s. 68.

Tab. 1. Sídlištní struktura „šternberské části“ šternberského panství.

Název	Kategorie	Kostel (patrocinium/ písemně doložen)	Příslušnost k panství Šternberk	První písemná zmínka	Vzdálenost od Šternberka	Nadm. výška
Šternberk	Hrad	-	1256		-	300 m
Šternberk	Město	Sv. Jiří 1296	1296	1296	-	272 m
Stádlo	Vesnice	-	1296	1296	4,5 km ZJZ	231 m
Lhota	Vesnice	-	1296	1296	2 km JZ	251 m
Lipina	Vesnice	-	1296	1296	2 km SV	468 m
Stachov	Vesnice	-	1296	1296	2 km VSV	487 m
Oldřichov († 14. stol.?)	Vesnice	-	1296	1296	3,4 km SV	585 m
Horní Loďenice	Vesnice	-	1296	1296	7,2 km SV	540 m
Újezd (polovi- na)	Vesnice	Sv. Jan Křtitel 1296	1376	1280	9,3 km SZ	238 m
Hnojice	Vesnice	Panna Marie 1302	1397	1141	5,7 km ZJZ	229 m
Moravská Huzová	Vesnice	-	1397	1379	5,8 km JZ	227 m
Moštánky († 2. pol. 15. stol.)	Vesnice	-	1397	1273	6,5 km ZSZ	230 m
Benátky	Vesnice	-	1397	1397	7,7 km JZ	220 m
Dubčov († 1. pol. 15. stol.)	Vesnice	-	1397	1397	4,6 km SSV	473 m
Lužice	Vesnice	-	1397	1141	3,4 km JZ	238 m
Babice	Vesnice	Všech svatých 1339	1397	1339	2,8 km ZSZ	244 m
Velislav (Hlásnice)	Vesnice	-	1397	1397	2,5 km S	375 m
Chabičov	Vesnice	-	1397	1397	3,8 km S	464 m
Dalov	Vesnice	-	1397	1397	6,5 km SSV	588 m
Veselí († 16. stol.)	Vesnice	-	1397	1397	7,2 km SSV	584 m
Zezhule († 1. pol. 15. stol.)	Vesnice	-	1397	1397	7,4 km SSV	600 m
Brničko (dvůr)	dvůr Vesnice	-	1397	1381	12,3 km SZ	240 m

ly dochovány. Velislav (někdy též Velislavov) se nacházela na místě dnešní vsi Hlásnice. Nový název pro vesnici se začal uplatňovat od 16. století, jakým způsobem však došlo k transformaci Velislavy na Hlásnici, není zcela jasné. Jisté nicméně je, že neproběhla pouhá změna názvu. Pro potřeby této studie jsem oba intravilány ztotožnil a budu předpokládat, že se obě lokality vzájemně překrývají.²¹ Další ze vsí Chabičov je položen jen několik kilometrů severněji. Společně s Velislaví byly obě vesnice napojeny na komunikaci, která od Šternberka pokračovala do Mutkova a dále do Huzové.²² Nedaleko obou lokalit stál zřejmě také zaniklý Dubčov, který je k roku 1466 v písemných pramenech uváděn jako pustý. Protože pole pusté vsi posléze obdělávali poddaní z Chabičova, musela se vesnice nacházet někde poblíž. Kladu ji předběžně do míst, kde pod Dubovou horou (534 m n. m.) pramení vodoteč, jež ústí do Zlatého potoka.²³ Zatímco Velislav, Chabičov a Dubčov byly umístěny západně od toku Sitky, nad východní hranou širokého údolí se nacházel Dalov a dvojice zaniklých vsí Veselí a Zezhule. Veselí zaniklo někdy v průběhu 16. století. Podle dochovaného pomístního názvu a konfigurace terénu lze předpokládat, že stálo v severozápadní části současného katastrálního území Dalova. Zezhule se nacházela nedaleko Dalova v trati Kuckuckwald (dnes les Kukačka). V roce 1466 se uvádí mezi pustými vesnicemi šternberského panství.²⁴

Kolonizace území kolem Moravského Berouna a Staré Libavé se odehrála pravděpodobně až za Diviše ze Šternberka, tedy nejdříve v době na přelomu 13. a 14. století. Tento názor v dosavadní literatuře převládá, ačkoli bez dalších výzkumů nelze s jistotou vyloučit možnost, že počátky intenzivního osídlení oblasti lze klást již do 2. poloviny 13. století. Před vstupem Šternberků do regionu v době kolem poloviny 13. století si berounskou a dvoreckou část jejich pozdějšího území nárokoval klášter Hradisko u Olomouce, který se zde dostal do sporu o takzvaný les u Domašova a Laštan s poddanými markraběnky z vesnice Lužice.

21 ZDO VI, č. 642, s. 213. Blíže také F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 86; L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 609–612; V. NEKUDA, *Zaniklé osady*, s. 35.

22 L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 609–612.

23 F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 86; L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 609–612; V. NEKUDA, *Zaniklé osady*, s. 55.

24 F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 71, 85; L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 609–612; V. NEKUDA, *Zaniklé osady*, s. 76, 115.

Sporná záležitost byla roku 1220 projednávána na sněmu moravské šlechty ve Znojmě, kde byl uznán nárok kláštera. Na podkladech soudního rozhodnutí a velmi detailním vymezením klášterního území bylo v 80. letech 13. století premonstráty vytvořeno falzum, které lépe reagovalo na potřebu podpory klášterních práv v dynamicky se rozvíjející kolonizační oblasti (obr. 17). Předmětem sporu bylo především nerostné bohatství, které později pochopitelně vzbudilo také zájem Šternberků. Jejich průnik do regionu si ze strany kláštera vyžádal tvorbu dalšího falza, které reagovalo na spor eskalující roku 1269, kde proti sobě stanuli Albert I. ze Šternberka a jeho bratři a opat kláštera. V této druhé listině, jež vznikla zřejmě na přelomu 13. a 14. století, bylo klášterní území (les u Domašova a Lašťan) pojato již mnohem skromněji a omezilo se na oblast kolem klášterních vesnic Bělkovice, Lašťany, Domašov u Šternberka, Těšíkov, Domašov nad Bystřicí a Hranické Petrovice (obr. 17). Již tedy nezahrnovalo území Bečounska a Dvorecka, kde se nejspíše od začátku 14. století pevně chopili osídlovacích aktivit Šternberkové. V tomto kontextu tak lze vnímat listinu z roku 1307, ve které jsou stanoveny hranice mezi majetky olomoucké kapituly a Šternberky uprostřed vesnice Stará Libavá. Svůj podíl na exploataci a zpracování zdejšího nerostného bohatství zde však měli Šternberkové již v průběhu 2. poloviny 13. století.²⁵

Městečko Moravský Beroun (*oppidi nostri Bern*) se poprvé v písemných pramenech objevuje v roce 1339. Vysazeno bylo nejspíše na přelomu 13. a 14. století na pravém břehu Důlního potoka, který pramení pod svahy Malého Roudného (771 m n. m.). Jižně od městečka Důlní potok ústí do řeky Bystřice, která

25 Listina 1220 – CDB II, č. 376, s. 412–415. Listina 1269 – CDB V/2, č. 599, s. 193–195. Listina 1307 – CDM VI, Josef Chytil (ed.), Brno 1854, č. 1, s. 1; RBM II, č. 2161, s. 932–933. K vývoji oblasti ve 13. až přelomu 13. a 14. století výběrově uvádím Karl BERGER, *Die Besiedlung des deutschen Nordmährens im 13. und 14. Jahrhundert*, Brünn 1933, s. 84–89; F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 21, 48–71; L. HOSÁK, *Středověká kolonizace*, s. 72–76; P. BOLINA, *Pokus o modelové řešení*, s. 167–168. K problematice uvedených klášterních falz viz Karl BERGER, *Der Grosse Strelnawald*, ZVGMS 19, 1915, s. 159–161; Jindřich SCHULZ – Ladislav HOSÁK, *Příspěvek k lokalizaci lesa Střelná*, VVM 18, 1966, s. 240–241; Václav ŠTĚPÁN, *Listina bradištského kláštera údajně z roku 1269*, DH 15, 1986, s. 18–41; J. RAZIM, *Klášter Hradiště*, s. 11–33. K rekonstrukci hranic území ve falzech kláštera Hradiško blíže Jakub NOVÁK, *Kopcovité útvary z hlíny a kamene jako prostředek k vymezení hranic území v písemných pramenech kláštera Hradiško u Olomouce*, AH 45, 2020, s. 255–277.

zde svým širokým údolím vrazila klín do členitého terénu náhorní prolákliny Nízkého Jeseníku. I v nejnižších partiích se tak zdejší nadmořská výška pohybuje okolo 530 m. Moravský Beroun patří do skupiny pravidelně založených měst ortogonálního charakteru, které jsou charakteristické pro celou kolonizační oblast Nízkého Jeseníku. Celkový půdorys města však naznačuje, že proces jeho utváření byl složitější. V zástavbě lze totiž rozpoznat dvě městská jádra. Menší (starší) se nacházelo východně pod hradem s malým přibližně čtvercovým náměstím. Výměra tržní plochy této původní lokace by činila jen 4300 m². Dodnes zde stojí kostel Povýšení sv. Kříže, vybudovaný v letech 1755–1761 a považovaný za původní berounským farní kostel, doložený k r. 1339 (obr. 8). Podle urbáře z r. 1600 byl kostel ještě tehdy dřevěný s nízkou věží. K lokaci dolního městského jádra kolem většího čtvercového náměstí o ploše 6880 m² pravděpodobně došlo až ve 2. pol. 15. století, či na počátku 16. století. Vyloučit však nelze také variantu datující tento akt do 14. století. Městečko bylo od začátku své existence spojeno s exploatací a zpracováním kovů. Hutě se v jeho bezprostředním sousedství připomínají v listině z roku 1339. Další hutě na řece Bystřici, jejíž řečiště se nachází západně od města, pak uvádí falzum, které vzniklo v závěru 13. století či na počátku 14. století. Nejblíží zdroje železné rudy se vyskytují v těsné blízkosti Moravského Berouna, například na vyvýšeninách Kočičí vrch (631 m n. m.), Mlýnský vrch (612 m n. m.) a Železník (655 m n. m.). Vlastní horní právo mělo město na poč. 16. stol. a v polovině stejného století bylo sídlem horního soudu. Na jistou hospodářskou nesoběstačnost městečka poukazuje skutečnost, že zdejší měšťané byli, dle znění listiny z roku 1409, povinni odebírat základní potraviny ze Šternberka. Vzhledem k hospodářské orientaci celé oblasti lze předpokládat, že zázemí nedokázalo zajistit dostatečnou zemědělskou produkci a zásobovat tak městský trh.²⁶

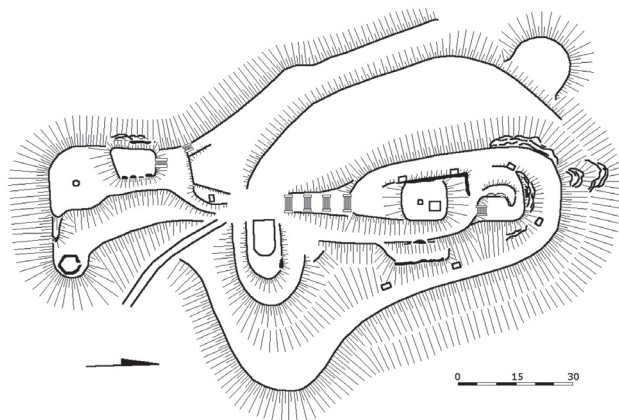
26 CDM VII, č. 240, s. 173; CDM XIV, č. 113, s. 102–103. Vývoj Moravského Berouna včetně poznatků k urbanismu prezentoval Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl 4. Praha 2000, s. 140–145. Dále také s odkazy na těžbu a zpracování kovů Karl, BERGER, *Geschichte der Stadt Bärn*, Brünn 1901, s. 1–16; Idem, *Die Besiedlung*, s. 249–264; F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 14–16, 19, 52–66; V. ŠTĚPÁN, *Listina bradišského kláštera*, s. 22–24; Petr ANDRLE, *Zvláštní osud privilegií horníků berounských*, in: Zdař Bůh. = Glück auf!, Moravský Beroun, 2000, s. 72–78. Ke kostelu Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 2 (J–N)*, Praha 1999, s. 580–581; Libuše, DĚDKOVÁ,

**Obr. 8. Kostel
Povýšení sv. Kříže
v Moravském
Berouně.
Foto: J. Novák
2021.**

Hrad (Moravský) Beroun stál severozápadně od města na Křížovém vrchu, skalnatém a protáhlém kopci o dvou výškových úrovních. V písemných pramenech se stavba připomíná až roku 1355. Postavena mohla být současně se vznikem městečka, nebo až později v polovině 14. století. Ke zničení hradu došlo zřejmě během husitských válek. Do dnešních dnů se zde dochovalo jen minimum fragmentů zdiva. Velká část pozůstatků hradních staveb byla rozebrána během barokních úprav kopce, kdy zde došlo k vybudování křížové cesty a dále na přelomu 19. a 20. století v souvislosti s parkovými úpravami. Do středověku lze bezpečně datovat východně položené rovnoběžné zdi a zřejmě také obnovené zdivo, které ohraničuje nejvýše položenou část hradu ze západu a severu. Původní přístupovou cestu do hradu z velké části respektuje křížová cesta, která přicházela od města jihovýchodním svahem kopce, dále pokračovala východním úbočím hradu a podél severního okraje se následně stočila k jihu. Na severní straně hrad ukončovala skála, jež byla částečně upravena a zřejmě nesla dnes již

Kostel Povýšení sv. Kříže v Moravském Berouně, Památkový ústav v Ostravě. Výroční zpráva 1999, 2000, s. 57–62.

Obr. 9. Situační plán hradu Moravský Beroun.
Překresleno podle M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 405.

Obr. 10. Hrad Moravský Beroun.
Foto: J. Novák 2021.

zcela zmizelou stavbu. Západní část hradu chránil val a příkop. V nižší jižní části fortifikace lze pozorovat nasucho kladené zdvo externího opevnění, které vystupovalo proti přístupové komunikaci (obr. 9 a 10).²⁷

Které vesnice příslušely k Moravskému Berounu, vyplývá ze dvou listin, jež paradoxně ani jednu z nich konkrétně neuvádějí. Jejich obsah byl již v předchozí části textu rozebírán, proto jen krátce připomenu, že městečku podléhalo Krahulčí, Ondrášov, Sedm Dvorů, Nová Véska, Stará Libavá a Čabová (tab. 2; obr. 18). Ačkoli vesnice v rámci berounské části šternberského panství hledaly výhodné polohy v údolí řeky Bystřice a jejích přítoků, vyšší nadmořský výška v rozmezí 540 až 630 m jistě neslibovala tak bohaté výnosy, jako krajina Hornomoravského úvalu. V členité vrchovině charakteristické široce zaoblenými hřbety s plošinami holoroviny a hlubokými údolními vodních toků dominuje zejména kambizem, která s rostoucí nadmořskou výškou nebyla příliš úrodná. Lze tedy uvažovat o částečně pasteveckém charakteru zejména těch vesnic, které se nacházely ve výšce kolem 600 m n. m. (tab. 2), a aktivní participaci obyvatel na dobývání železné rudy, případně dalšího nerostného bohatství. Antropogenní stopy po exploataci rud se hojně vyskytují v okolí Moravského Berouna, v údolích vodních toků jsou dochovány sepy po rýžovištích a také četné kamenolomy. Zdejší sídliště byla drobného charakteru, tvořena především shluky několika usedlostí. Svůj odkaz to zanechalo například v názvu Sedmi Dvorů. Kromě Staré Libavé, která se připomíná již roku 1307, jsou všechny ostatní vesnice této části panství poprvé zmíněny až ve vkladu do zemských desk z roku 1397. Ani jedna z nich nedisponovala ve 14. století vlastním kostelem a farně tak podléhaly kostelu v Moravském Berounu. Jedinou zaniklou vsí berounské části šternberského panství byla Zezhule, která stála nedaleko Dalova v trati Kuckuckwald (dnes les Kukačka). Jako pustá se uvádí roku 1466.²⁸

27 K hradu přehledně M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 404–405. Autor konstatuje, že utváření hradu je neznámé a nelze ho použít jako podklad pro dataci. Nový impuls by mohl přinést archeologický výzkum, který však zde dosud nebyl realizován. P. BOLINA, *Pokus o modelové řešení*, s. 167 předpokládá založení již ve 13. století. Dále také Pavel KOUŘIL – Miroslav PLAČEK, *Zbytky hradu v Moravském Berouně, okres Bruntál*, ČSIZM 36, 1987, s. 41–45; František MUSIL, *K vývoji šlechtických sídel na Šumpersku a Bruntálsku (2. část)*, SM 8, 1999, s. 21.

28 ZDO VI, č. 642, s. 240. K. KUČA, *Města a městečka*. Díl 4, s. 145. K vesnicím L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 610–611; V. NEKUDA, *Zaniklé osady*, s. 76; F. HRUBÝ, *Severní Mo-*

Tab. 2. Sídlištní struktura „berounské části“ šternberského panství.

Název	Kategorie	Kostel (patroci-nium/ písemně doložen)	Příslušnost k panství Šternberk	První písemná zmínka	Vzdálenost od Berouna	Nadmořská výška
Beroun	Hrad	-	1406	1355?	-	616 m
Beroun	Městečko	Povyšení sv. Kříže 1339	1339	1339	-	560 m
Krahulčí	Vesnice	-	1397	1397	4,1 ZSZ	630 m
Ondrášov	Vesnice	-	1397	1397	1,2 Z	543 m
Sedm Dvorů	Vesnice	-	1397	1397	1,8 JJZ	528 m
Nová Véska	Vesnice	-	1397	1397	3,5 JJV	615 m
Stará Libavá	Vesnice	-	1397	1307	4,4 JV	594 m
Čabová	Vesnice	-	1397	1397	2,4 SV	588 m

Počátky intenzivního zájmu Šternberků o Dvorecko se pojí s osobou Alberta I. ze Šternberka a lze jej zřejmě datovat do neklidných let po smrti Přemysla Otakara II. Zdejší majetkovou situaci pomáhají částečně objasnit falza kláštera Hradisko. Podle jejich znění si ještě roku 1220 nárokovali premonstráti část této oblasti pro sebe a nazývali ji lesem u Domašova a Laštan. Později, roku 1269, se však jejich nárok výrazně uskromnil a přechod přes řeku Bystřici byl volný (obr. 17). Zdá se, že se tedy uvolnila cesta pro expanzi Šternberků. Albert I. ze Šternberka však narazil na odpor řádu německých rytířů, který si nárokoval horu Rudnou a blízký les Lubušku, a také opětovně kláštera Hradisko, jemuž patřil na základě dohody s olomouckým biskupstvím z roku 1274 les Velká Střelná. Jeho západní hranice sahala až ke Dvorcům a zabírala tedy i pozdější dvorecké části šternberského panství (obr. 17). Podle příslušných listin se Albert roku 1281 podvolil vůli olomouckého biskupa, jenž hájil také klášterní zájmy, zaplatil pokutu a vzdal se svých nároků. Následně roku 1283 před provinčním soudem uznal práva řádu německých rytířů a vzdal se hory Rudné s lesem Lubušskou v rozsahu již kdysi vymezeném Přemyslem Otakarem II. Lze tedy předpokládat,

rava, s. 71, 85, 87. K přírodním poměrům J. DEMEK – P. MAC KOVČIN (edd.), *Zeměpisný lexikon I.*, s. 141, 229–230.

Obr. 11. Kostel sv. Jiljí ve Dvorcích.

Foto: J. Novák 2021.

Obr. 12. Kostel sv. Jiljí v Lomnici.

Foto: J. Novák 2021.

že šternberské aktivity v této oblasti ještě tehdy nebyly zcela úspěšné. Novým impulzem byl pravděpodobně až zisk blízkého biskupského léna Medlice na počátku 14. století a také konsolidace majetkových poměrů regionu, o který mělo intenzivní zájem několik subjektů. Teprve tehdy se rodu podařilo dvoreckou část pevně připojit ke svému šternberskému panství.²⁹

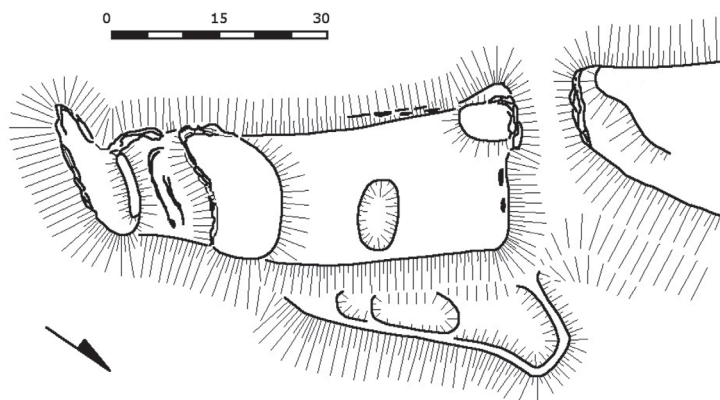
Přestože první písemná zpráva o Dvorcích pochází již z roku 1339, vysloveně jako městečko jsou uvedeny až v roce 1363 (od r. 1406 město), kdy obdržely od Alberta II. ze Šternberka právo odúmrti. Dvorce jsou umístěny 21,2 km seve-

29 Listina 1220 – CDB II, č. 376, s. 412–415; listina 1269 – CDB V/2, č. 599, s. 193–195; listina 1274 – CDB V/2, č. 760, s. 426–427; listina 1281 – CDB VI/1, č. 127, s. 173–175; listiny 1283 – CDB VI/1, č. 264, s. 318–319; CDB VI/1, č. 265, s. 319–320. Literatura k rozboru dvou klášterních falz byla uvedena již v předchozí fázi textu. Ke sporu s řádem německých rytířů Martin WIHODA, *Rozsah a struktura vlastnictví řádu německých rytířů na Opavsku ve 13. století*, ČSIZM 41, 1992, s. 97–102; Pavel KOUŘIL – Dalibor PRÍX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*. Brno – Opava 2000, s. 455–456. P. BOLINA, *Pokus o modelové řešení*, s. 167 předpokládá, že šternberská kolonizace Dvorecka vrcholila koncem 13. století, stejně jako v mezilehlém Berounsku. Pro mladší dataci se vyslovují zejména F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 62–66; L. HOSÁK, *Středověká kolonizace*, s. 72–76; Z. POKLUDA, *Moravští Šternberkové*, s. 62, 65–66. K lesu Střelná například Martin WIHODA, *Klášter Panny Marie a svatého Jiří ve Střelně. Pokus o návrat k jednou již spatřenému*, in: *Co můj kostel má, nemůže kníže odnít: věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu*, Eva Doležalová – Petr Meduna (edd.), Praha 2011, s. 139.

rovýchodně od Šternberka při soutoku Lobníku a Křišťanovického potoka. Jejich výskopisná poloha zapadá do charakteru členité vrchoviny Nížkého Jeseníku, která se však v této severovýchodně položené části panství již nerozevírá do širších údolí a má charakter spíše drobných údolíček kolem vodotečí, nad kterými prudce stoupají svahy okolního terénu. Dvorce vznikly zřejmě někdy na přelomu 13. a 14. století při samotné hranici panství v opozici proti biskupskému Budišovu nad Budišovkou. Městský půdorys se vykazuje čistým ortogonálním lokačním půdorysem odvíjející se od téměř dokonale čtvercového náměstí. Jde o prvek charakteristický pro města Nížkého Jeseníku a v rámci šternberského panství se objevuje také u Moravského Berouna. Výměra tržní plochy zde činí přibližně 5000 m². Klíčovou složkou obživy obyvatelstva byla, stejně jako u berounských měšťanů, těžba a zpracování nerostných surovin. Na existenci farního kostela – kostel sv. Jiljí, odkazuje údaj na listině z roku 1339 (*plebano de Curijs*). Pravděpodobně se jednalo o částečně dřevěnou stavbu, kterou zničil požár v roce 1751. Nahrazena byla novou stavbou, vystavěnou v letech 1753–1755 v původní poloze při okraji hradeb severozápadně od náměstí. Z původního kostela se dochovala jen věž ze 2. pol. 16. století (obr. 11). Existence městského opevnění je v písemných pramenech spojena až s rokem 1600, kdy se připomíná Horní a Dolní brána a dvě fortny. Vybudováno mohlo být nejdříve v průběhu 15. století, kdy došlo k povýšení městečka na město. V blízkosti Dvorců snad mohla stát již ve 14. století tvrz, která se připomíná v urbáři panství k roku 1599. Společně s městem by tak zajišťovala bezpečnost okolních dolů. Pokud skutečně již ve 14. století existovala, neměla by však pro Šternberky příliš velký význam, neboť roli opevněného střediska mohly dostatečně suplovat blízké hrady Šternek a Medlice, držené jako léno od olomouckého biskupství.³⁰

Existenci hradu Šternek dokládají dnes již jen nepatrné zbytky zdiva dochované na ostrohu, jež ční nad Bílčickým potokem v nadmořské výšce kolem 500 m. Nacházel se na přibližně obdélné ploše o výměře 42 x 20 m, orientované delší stranou ve směru severozápad-jihovýchod. Pozůstatky lícovaného nasucho kladeného, či pojeného nekvalitním pojivem, které vlivem dešťů bylo zcela vyplave-

30 CDM VII, č. 240, s. 173; CDM IX, č. 313, s. 229–230. K. KUČA, *Města a městečka*. Díl 1., s. 795–798; F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 62–66. Ke kostelu sv. Jiljí Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I (A–I)*, Praha 1994, s. 432–433. K opevnění Dvorců nově V. RAZÍM, *Středověká opevnění*, s. 51–52.

Obr. 13. Situační plán hradu Šternek.
Překresleno podle M. PLÁČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 405.

Obr. 14. Hrad Šternek.
Foto: J. Novák 2021.

no, zdíva lze pozorovat na jihozápadním boku staveniště a dále na konci hlavní části hradu před příkopovitou příčnou prohlubní, jejímž dnem prostupuje skalní koryto. Severozápadní část hradu přetíná z části do skály vytesaný příkop, který je 9 m široký a 3 m hluboký (obr. 13 a 14). Založen byl pravděpodobně Šternberky na počátku 14. století, případně na přelomu 13. a 14. století. Po zisku hradu Medlice (poč. 14. stol.) však ztratil význam a je možné, že práce zůstaly nedokončené. Hrad pod jménem Šternek v písemných pramenech nevystupuje. Známé je tak pouze označení podhradní vesnice, která se nacházela na protilehlém jižním hřbetu a poprvé se v písemných pramenech připomíná roku 1397. Přesnější informace o dispozici a dataci hradu Šternek byl mohl přinést archeologický výzkum. Ten zde však dosud nebyl realizován.³¹

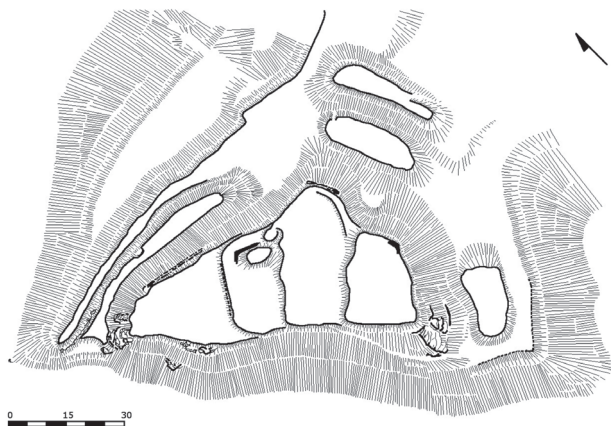
Hrad Medlice s příslušnými majetky držel v prvních desetiletích 14. století lénem od olomouckého biskupství Zdeslav ze Šternberka. Léno užívali Šternberkové až do roku 1397, kdy ho převzal jeden ze stanovených dědiců Petra ze Šternberka, Petr Plumlovský z Kravař. Součástí majetkového vybavení hradu byly ve 14. století vesnice Kerhartice, Hořejší Kunčice a zřejmě také stejnojmenná podhradní osada, ze které se později vyvinulo malé městečko. Pozůstatky hradu Medlice se nacházejí v nadmořské výšce 500 m na ostrožně, jež vystupuje nad levým břehem původního koryta řeky Moravice, dnes pohlceného přehradou Kružberk. Hradní jádro má tvar nepravidelného lichoběžníku až trojúhelníku, delší osou orientovaného ve směru východ – západ, o maximálních rozměrech 75 x 38 m. Rozděleno je na dvě části oddělené nasucho kladenou kamennou zídou pravděpodobně recentního stáří. Výškový rozdíl obou částí činí téměř

31 ZDO VI, č. 642, s. 213; *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu I (1173–1380)*, Jan Bistřícký – František Spurný – Ludvík Václavek – Metoděj Zemek (edd.), Brno 1991, č. 129, s. 211–218. K dějinám a vývoji hradu M. PLAČEK, *Hrady a zámky*, s. 336; Idem, *Ilustrovaná encyklopedie*, 622–623. M. Plaček zvažuje také možnost, že hrad je v písemných pramenech doložen k roku 1379, kdy se mezi šternberskými úředníky objevuje jako svědek Boček z Divic, purkrabí Nového Hradu. V rámci šternberského dominia se nevyskytuje jiná fortifikace, kterou by bylo možné s označením Nový Hrad ztotožnit. Autor navíc konstatuje, že pravidelné wyměření hradu by odpovídalo době založení před rokem 1379. Šternberkům nicméně patřil také Nový hrad, tzv. Stagnov na dědickém panství a příslušný šlechtic tedy mohl být purkrabím zde, což se jeví jako mnohem pravděpodobnější varianta. Dále B. SAMEK, *Umělecké památky I (A–I)*, s. 48; F. MUSIL, *K vývoji šlechtických sídel*, s. 20; P. BOLINA, *Pokus o modelové řešení*, s. 167–168.

2 m. Větší část hradního jádra je dále rozdělena na tři nestejně velké plochy. Nejvýchodnější z nich je nejvýše položeným místem celého hradu a je zde předpokládán přístup dovnitř areálu. Pozůstatky hradební zdi jsou tvořeny místními lomovými kameny velkých rozměrů, který jsou spojeny na vápno velmi chudou, převážně pískitohlinitou maltou. Fortifikaci ze severu a východu chránil příkop vytesaný do skály, jehož šířka se pohybuje od 10 do 27 m. Jihozápadní a západní stranu dostatečně chránila přirozená sklonitost terénu. Bez archeologického výzkumu nelze blíže určit hradní dispozici. Lze pouze konstatovat, že celá dvoudílná skladba hradu byla chráněna obvodovou hradbou. Množství kamenné destrukce a suti nasvědčuje tomu, že vnitřní zástavba byla z velké části kamenná (obr. 16 a 17). Podle zpráv H. Weinelta byly před druhou světovou válkou archeologické nálezy z hradu uloženy v medlické škole. Mělo jít o kopí, podkovu, ostruhu a hrot střely z kuše s trnem. Z jeho vlastních sběrů na ploše hradu pocházely zlomky keramiky datované do 14. až 15. století a hrot střely s tulejkou. V současnosti je ve Slezském zemském muzeu v Opavě uložen jen velmi nepočetný soubor keramických fragmentů (14. až 15. století) a neúplný hrot střely.³²

Dvorce tvořili třetí z městských center šternberského panství a podle listiny z roku 1410 představovaly tržní a hospodářské centrum pro přilehlé Křišťanovice, Roudno, Jakubčovice (zanikly koncem 15. – 1. pol. 16. stol.), Bílčice, Májůvku, Šternek (zanikl koncem 15. – 1. pol. 16. stol.), Lesy a Rejchartice. Vzhledem k relativní blízkosti k nim musely patřit také poloviny vsí Tylov a Lomnice, ačkoli jmenovitě uvedeny nejsou (tab. 3; obr. 18). Vesnice dvorecké části panství využíly pro svá jádra údolí drobných vodotečí, která prudce sestupují od okolního terénu. Pohybují se v rozmezí nadmořské výšky od 530 do 610 m. Klasifikace přírodních podmínek zde tedy bude odpovídat berounské části a výše položeným vsím šternberské části. Všechny uvedené vsi se poprvé v písemných pramenech uvádějí v zápisu do zemských desk z roku 1397. Dle L. Hosáka a F. Hrubé-

32 *Die ältesten Belehungs I.*, s. 7; CDM XII, Vincenz Brandl (ed.), Brno 1890, č. 382, s. 347; CDM XV, č. 369, s. 324; CDM XV, č. 427, s. 368–369. Herbert, WEINELT, *Burg Mödlitz*, *Deutsch-mährisch-schlesische Heimat* 22, 1936, s. 89–92; Idem, *Die Burgruine Mödlitz*, *Altwater* LV/3–4, 1936, s. 2–3; B. SAMEK, *Umělecké památky 2 (J–N)*, s. 18; F. MUSIL, *K vývoji šlechtických sídel*, s. 20; M. PLÁČEK, *Hrady a zámky*, s. 336; Idem, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 376–377; P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 278–283.

Obr. 15. Situační plán hradu Medlice.

Prékresleno podle P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 281.

Obr. 16. Hrad Medlice.

Foto: J. Novák 2021.

Tab. 3. Sídlištní struktura „dvorecké části“ šternberského panství.

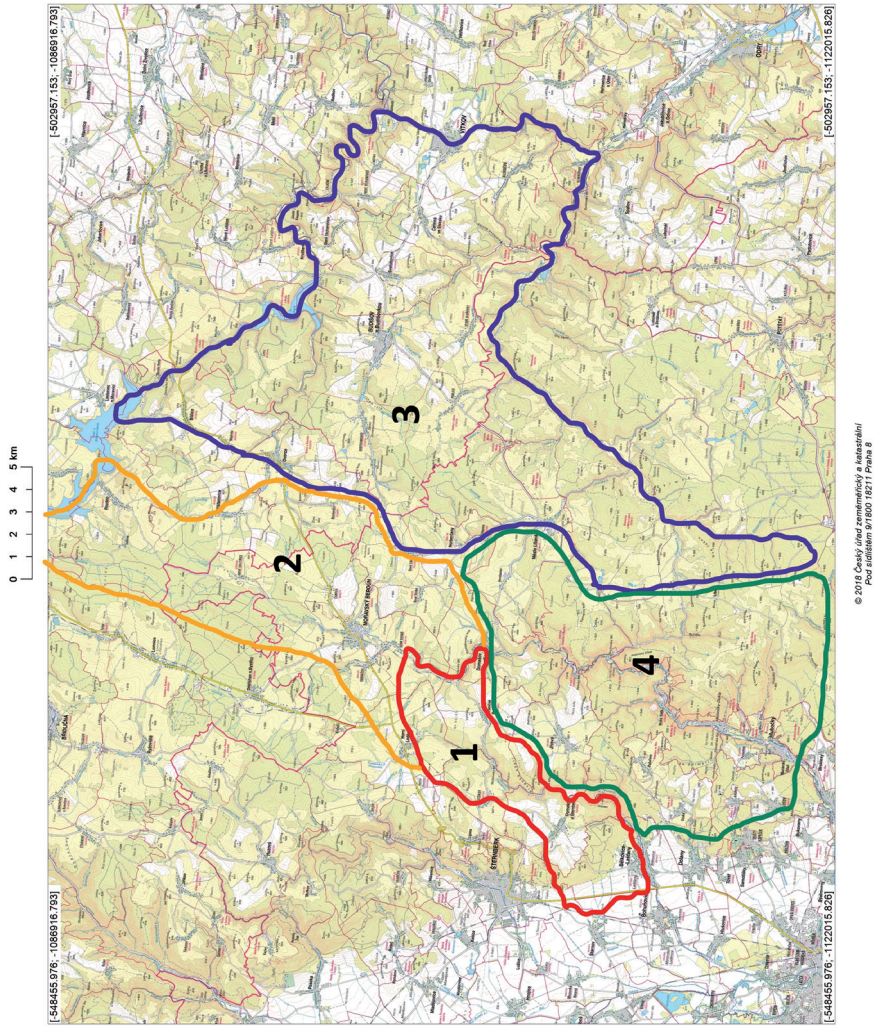
Název	Kategorie	Kostel	Příslušnost k panství Šternberk	První písemná zmínka	Vzdálenost od Dvorců	Nadmořská výška
Dvorce	Městečko	Sv. Jiljí 1339	1339	1339	-	543 m
Rejchartice	Vesnice	-	1397	1397	3,1 km JZ	610 m
Křišťanovice	Vesnice	-	1397	1397	3,1 km SZ	610 m
Roudno	Vesnice	-	1397	1397	7,4 km SSZ	585 m
Májůvka	Vesnice	-	1397	1397	2,2 km SSV	588 m
Bílčice	Vesnice	-	1397	1397	4,3 km SSV	544 m
Jakubčovice (15. – pol. 16. stol. †)	Vesnice	-	1397	1397	6 km S	560 m
Šternek (15. – pol. 16. stol. †)	Vesnice	-	1397	1397	5 km SV	500 m
Šternek	Hrad	-	-	-	5,3 km SV	495 m
Lesy	Vesnice	-	1397	1397	4,7 km Z	530 m
Tylov (polovina)	Vesnice	-	1397	1318–1326	11 km SZ	542 m
Lomnice (polovina)	Vesnice	-	1397	1318–1326	10,5 km SZ	576 m

ho však původem české názvy Dvorce, Roudno, Lomnice a Bílčice dokládají předlokační původ těchto sídlišť. Archeologický doklad, který by předpoklad potvrdil, však dosud chybí. Vesnice Jakubčovice a Šternek se roku 1561 uvádějí jako pusté. Zanikly tedy nejpozději v polovině 16. století. Jejich polnosti však byly dále intenzivně obdělávány ještě v polovině 19. století. Ve 14. století jmenované vesnice nedisponovaly vlastním kostelem. Podléhaly tedy farnímu kostelu ve Dvorcích. Na samotném okraji šternberské domény byly umístěny vesnice Tylov a Lomnice, z nichž rodu náležela jedna polovina každé z nich. Obě lokality se poprvé připomínají mezi lény olomouckého biskupství na počátku 14. století. K roku 1351 jsou v obou vsích doloženy kostely, které příslušely k úsovskému děkanství. Dochoval se však jen kostel sv. Jiří v Lomnici. Renesanční stavba

s hranolovou věží byla postavena na místě staršího objektu a dále upravována po požáru v roce 1854 (obr. 12).³³

Šternberské dominium na severovýchodě Moravy zaznamenalo v průběhu 14. století dynamický vývoj. Od počátečního budování majetkové základny až do stavu, kdy tvořilo kompaktní a stabilizovaný územní celek, podpořený držbou blízkých biskupských lén. V posledních desetiletích 14. století, v době, kdy zdejšímu panství vládl Petr ze Šternberka, ho tvořila tři tržní střediska. Na prvním místě to bylo město Šternberk, následované městečky Dvorce a Moravský Beroun. Definované hierarchii odpovídá také výměra tržní plochy (byla stanovená na základě situace v císařských otiscích stabilního katastru) a celkový hospodářských charakter příslušných regionů. Ke každému z těchto center náležela také určitá skupina vesnic. Největším počtem disponoval právě Šternberk, kterému podléhalo 17 celých vesnic a dvě části vsí (polovina Újezdu a díl Brníčka). Do celkového počtu již není započítáván Oldřichov, který zanikl možná již kolem poloviny 14. století. Pohled do tab. 1 a mapy (obr. 18) prozrazuje, že vsi, které ke Šternberku patřily prokazatelně mezi prvními, se ve většině případů nacházely v nejbližším zázemí města. Vznikly nově současně s městem (Stádlo, Lhota, Lipina, Stachov, Oldřichov), nebo je rod ještě v průběhu 13. století koupil či získal jiným způsobem (díle Horní Loděnice). Vzdálenější vsi byly již na začátku 14. století získávány buď postupnou lokační činností (Ize rovněž uvažovat o přelomu 13. a 14. století – Dubčov, Velislav, Chabičov, Dalov, Veselí, Zezhule), nebo přikupovány (ostatní uvedené v tab. 1; obr. 18). Hlavním farním kostelem pro šternberskou část panství byl kostel sv. Jiří ve Šternberku, jehož farní práva přešla po roce 1371 ke klášternímu kostelu augustiniánů. Další kostely se však nacházely také v Babicích, Hnojicích a Újezdě.

33 CDM XIV, č. 123, s. 113–114. L. HOSÁK, *Středověká kolonizace*, s. 76; F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 65. K zaniklým vesnicím přehledně V. NEKUDA, *Zaniklé osady*, s. 96, 113. V blízkosti bývalého Šternku se v 19. století nacházela samota Růžová. Lokalizaci obou zaniklých vsí – Šternku i Jakubčovic nově provedl místní zájemce o historii J. Huška. Upozornil zejména na dochované kamenné konstrukce. Nejstarší záznam o Lomnici a Týlově – *Die ältesten Belehungs I.*, s. 6. Kostely příslušné k úsovskému děkanství CDM VIII, Vincenz Brandl (ed.), Brno 1874, č. 80, s. 47–51. Blíže B. SAMEK, *Umělecké památky 2 (J–N)*, s. 413.

Obr. 17.
Rekonstrukce
hranic území
popsaných
ve fázích kláštera
Hradisko.
 1 – les u Domašova
 a Laštan (1269);
 2 – severní území
 lesa u Domašova
 a Laštan uváděné
 v listině 1220;
 3 – Velká Sřetlná;
 4 – Malá Sřetlná
 Podle J. NOVÁK,
Kopcovité útvary,
 s. 267.

Obr. 18. Mapa šternberského panství v závěru 14. století.

Z hlediska počtu příslušejících vesnic následuje za Šternberkem městečko Dvorce. To disponovalo osmi celými vesnicemi a dvěma polovinami vsí (tab. 3; obr. 18). Přestože na základě původních českých názvů některých ze sídlišť byla zvažována možnost jejich předlokačního původu, bez příslušného podpoření archeologickými výzkumy nelze zatím tuto hypotézu potvrdit. Do té doby je správnější předpokládat, že lokality byly založeny společně se vznikem městečka, které bylo lokováno na přelomu 13. a 14. století. Vesnice dvorecké části jsou rozmístěny v relativně blízkém okolí do maximální vzdálenosti 7,4 km, což je srovnatelné s nejvzdálenějšími lokalitami šternberské části. Neřadí se mezi ně Lomnice a Týlov, které byly na počátku 14. století biskupskými lény a jejich části byly připojeny později. Obě vesnice disponovaly také vlastními farními kostely, doloženými již k roku 1351. Ostatní sídliště dvorecké části příslušela k farnímu kostelu ve Dvorcích.³⁴

Nejmenší počet vesnic patřil k berounské části dominia. Pod Moravský Beroun spadalo celkem šest vesnic (tab. 2; obr. 18). Nejedná se tedy o číslo, které by výrazně zaostávalo za srovnatelnými Dvorky. Počátky zdejších lokalit jsou spojeny se vznikem městečka na přelomu 13. a 14. století. Staršího původu je jistě jen Stará Libavá, jejíž střed utvářel hranici šternberského dominia. Ani zdejší sídliště nedisponovala vlastními kostely a podléhala tedy farnosti v Moravském Berouně.

Důležitým prvkem v sídlištní struktuře panství byly také hrady. Tím hlavním byl šternberský hrad, který stál na úpatí Nížkého Jeseníku, přímo nad městem. Dohled tak měl především nad západní stranou dominia a byl také reprezentativním sídlem Šternberků. Hrad u Moravského Berouna sloužil zejména jako strážní pevnost dohlížející nad důlním podnikáním a přechodem přes řeku Bystřici. Šternek, budovaný na přelomu 13. a 14. století, snad ani nebyl dostavěn a jeho zamýšlenou funkci plně nahradil hrad Medlice, který tvořil opěrný bod protilehlého konce rozsáhlého dominia.

Na konci 14. století se celé šternberské panství skládalo z jednoho města, dvou městeček, dvou hradů, 31 celých vsí a 4 částí vesnic. K tomu je však potřeba

34 Nejvzdálenější lokality šternberské části jsou Horní Loděnice, Benátky, Veselí, Zezhule a Dalov. Újezd a Brníčko jsou sice ještě dále, Šternberků však nepatřily celé, proto je mezi ostatní nezařazují.

připočíst také sousedící léna olomouckého biskupství, která se podařilo rodu správně i hospodářsky ke svým majetkům připoutat tak, že se postupně v následujících staletí stávala pevnou součástí panství. V rámci lén tedy drželi jeden hrad a osm celých vsí. Součet šternberského panství a lén tak dává úctyhodný výsledek. Celou soustavu majetků v závěrečných desetiletích 14. století tvořilo jedno město, dvě městečka, tři hrady, 39 celých vesnic a 4 části vsí (obr. 18).³⁵

Hospodářský charakter šternberského dominia byl přímo závislý na přírodních podmínkách dvou geomorfologických celků, v jejichž intencích byly majetky rozmístěny. Nížina Hornomoravského úvalu se svými úrodnými půdami slibovala bohaté výnosy a skvěle se tak hodila k intenzivnímu zemědělství. Hustota zdejšího osídlení je také výrazně vyšší než v oblastech s větší nadmořskou výškou. Území Nízkého Jeseníku lákalo především svým nerostným bohatstvím. Zemědělské odvětví zde však rozhodně nechybělo, i když výnosností se nemohlo vyrovnat výhodněji situovaných partiím panství. Na naleziště železné rudy, stavebního materiálu, kamenů (droby) k výrobě žernovů i rýžoviště zlata bylo pamatováno již ve falzu, které se hlásí k roku 1220 (*montibus, ubi metallum ferri foditur, et aliis montibus, in quibus molares lapides acquiruntur... rivulis, in quibus aurum foditur*). Druhé falzum (1269) specifikovalo, že klášteru i Šternberkům náležely hutě, které patřily k dolům na železnou rudu u horního toku řeky Bystřice (*duo molendina, que vulgo hutte dicuntur, ad ferrifodinas pertinentia de parte sua et bonis in remotiori fluvio Bistricie*). Možný výskyt surovin (sůl, zlato, stříbro a jiné kovy) předpokládal také olomoucký biskup Dětrich, když uděloval rytíři Brunovi léno Mladějovice. Že se v tomto případě nemuselo jednat o planou naději, podkládá skutečnost, že těžba železné rudy při úpatí Nízkého Jeseníku, a tedy i v těsné blízkosti města Šternberk, probíhala v hlubinných dolech ještě v 1. polovině 20. století. O možnostech těžby drahých kovů, především rýžování zlata, zatím chybí přesvědčivější důkazy a mezi odborníky na danou problematiku panují v tomto směru pochybnosti. Nabízí se však srovnání s nedale-

35 Srov. F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 66–74; Z. POKLUDA, *Moravští Šternberkové*, s. 96–101. Stav šternberského panství v připravované monografii hodnotili také D. Papajík a T. Sommer. Zaměřili se především na dobu Alberta II. ze Šternberka. Uvádí, že Šternberské panství bylo tvořeno dvěma hrady, třemi městy či městečky a minimálně 36 vesnicemi či jejich částmi. Blíže David PAPAJÍK – Tomáš SOMER, *Albert ze Šternberka. Arcibiskup, zakladatel, mecenáš a diplomat doby Karla IV.* Praha 2021, v tisku.

kou terénní situací řeky Oskavy na k. ú. Břevence, kde se se nachází rozsáhlé rýžoviště zlata, datované nálezy mincí a železných předmětů do 13. až 15. století. Městečka Moravský Beroun a Dvorce vznikla přímo jako střediska šternberského důlního podnikání. Hutě před Moravským Berounem jsou doloženy k roku 1339, o dvoreckých hamrech na Moravici se píše v listině z roku 1410. Tato centra tedy nejen že přímo aktivně participovala na těžbě a následném zpracování kovů, musela také zajišťovat ochranu a redistribuci potravin prostřednictvím trhu. Zatímco dvorecký trh si v rámci redistribuce základních potravin musel vystačit sám, berounský byl ještě na počátku 15. století závislý na dovozu ze Šternberka. Zdejší potravinová produkce tak nedokázala dostatečně zásobovat městský trh. Ústřední tepnou panství, která spojovala všechna jmenovaná tržní střediska, byla tzv. rudná cesta, uvedená již ve falzech kláštera Hradisko. Klíčovým bodem na ní byl především přechod přes řeku Bystřici v místech dnešního Ondrášova, případně Sedmi Dvorů, kde se již ve 13. století nacházel most. Blízký Moravský Beroun byl tedy založen nedaleko tohoto přechodu ve strategické poloze, jež kontrolovala nejen klíčovou komunikaci, ale také důlní podnikání.³⁶

Srovnání s analýzou majetkových poměrů k roku 1375 na střední Moravě ukazuje, že mezi panskými rody neměli Šternberkové v poslední čtvrtině 14. století konkurenci. Jen čistě se šternberskou částí se mohl srovnávat Sulík z Konice,

36 CDB II, č. 376, s. 412–415; CDB V/2, č. 599, s. 193–195; RBM II, č. 1680, s. 722–723; CDM V, č. 25, s. 25–26; CDM VII, č. 240, s. 173; CDM XIV, č. 123, s. 113–114. K exploataci a zpracovávání kovů na Berounsku a Dvorceku především K. BERGER, *Geschichte*, s. 1–16, 30–36; Idem, *Die Besiedlung*, s. 249–264; F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 14–16, 19, 52–66; V. ŠTĚPÁN, *Listina hradištského kláštera*, s. 22–24; Jaroslav BAKALA, *Počátky těžby kovů v Nížkém Jeseníku a vznik Horního Benešova*, in: Martin Wihoda – Petr Elbel (edd.), *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*, Brno 2002, s. 368. K možnosti získávání drahých a barevných kovů Jaromír NOVÁK, *K vývoji dolování drahých a barevných kovů na severní Moravě*, ZKVMO 201, 1979, s. 1–9. Oskavské sepy na k. ú. Břevence a také dalších lokalitách Idem, *Rýžoviště zlata na řece Oskavě*, SeM 50, 1985, s. 30–37; Martin TOMÁŠEK a kol., *100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska*, 2. vyd., Praha 2018, s. 62–65. V kontextu Uničovska pak Pavel ŠLÉZAR, *Nové poznatky ke zpracování kovů z Uničova ve středověku. K 800. výročí založení Uničova*, VVM 65, s. 337–346. Spojení lomu na mlýnské kamenní a města Šternberka rezonuje ještě v půhonu z roku 1481, ve kterém proti sobě vystoupili Jan Berka z Dubé a z Lipého a olomoucký měšťan Kristýn – *Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové VI (1483–1493)*, Vincenc Brandl (ed.), Brno 1905, s. 188.

kterému patřilo městečko Konice a 18,5 vesnic, a Beneš z Bouzova s 17,5 vesnicemi. Šternberky v regionu tak převyšoval pouze majetek zeměpanský (markrabě Jan Jindřich) a církevní (olomoucká kapitula, klášter Hradisko, olomoucké biskupství).³⁷ Rovněž na Vyškovsku byli ve stejném časovém období dominantními hráči Šternberkové. Albertovi II. a Petrovi ze Šternberka zde patřilo městečko Dědice a 12,5 vesnice. Jejich dědickému panství se zde rozsahem majetků přibližoval jen olomoucký biskup s městem Vyškovem, většinou městečka Pustiměř a 3 vesnicemi (kromě nich uděloval lénem 6,5 vesnice), a markrabě Jan Jindřich s městečkem Rousínovem a 7,5 vesnicemi (lénem uděloval 5,5 vesnice). V porovnání s celým šternberským panství jde však stále o mnohem menší majetky.³⁸ Mezi předními šlechtickými rody se srovnatelně velké zboží nenacházelo ani na Moravskotřebovsku, Svitavsku a Jevíčsku, kde nejvíce vesnic, celkem pět, patřilo r. 1375 Janovi z Boskovic. Situace se změnila roku 1398, kdy celé Moravskotřebovsko převzali páni z Kunštátu a patřila jim zde městečka Moravská Třebová, Křenov a 36 vesnic.³⁹ Srovnatelně velkou šlechtickou majetkovou základu lze najít roku 1375 také na Žďársku, kde patřilo Pernštejnům 32 vesnic.⁴⁰

Velké šlechtické domény lze ve 14. století na Moravě najít například v širší oblasti Hostýnských vrchů a Vizovické vrchoviny. Vedle pánů ze Šternberka, kterým patřilo lukovské, količinského, zlínské a holešovské panství (společně s majetky kolem Bystřice pod Hostýnem), se v tomto kraji podařilo prosadit také pánům z Kunštátu. Náležela jim polovina městečka Bystřice pod Hostýnem (dělili se o ni s pány ze Šternberka) deset vsí (k tomu čtyři pusté), hrad Křídlo a nedostavěný hrad Obrány, který byli nuceni na pokyn Karla IV. zbořit.⁴¹ Ještě dále

37 Majetkové poměry na střední Moravě přehledně vyhodnotil David PAPAŽÍK, *Majetkové poměry na střední Moravě ve 14. – 16. století*, Olomouc 2003, s. 111–113. Uvádí také, že průměrná držba vyššího šlechtice na střední Moravě k roku 1375 byla 3,5 vesnice. Dále také Idem, *Rozložení feudálního majetku na Olomoucku ve 14. až 16. století*, SM 9, 1999, s. 43–58.

38 Srovnání s Vyškovskem Jaroslav MEZNÍK, *Feudální držba na Vyškovsku ve 14. a 15. století*, ČMM 109, 1990, s. 76–81.

39 Moravskotřebovsko, Svitavsko a Jevíčsko viz Jiří ŠMERAL, *Struktura feudálního majetku na Moravskotřebovsku, Svitavsku a Jevíčsku*, VVM 55, 2003, s. 360–367.

40 Situace na Žďársku Jaroslav MEZNÍK, *Šlechtické, církevní a panovnické majetky na Žďársku v letech 1375–1525*, ČMM 111, 1992, s. 25–29.

41 Miroslav PLAČEK – Peter FUTÁK, *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006, s. 333–340.

na východ při úpatí Moravskoslezských Beskyd budovali rozsáhlé dominium páni z Kravař. Jako celek se jedná o území, které rozlohou převyšuje šternberské panství jako takové, skládalo se však z menších panství (Vsetín, Rožnov, Starý a Nový Jičín, Štramberk, Arnoltovice a léno Valašské Meziříčí), která disponovala zpravidla kolem deseti (např. Rožnov; Valašské Meziříčí devět vesnic) až 17 vesnicemi (např. Štramberk, ke kterému lze připočíst ještě Starý a Nový Jičín s příslušnými vesnicemi). I zde lze předběžně konstatovat, že větší počet vsí, a tím i větší hustota osídlení, se nachází v oblastech s dobrými přírodními podmínkami, tedy v nížinách při tocích větších řek. S vyšší nadmořskou výškou počet doložených vesnických majetků při jednotlivých panstvích klesá, stejně jako se prodlužuje vzdálenost mezi nimi.⁴²

Smrtí Petra ze Šternberka se uzavřela etapa šternberské větve rodu a panství se tak dostalo z přímého dohledu Šternberků. Ačkoli mělo dobré hospodářské dispozice a úrodné oblasti zde střídala kopcovitá krajina bohatá na nerostné bohatství, museli se stanovení dědicové potýkat z obrovskými dluhy, jež po sobě Petr zanechal. Neutěšený stav se však do majetkové struktury panství v následujícím 15. století výrazněji nepromítl. Naopak se ještě dále rozšiřovalo a pevnou součástí dominia se tak stala biskupská léna Mladějovice a Domašov nad Bystřicí.

⁴² Tomáš BALETKA, *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*, Praha 2003, 137–145.

THE SETTLEMENT STRUCTURE OF THE ŠTERNBERK ESTATE IN THE 14TH CENTURY

The Šternberk dominion in the northeast of Moravia experienced a dynamic development during the 14th century. From the initial stabilization of its base property to a state of forming a compact and stabilized territorial unit supported by the possession of nearby episcopal fiefdoms.

At the end of the 14th century, when the local estate was ruled by Peter of Šternberk, it consisted of three centers: Firstly, it was the town of Šternberk, followed by the towns of Dvorce and Moravský Beroun. To each of these centers belonged a certain group of villages, with Šternberk having the largest amount of 17 villages subjected entirely and two villages partially. In terms of relevant villages, Šternberk is followed by the town of Dvorce, which had eight whole villages and two halves of villages. A total of six villages belonged to the town of Moravský Beroun.

The economic character of the Šternberk dominion was dependent on the natural conditions of the two geomorphological units. The lowlands of the Hornomoravský úval with their fertile soils promised rich yields and were thus well suited for intensive agriculture. The density of the population there was also significantly higher than in the higher altitude areas. The territory of the Nížký Jeseník was attractive mainly due to its wealth of mineral raw material. However, the agricultural sector was certainly not lacking here, although the profitability could not match the more advantageous parts of the estate. Uncultivated slopes and adjacent wooded areas were also be useable for grazing.

Castles were also an important element in the settlement structure of the Šternberk estate. The most important would be the Šternberk castle, which stood at the foot of the Nížký Jeseník, directly above the town of Šternberk. A comparable symbol of family representation had not been established anywhere else within the estate. The castle near the town of Moravský Beroun served mainly as a fortress overseeing the mining business and the Šternek castle, which was being constructed on the turn of the 13th and 14th century, was perhaps not even completed, as the Šternberks managed to acquire Medlice castle as a bishopric fiefdom.

During the time of the last member of the Šternberk part of the House of Šternberk, Peter of Šternberk (end of 14th century), the entire Šternberk estate consisted of one town, two small towns, two castles, 31 whole villages, and 4 parts of villages. However, the respective bishopric fiefs must also be added to these. Within the fiefdom, they held one castle and eight entire villages. The sum of the Šternbek estate and the neighboring fiefdoms thus gave a respectable result. In the final decades of the 14th century, the whole system of the property consisted of one town, two small towns, three castles, 39 whole villages, and 4 parts of villages.

A comparison with the analysis of property conditions in Central Moravia in 1375 shows that the Šternberks had no competition among the other aristocratic families of the last quarter of 14th century. Neither the owners of the greatest number of properties in the Central Moravia region, Sulík z Konice (owner of the town of Konice and 18.5 villages), nor Beneš z Bouzova (owned 17.5 villages) could compare with them. Šternberks were, in the region, thus surpassed only margrave and church.

KDO BYL BOLEK OPAVSKÝ?

Několik poznámek k tzv. Výpovědi krále Jana

DAVID RADEK

Who Was Bolek Opavský? Some Notes on the So-Called Testimony of King John:

This study examines the interpretations of the familial affinity between the Rosenbergs and the Italian house of Orsini, primarily the well-known forgery dubbed the Testimony of King John that was created at the end of the 15th century, with an emphasis on identifying the person of Bolek Opavský who appears in the work.

Key Words: Rosenbergs; Orsini; Bolek V. Opolský; Silesia; Testimony of King John

Rožmberská rodová legenda o pokrevní spřízněnosti s italským rodem Ursinů opakovaně přitáhla pozornost historiků, kteří se snažili odhalit tajemství jejího vzniku a odkrýt roli, jakou vyprávění o starobylém původu rodu hrálo v rožmberských reprezentačních strategiích. Díky spojitosti mezi rodem Rožmberků a Ursinů měli být jihočeští velmožové schopni vysledovat své předky až ke starověkým Trójanům. V českém kontextu je podobně vystavěná rodová legenda unikátní, a jak již bylo opakovaně konstatováno v dějepiscectví, k rožmberské rodové legendě se v českém prostředí jen obtížně hledají analogie.¹ Ojedinelost této legendy přirozeně vyvolávala (a vyvolává) otázky badatelů a staví je před problém, jak vyprávění o společném původu obou rodů interpretovat. Tradiční interpretace spočívala v poukazu na snahu posílit postavení Rožmberků v rámci české stavovské obce, tak jak ji předestřel např. Jaroslav Pánek a další historikové.² Rodová legenda v těchto interpretacích byla obvykle vysvětlována jako umělý konstrukt vzniknuvší na dvoře Oldřicha II. Rožmberka (†1462), případně na dvoře

-
- 1 Robert ŠIMŮNEK, *Rodové tradice pánů z Rožmberka*, in: Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami, Jaroslav Pánek (ed.), České Budějovice 2011, s. 326–330.
 - 2 Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 24–25. Z dalších prací např. Josef HRDLÍČKA, *Legenda o dělení růží a italské kořeny předků posledních Rožmberků*, in: Václav Bůžek a kol., *Světy posledních Rožmberků*, Praha 2011, s. 8–21.

jeho potomků, kteří měli podpořit představu o rodové spřízněnosti s Ursiny vytvořením několika listinných falz, jež měla podporovat jejich nároky. Toto vysvětlení bylo až do nedávno obecně přijímané. Robert Šimůnek ale upozornil na skutečnost, že vysvětlení spočívající v posílení domácí prestiže Rožmberků je problematické, především s ohledem na fakt, že v rámci stavovské obce bylo postavení rodu s pětistou růží ve znaku obecně uznáváno a je tedy otázkou, zda tamní velmožové potřebovali podobné potvrzení své pozice. Jak již bylo řečeno, v českém prostředí nemá podobná rodová fikce analogii, ale v zahraničí (zejména v německém prostředí) šlo o běžnou součást rodových legend tamní šlechty. Nabízí se proto vysvětlení, že rožmberská rodová legenda měla cílit spíše na zahraniční prostředí, nikoliv na domácí.³ Na fakt, že rodová legenda měla spíše cílit na zahraniční prostředí, poukázal již dříve Rudolf Urbánek.⁴ Nově se k otázce původu legendy vrátil Petr Maťa. Jeho výzkumy překročily rámec české kotliny a zasadily rožmberskou legendu do kontextu podobných případů z celé Evropy. Srovnávací přístup umožnil Petru Maťovi zformulovat odlišnou interpretaci. Autor především odmítl, že by rožmberská rodová legenda byla umělým konstruktem Oldřicha II. z Rožmberka či jeho potomků a konstatoval, že nemůžeme vyloučit, že povědomí o příbuzenství s Ursiny lze předpokládat již v předcházející generaci rožmberských velmožů.⁵ Díky novému čtení pramenů, které dosavadní dějepisce spíše přehlíželo, se z jeho výzkumu zdá, že Oldřich II. nebyl inspirátorem vzniku rodové pověsti, naopak, povědomí o příbuzenství mezi Rožmberky a Ursiny existovalo i mimo prostředí jihočeských šlechticů a to i v evropském kontextu. Původ legendy následně vysvětluje kontakty mezi příslušníky Rožmberků a Ursinů, díky kterým došlo, slovy autora, k uvědomění si „heraldické příbuznosti“, která dle soudobých představ hrála stěžejní roli při vytváření příbuznosti.⁶ Petr Maťa se také vrátil k problematice rožmberských falz, která

3 R. ŠIMŮNEK, *Rodové tradice pánů z Rožmberka*, s. 326–330.

4 Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III/1. Věk poděbradský I*. Praha 1915, s. 178.

5 Petr MAŤA, *Rožmberská rodová legenda o původu z římského rodu Orsini před Oldřichem II. z Rožmberka (1403–1462)*, *Studia mediaevalia Bohemica* 5, 2013, s. 245–292, na stranách 246–249 důkladný rozbor starší literatury týkající se rodové legendy. Srovnej také autorovu studii zabývající se ursinovským mýtem v evropském kontextu TÝŽ, *The false Orsini over the Alps: Negotiating aristocratic identity in late medieval and early modern Europe*, *Römische historische Mitteilungen* 55, 2013, s. 155–218.

6 P. MAŤA, *Rožmberská rodová legenda*, s. 290.

měla podpořit představy o spřízněnosti s italským rodem. Poukázal na skutečnost, že v případě známé Kozlovcovy výpovědi není na místě hovořit o falzu, naopak pramen může být považován za potvrzení povědomí o rodových vazbách mezi Rožmberky a Ursiny v druhé polovině patnáctého století. Naopak v případě dalšího neméně známého falza, spojovaného s rodovou legendou, tzv. Výpovědi krále Jana, která je hlavním tématem této studie, konstatoval autor, že se jedná o „*nápadný podvrh*“⁷, který by ale neměl být spojován s Oldřichem II., protože pravděpodobně vznikl kolem roku 1500, tedy by měl být spíš připsán generaci Oldřichových nástupců, na což upozornila již Anna Kubíková, jak záhy uvidíme.

Rožmberská falza náleží mezi poměrně probádané pole českého dějepisectví, přičemž za nejznámější, jsou považována ta, která vznikla v době Oldřicha II. z Rožmberka. Ačkoliv velká většina falz vznikla především v Oldřichově kanceláři, můžeme nalézt i několik dalších, která pocházejí z pozdějšího období.⁸ Mezi tento typ patří také falzum známé pod názvem Výpověď krále Jana, které již opakovaně přitáhlo pozornost badatelů.⁹ Jedná se o fiktivní listinu Jana Lucemburského, datovanou do roku 1341¹⁰. Obecně bývá pramen řazen do kontextu rožmberské rodové legendy. Spor Petra I. z Rožmberka a opavského knížete Bolka popsany ve Výpovědi krále Jana vyvrcholil uznáním rožmberské starobylosti opřené o rodovou spřízněnost s italským rodem Ursinů, díky čemuž se rožmberští vladaři mohli vykazovat příbuzenskou linií sahající až k starověkým Trójánům, což z nich činilo nejurozenější rod v českém království.

7 Tamtéž, s. 279.

8 Jak konstatoval Karel Maráz jedná se spíše o jednotliviny, viz Karel MARÁZ, *Rožmberská falza*, in: Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami, Jaroslav Pánek (ed.), České Budějovice 2011, s. 48–49. Obecně k Oldřichovi Anna KUBÍKOVÁ, *Oldřich II. z Rožmberka*, České Budějovice 2004.

9 Dosud nejpodrobněji se Výpovědi krále Jana zabývali Jaroslav PÁNEK, „*Výpověď krále Jana“ Odras politického programu české šlechty z poloviny 16. století*, in: Historia docet. Sborník prací k poutě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Miloslav Polívka – Michal Svatoš (edd.), Praha 1992, s. 341–354. A Anna KUBÍKOVÁ, „*Výpověď krále Jana“ z jiného úhlu pohledu*, in: Sto let od narození profesora Jindřicha Šebánka. Sborník příspěvků, Kateřina Smutná (ed.), Brno 2000, s. 121–136.

10 Datování do roku 1341 je spíše omylem kronikáře, Jaroslav Pánek si správně povšiml, že dle znění listiny je správná datace 8. 9. 1340, viz J. PÁNEK, „*Výpověď krále Jana*“, s. 343.

Výpověď krále Jana dodnes vyvolává otázky badatelů. Předně stále není jasné, kdy přesně domnělá listina vznikla. V dosavadním bádání vykrystalizovalo několik teorií, které se pokoušely objasnit dobu vzniku. Jaroslav Pánek soudil, že pramen vznikl v padesátých letech šestnáctého století a byl spojen s působením Viléma z Rožmberka (1535–1592), respektive s rožmbersko-plavnovským sporem týkající se postavení obou rodů v českém království. Oproti tomu Anna Kubíková na základě pečlivého rozboru pramene konstatovala, že musel vzniknout již dříve a to v jagellonském období, přesněji v letech 1481–1497. Dává jej do souvislosti s tehdy probíhajícím jednáním v české stavovské obci týkající se zasedání na zemském sněmu, přesněji v jakém pořadí měla přítomná knížata a páni zasedat. Výpověď krále Jana v podání Anny Kubíkové měla být namířena nikoliv proti Jindřichovi z Plavna, jak chtěl Jaroslav Pánek, nýbrž vůči potomkům Jiřího z Poděbrad, kteří se v jagellonském období usadili ve Slezsku, ale nadále sehrávali důležitou roli na tehdejší politické mapě české království. Autorka se dále domnívala, že Výpověď vznikla se souhlasem Petra IV. z Rožmberka a autorem měl být tehdejší rožmberský kancléř a humanista Václav z Rovného.¹¹ Nejnověji se k problému datace vrátil Robert Šimůnek, jehož interpretace je syntézou výše naznačených domněnek. Dle něj jsou obě datace v podstatě správné – Výpověď krále Jana vznikla nejspíše na přelomu osmdesátých a devadesátých let patnáctého století a reflektovala tehdejší situaci, nicméně o šedesát let později, v době Viléma z Rožmberka, byla aktualizována a přizpůsobena jeho potřebám v rámci sporu o přednost s Jindřichem z Plavna. Nemůžeme tedy vyloučit, že Výpověď krále Jana existovala ve dvou verzích.¹² Jak již bylo řečeno výše, Petr Maťa konstatoval bez bližšího upřesnění, že pramen vznikl okolo roku 1500.¹³

Další neméně problematický okruh představují hlavní postavy Výpovědi krále Jana. V prameni naznačený spor mezi Petrem I. z Rožmberka a Bolkem Opavským je zajímavý již svými aktéry – zatímco Petr I. náležel mezi významné příslušníky rodu, Bolek Opavský je historiografii fakticky neznámý. Anna Kubíková soudila, že se jedná o fiktivní postavu, která nemá oporu v pramenech. Podobným směrem uvažoval také Jaroslav Pánek, který konstatoval, že postava

11 Její argumenty záhy uznal i Jaroslav Pánek, srovnej Jaroslav PÁNEK, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 2011, pozn. 78, s. 175.

12 R. ŠIMŮNEK, *Rodové tradice pánů z Rožmberka*, s. 137–138.

13 P. MAŤA, *Rožmberská rodová legenda*, s. 279.

opavského knížete představuje „nejproblematictější postavu“¹⁴ celého příběhu a dále soudil, že postava Bolka Opavského měla symbolický rozměr – jméno Bolek mělo reprezentovat Slezsko a Opava měla odkazovat na tamní přemyslovskou linii, která v době domnělého sepsání Výpovědi již vymřela, tudíž nehrozilo, že by se její příslušníci ohradili proti znění písemnosti. Robert Šimůnek oproti tomu přídomek „opavský“ zjevně považoval za překlep či omyl autora, protože důsledně hovoří o Bolkovi Opolském. Obě poslední teorie mají vnitřní logiku. Úvaha Jaroslava Pánka o volbě jména „Bolek“ co by jakési symbolice Slezska, nepochybně dává smysl. Jméno Bolek či Boleslav patřilo mezi častá jména slezských Piastovců a často se s ním setkáme i u příslušníků slezské šlechty.¹⁵ Podobně i úvaha Roberta Šimůnka má vnitřní logiku – jméno Bolek (Boleslav) patřilo mezi tradiční rodová jména opolských Piastovců, takže případná záměna dvou sousedících knížectví (opavského a opolského) je jistě představitelná. Této tezi nasvědčuje i absence jména Bolek nebo Boleslav v rodu opavsko-ratibořských Přemyslovců. Všichni výše zmínění autoři nicméně opomněli jednu skutečnost – značnou část opavského knížectví držel v polovině patnáctého století kníže Bolek, obvykle uváděný jako Bolek V. Opolský, ale z listinného materiálu známe také jeho titulaturu „*Bolek, z bozy milosti knieze Opolske a Opawske*“.¹⁶ Enfant terrible slezského prostředí patnáctého století, opolský a opavský kníže, kterého, alespoň dle soudobých narativních pramenů, provázela pověst kacíře a člověka nerespektujícího dobovou morálku.¹⁷ Je možné, že Výpověď krále Jana pracuje s touto postavou a postava Bolka Opavského není omylem, ale rafinovaným odkazem na opolského zeměpána? Na tuto otázku budu hledat odpověď na následujících řádcích.

Než bude možno přistoupit k samotné analýze pramene, považuji za nezbytné jej alespoň ve stručnosti představit a nastínit v něm obsažený příběh. Falzum

14 J. PÁNEK, „Výpověď krále Jana“, s. 346.

15 Srovnej např. četnost jména Boleslav/Bolek v rozrodu opolských Piastovců, z 38 známých mužských příslušníků rodu jich 11 neslo jméno Boleslav/Bolek – Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziębiccy, glogowscy, żagańscy, oleśńiccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Krakow 2007, s. 501–591.

16 Zemský archiv v Opavě, fond Slezský stavovský archiv, inv. č. 23.

17 K jeho postavě srovnej David RADEK, *Bolek V. Opolský (okolo 1400–1460). Život a legenda*, Opava 2018. Základní životopisná data shrnul již K. JASIŃSKI, *Rodowód Piastów*, s. 578–579. Na další literaturu odkazují průběžně v následujících poznámkách.

Výpověď krále Jana se bohužel nedochovalo v originále, ale pouze v německém překladu, který Václav Březan vložil do své práce.¹⁸ Již bylo řečeno, že pramen je v Březanově díle nesprávně datován do roku 1341 a tváří se jako listina Jana Lucemburského. Zachycuje události, které se údajně měly odehrát v řečeném roce v severní Itálii, ve městě Asti (*...in der Stadt Ast...*), kam se měl Jan Lucemburský vypravit v doprovodu Petra I. z Rožmberka, knížete Bolka Opavského (*„Bolko, Troppauer furst“*) a dalších šlechticů z prostoru zemí Koruny české. Během nocování ve městě mezi nimi došlo ke sporu, který se týkal otázek rodové urozenosti a s tím souvisejícím postavením v českém království. Osudová událost se odehrála navečer v králově komnatě, kdy panovník požádal opavského knížete, aby mu podal nějakou věc – *„Wie er umb aine Sachen zue vnserem Bette getretten vnndt vber vnnsere Betgewandt gegangen vndt nit gangen auf der Erden...“* Zdá se, že Bolek Opavský vstoupil na panovníkovu postel místo toho, aby ji obešel, načež jej Petr I. z Rožmberku napomenul. Opavský kníže se ohradil a rožmberskému pánu vytkl, že ho nemá napomínat, neboť je lepší než on a sám ví nejlépe, co má dělat – *„Waß hastu mich zue rechtfertigen, dieweilen ich besser bin alß du; ich weiß wol, waß ich thuen sollē.“* Petr I. jej v následné reakci upozornil, že nemá pravdu a že jsou si minimálně rovni – *„Du redest keine Warhait; ich bin so guet alß du bist, vndt wol besser alß du.“* Propuknuvší rozepří se snažil zmírnit český král, ale Rožmberkova čest byla zjevně dotčena a spor pokračoval i po návratu do Čech, kde mělo dojít k definitivnímu rozsouzení. V Čechách předložil Petr I. králi dokumenty prokazující starobylost jeho rodu spřízněného s italským rodem Ursinů, což Jan Lucemburský akceptoval a následně stvrdil listinou. Janovu výroku, proneseném na pražském hradě, měla přihlížet také další slezská knížata, která se dostavila společně s Bolkem Opavským. Na Petrově straně se zúčastnili zástupci české, ale také rakouské šlechty společně s *Gabrielem de Vrsinis* a pánem *Jordanum Knizie de Hanibalis*. Spor tak byl ukončen vítězstvím Petra I., který prokázal, že pochází z prestižnějšího rodu než opavský kníže, což tváří v tvář předloženým dokumentům musel uznat i Bolek a jeho podporovatelé z řad slezských zeměpánů.

18 Václav BŘEZAN, *Rožmberské kroniky: krátký a summovní výtah od Václava Březana*, Anna Kubíková (ed.), České Budějovice 2005, s. 26–27. Původní německý opis, z něhož pocházejí citace, viz *Norbert Heermann's Rosenbergsche chronik*, Matthäus Klimesch (ed.), Prag 1898, s. 51–55.

Tolik ve zkratce k příběhu Výpovědi krále Jana, která je, jak upozornil Jaroslav Pánek, spíše literárním než diplomatickým či úředním pramenem.¹⁹ O tom, že se jedná o falzum, nemůže být pochyb, což lze snadno ověřit při pohledu na itinerář Jana Lucemburského, který se v roce 1341 (ani 1340) v Itálii vůbec nevyskytoval.²⁰ Podobně víme, že ani Petr I. nepobýval v dané době v Itálii.²¹ Již zmíněný Jaroslav Pánek provedl důkladné zhodnocení omylů, které Výpověď krále Jana obsahuje, odkazují tedy hlavně na jeho studii.²² Sama zápleтка volně odkazuje k sporům o přednost, které známe z raného novověku a snad také ke sporům o čest, které byly v raném novověku rovněž rozšířené.²³ Prohřešek Bolka Opavského, který nerespektoval panovníkův osobní prostor, rovněž nepůsobí příliš důvěryhodně. Hlavním hrdinou příběhu je bez větších pochyb Petr I., který byl na sklonku středověku a v počátcích raného novověku vnímán jako jeden z nejúspěšnějších představitelů rodu. Nutno dodat, že oprávněně a na přínos Petra I. rožmberskému rodu opakovaně upozornilo i moderní dějepiscectví.²⁴ Pokud bychom pohlédli na stránky Summovního výtahu Václava Březana, zjistili bychom, že jej líčí plně v intencích ideálního rytíře a Petr I. je tak představen jako vynikající válečník, který se po boku Jana Lucemburského zúčastnil mnoha tažení a vykonal celou řadu hrdinských činů jako například v bitvě proti oddílům anglického krále Eduarda III., kde se měl český velmož hrdinsky probít z obklíčení, a za svou statečnost byl následně náležitě odměněn nejen českým králem, ale také francouz-

19 J. PÁNEK, *Výpověď krále Jana*, s. 351.

20 V letech 1340/1341 se Jan Lucemburský zúčastnil prvních bojů propuknuvší stoleté války a pobýval tedy především ve Francii, viz Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018, s. 407–412. Omyly a nepřesnosti ve Výpovědi krále Jana shrnul přehledně J. PÁNEK, *Výpověď krále Jana*, s. 345–348.

21 Od roku 1338 zastával Petr I. funkci „*capitaneo regni Bohemie*“ a spravoval zem v nepřítomnosti panovníka v zemi, srovnej Anna KUBÍKOVÁ, *Petr I. z Rožmberka a jeho synové*, České Budějovice 2011, s. 31–32.

22 Viz pozn. 20.

23 Ke sporům o čest alespoň Jana JANIŠOVÁ, *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě: (edice rokové knihy zemského hejtmána Václava z Ludanic z let 1541–1556): historická studie a edice*, Brno – Olomouc 2007. Případně Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 35–52.

24 Přehledně A. KUBÍKOVÁ, *Petr I. z Rožmberka a jeho synové*, s. 12–33. Případně Robert ŠIMŮNEK, *Petr I. z Rožmberka (†1347)*, in: Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami, Jaroslav Pánek (ed.), České Budějovice 2011, s. 36–44.

ským panovníkem.²⁵ Mimo to byl nejvyšším komorníkem českého království a Václav Březan o něm hovořil, jakožto o hlavní opoře českého krále. Rožmberský kronikář také zdůraznil Petrovo zakladatelské dílo a fundiční aktivity. Podobně Petrova zbožnost schrává klíčovou úlohu v Březanově líčení. Již od útlého věku měl být Petr velmi zbožný, což Václav Březan dokládá také jeho pobytem v klášteře ve Vyšším Brodě. Petr se nestal členem konventu, ale pobýval v něm, co by laik. V dospělém věku poté hojně podporoval církev a slovy Václava Březana „*mnogo kostelů vystavěl*“.²⁶ Na sklonku života, poté co vyřešil otázku správy rodového majetku, se měl znovu odebrat do kláštera, kde strávil poslední dny svého života. Oproti tomu o Bolkovi Opavském již neslyšíme a jeho postava není ve Výpovědi krále Jana, ani v Summovním výťahu blíže představena. Jedinou povahovou vlastností domnělého opavského knížete, kterou jsme schopni z pramene vyčíst, je zpupnost a povýšenost, která vyplývá z jeho reakce na výtku Petra I.

Výše jsem naznačil domněnku, že za postavou Bolka Opavského se skrývá skutečný slezský zeměpán pozdního středověku, Bolek V. Opolský. Pokud by tomu tak bylo, právě výše naznačené povahové vlastnosti by mohly být důkazem. Opolský kníže byl soudobými kronikáři popisován přesně v tomto duchu jako pyšný, povýšený člověk, který nedbal na rady ostatních. Kdo tedy byl opolský kníže Bolek V.? Narodil se přibližně okolo roku 1400, přesné datum neznáme. O jeho životě do husitských válek nemáme příliš informací, kromě drobné zmínky hlohovského kronikáře Kaspara Borgenioho, jenž jej označil za pražského bakaláře, což nekriticky převzalo i moderní dějepisce, ačkoliv pro Bolkovo studium v Praze postrádáme jakékoliv další prameny.²⁷ Do druhého decennia patnáctého století již mladý opolský kníže vstupoval jako pán vlastní domény, která byla tvo-

25 Václav BŘEZAN, *Rožmberské kroniky: krátký a summovní výťah od Václava Březana*, Anna Kubíková (ed.), České Budějovice 2005, s. 25–28.

26 Tamtéž, s. 27.

27 Bolkovo studium v Praze je nutno chápat spíše jako narativní prostředek Kaspara Borgenioho, kterým se snažil poukázat na kacířství opolského knížete. Podrobně David RADEK, *Husův žák? Obraz Bolka V. Opolského v historiografii*, Husitský Tábor 21, 2017, s. 142–168. Případně TÝŽ, *Bolek V. Opolský*, s. 44–51. V nedávné době oživil debatu o Bolkových studiích v Praze Maciej WOŹNY, *Problem studiów praskich księcia opolskiego Bolka V.*, *Średniowiecze Polskie i Powszechnie* 7 (11), 2015, s. 36–44. Srovnej také polemický příspěvek Robert T. TOMCZAK: *Praskie studia księcia opolskiego Bolka V — problem identyfikacji*, *Średniowiecze Polskie i Powszechnie*, 11 (15), 2019, s. 316–329.

řena městy Horní Hlohov a Prudnik, které se rovněž objevují v jeho titulatuře.²⁸ Svou pozici mezi slezskými zeměpány upevnil sňatkem s nevlastní dcerou polského krále Vladislava Jagiella, Alžbětou Granowskou. Vlastnímu opolskému knížectví vládl jeho otec Bolek IV. společně se strýci Bernardem a Janem Kropidlem.²⁹ Po smrti Václava IV. v roce 1419 složil společně se svým otcem a ostatními slezskými knížaty hold Zikmundu Lucemburskému a nemůžeme vyloučit, že se po boku dalších slezských zeměpánů zúčastnil také první křížové výpravy proti husitům následujícího roku.³⁰ Zlom v Bolkově životě, alespoň z pohledu současných historiků, nastal v roce 1428, kdy husitská vojska zaútočila na slezská knížectví. Jeho drobná doména v podhůří Jeseníků byla silně popleněna, včetně jeho sídelního města Horního Hlohova, který byl polními vojsky dobyt a samotný kníže musel z města nejspíše uprchnout a následně zaplatit výkupné za zajaté měšťany. Materiální ztráty a razantní demonstrace husitské moci pravděpodobně stály za Bolkovým přestupem do tábora husitů o dva roky později, u příležitosti dalšího velkého tažení polních vojsk do Slezska, v roce 1430. Z pramenů víme, že opolský kníže se, snad se souhlasem svého otce Bolka IV., zapojil do bojů v Horním Slezsku a podílel se na dobytí několika hradů, patřících slezským knížatům či vratislavskému biskupovi. Na tomto základě nelze vynášet soudy ohledně Bolkova vyznání, není příliš pravděpodobné, že by víru v kalich přijal za svou, spíše bychom měli o jeho spojení s husity uvažovat jako o účelovém svazku, který měl zabránit poplacení jeho vlastního území a možná přinést podíl na kořisti. Bolkovo spojení s husity trvalo až do roku 1433, kdy jej v bitvě u Rybníka porazil jeho soused – ratibořský kníže Mikuláš V. Po této bitvě již opolský kníže rezignoval na účast ve válečných událostech a nejspíše se stáhl na své statky.³¹

28 „*Wir Bolko von Got gnaden Erbeling zu Opuln und heere zum Neuenstad*“ – Archiwum państwowe w Opolu, fond Akta miasta Prudnika, č. mikrofilmu NU13610.

29 K dějinám opolského knížectví v tomto období Jerzy HORWAT, *Księstwo Opolskie i jego podziały do 1532 r. Książęta. Miasta. Kościół. Urzędy. Własność prywatna*. Rzeszów 2002, s. 206–228.

30 Složení holdu – *Lehns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer I.*, Colmar Grünhagen – Hermann Markgraf (edd.), Leipzig 1881, č. 92, s. 392–393. K možné účasti na křížové výpravě D. RADEK, *Bolek V. Opolský*, s. 116–117.

31 K Bolkově činnosti během husitských válek přehledně Maciej WOŹNY, *Działalność polityczna Bolka V opolskiego w okresie wojen husyckich*, in: *Wiekі stare i nowe 3.*, Sylwester Fertacz, Marie W. Wąnatowicz (edd.), Katowice 2011, s. 89–103.

Jakkoliv by to z výše nastíněného dosavadního života opolského knížete nemuselo být zřejmé, po husitských válkách se z něj stala jedna z hlavních postav slezské mocenské mapy. Z dochovaných pramenů se nezdá, že by Bolek V. čelil jakékoliv ostrakizaci za svou činnost na husitské straně, naopak, již v roce 1440 jej nacházíme v čele hornoslezských knížat na sjezdu v Ratiboři, kde byla projednávána otázka nástupnictví na osiřelý český trůn a dědické nároky Ladislava Pohrobka.³² Čtyřicátá léta se nesla nejenom ve znamení mocenského vzestupu, ale také široce založené expanze směrem do opavského knížectví. Tamní vládnoucí dynastie Přemyslovců se v důsledku zadlužení způsobeného husitskými válkami a dalšími faktory dostávala do čím dál silnější finanční krize, která počátkem čtyřicátých let přinutila opavského zeměpána Václava II. odprodat část rodových statků. Kupcem těchto majetků (hrad Edeštein, městečko Zlaté Hory (Cukmantl) a další) se stal opolský kníže Bolek V., který snad takto zúročil kořist nashromážděnou v průběhu husitských válek.³³ Nebylo to naposledy, co opavští Přemyslovci museli vyhledat pomoc mocného souseda. Již zmíněný Václav II. musel dokonce zastavit rodové klenoty, aby získal finanční prostředky. Ačkoliv ze strany opavských Přemyslovců šlo o zástavu, zakrátko bylo evidentní, že opolský kníže se nově získaných majetků nehodlá vzdát, což počátkem padesátých let demonstroval dědici Václava II. Janu Zbožnému, který se snažil Edelštejn vykoupit zpět.³⁴ Za zastavené majetky požadoval opolský kníže značně vyšší sumu, zapřičiněnou rozsáhlou přestavbou hradu, což Jan Zbožný odmítl a nadále trval na původní částce. Bolek V. vzápětí nechal své oddíly poplenit Janovo území a ten se následně vzdal snahy získat Edelštejn zpět. O finanční výpomoc se u opolského knížete ucházel také opavský kníže Arnošt, který mu snad v polovině padesá-

32 Archiwum Państwowe we Wrocławiu, fond Akta miasta Wrocławia. Dokumenty, č. mik. T52126. O dění v Ratiboři srovnej Martin ČAPSKÝ, *Zrození země. Komunikující společnosti pozdně středověkého Slezska*, Praha 2013, s. 127–128.

33 Nejsme schopni přesně zmapovat finanční toky opolského knížete. Nedlouho před půjčkou Václavovi II. Bolek V. zajal krakovské kupce, které údajně okradl o značnou sumu, kterou teoreticky mohl využít pro financování zástavy, srovnej list Zbyhněva Olešnického informující o Bolkově činu *Codex epistolaris saeculi decimi quinti. T. 1, 1384–1492*, August Sołkowski, Józef Szujski (edd.), Kraków 1876, č. 121, s. 133–135.

34 Poplenění Janových majetků uvádí Jiřík Stoš v pozdní výpovědi, která se týkala zástavy, viz Národní knihovna v Praze, fond Oddělení rukopisů, sign. XVI C 7, Registrum st. Wenceslai. Kopiář Jana knížete opolského a ratibořského 1254–1528., f. 364.

tých let zastavil Bílovec, následovaný zbývajícími majetky knížete Arnošta, které se nacházely v opavském knížectví. Bolek V. tak získal dvě třetiny knížectví, včetně alespoň části sídelního města Opavy. Z tohoto období známe také jeho již zmíněnou titulaturu „opavský kníže“. O vlastní správě knížectví v této době toho příliš nevíme. Víme, že opolský zeměpán Opavu navštěvoval, a jak svědčí zápisy v zemských deskách, účastnil se jednání zemského soudu.³⁵

Mimo územní expanzi posiloval opolský kníže svou pozici také v dalších oblastech. Ve čtyřicátých letech se úspěšně zapojil do tzv. války o Sevč, dlouholetého konfliktu (horno)slezských knížat s polským královstvím, který s přestávkami trval až do konce padesátých let patnáctého století.³⁶ Po zvolení Jiřího z Poděbrad českým králem v roce 1458 se přiklonil na jeho stranu a prosazoval Jiřího kandidaturu ve Slezsku. Ani v podpoře kališnického krále bychom neměli vidět domnělé Bolkovo kališnictví, jak to občas činilo starší dějepisci, i v tuto chvíli šlo opolskému knížeti spíše o vlastní prospěch a s Jiřím z Poděbrad spojoval své vlastní zájmy ve Slezsku. Je obecně známo, že kališnický král alespoň z počátku obtížně nacházel podporu a uznání ve Slezsku, kde především dolnoslezská knížata a město Vratislav jeho kandidaturu razantně odmítlo.³⁷ V Horním Slezsku panovala odlišná situace a tamní knížata byla více nakloněna kališnickému králi, snad i díky postoji Bolka V. Opolského, který se mezi nimi těšil značné vážnosti. Byl to právě on, kdo reprezentoval hornoslezské zeměpány při jednání s českým panovníkem, ať už v červenci 1458 v Kladsku nebo v únoru 1459 tamtéž. Díky jeho obratnému vystupování složili hornoslezští zeměpáni novému panovníkovi hold koncem srpna 1459. Jméno Bolka V. bychom našli také mezi četnými

35 *Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského I. Kniha přední. Část první (1413–1484)*, Jan Kapras, (ed.), Praha 1906, s. 50, 61, 79, 111.

36 K tzv. válce o Sevč srovnej Jerzy RAJMAN, *Kilka uwag o tzw. Księstwie siewierskim*. Studia historyczne, 1, 32, 1989, s. 136–142. Případně Jerzy SPERKA, *Kazimierz Jagiellończyk wobec książąt i księstw górnośląskich. Zarys relacji politycznych*, in: Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku, Bożena Czwojdrak, Jerzy Sperka, Piotr Węcowski (edd.), Kraków 2016, s. 91–116.

37 Otázkou vztahu Vratislavi a Jiřím z Poděbrad se důkladně zabývali Václav FILIP – Karl BORCHARDT, *Schlesien, Georg von Podiebrad und die römische Kurie*, Würzburg 2005. Případně Martin ČAPSKÝ – Dalibor PRIX, *Slezsko v pozdním středověku (do roku 1490)*, in: Zdeněk Jirásek a kol., *Slezsko v dějinách českého státu I. Od pravěku do roku 1490*. Praha 2012, s. 388–392.

opovědníky, kteří společně s králem vypověděli nepřátelství městu Vratislav, jež stále odmítala uznat nového panovníka.³⁸ Závěru sporu mezi mocným městem na Odře a Jiřím z Poděbrad se již opolský kníže nedožil, zemřel v květnu 1460 ve svém oblíbeném Horním Hlohově, kde byl nejspíše také pohřben. Jím vytvořená doména se zakrátko ocitla v rukou Jiřího z Poděbrad, který využil smrti svého straníka a prohlásil Opavsko za odumřelé léno české koruny a získal jej pro vlastní rod. Nástupci opolského knížete, jeho bratru Mikuláši, zůstaly pouze majetky, které se nacházely v opolském knížectví, tj. Horní Hlohov, Prudnik, Krapkovic a další.³⁹ Opavsko se tak stalo mocenskou základnou Jiřího z Poděbrad, které fakticky umožnilo další vzestup rodu ve Slezsku.⁴⁰

Jakkoliv pestrý byl život Bolka V. Opolského, jeho druhý život, jehož odraz nacházíme po mém soudu ve Výpovědi krále Jana, byl výraznější pestřejší. Barvitě popisy Bolkova života bychom našli v celé řadě pozdněstředověkých narativních pramenech – pozornost mu věnoval krakovský kronikář Jan Długosz, vratislavský pisář Petr Eschenloer ve svých dějinách Vratislavi, Kaspar Borgen in v hlohovských análech nebo Eneáš Silvius Piccolomini ve spisu *De Europa*. Všichni zmínění autoři mají jedno společné – Bolek V. je v jejich textech obvykle vykreslen jako zatvrzelý kacíř, odpůrce pravé víry a obecně špatný člověk.⁴¹ Jan Długosz pranýřoval jeho manželský život, protože Bolek V. údajně zavrhl svou první ženu Alžbětu Granowskou a místo ní si přivedl konkubínu, zdůraznil negativní vztah opolského knížete vůči církvi (nutno dodat, že jeho vztah k církvi byl častokrát skutečně problematický⁴²) a podobně jako Peter Eschenloer upo-

38 Archiwum Państwowe we Wrocławiu, fond Akta miasta Wrocławia. Dokumenty, T53878. Byl vydán také edičně: *Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtreiber IX, Politische Correspondenz Breslau im Zeitalter Georgs von Podiebrad*, Hermann Markgraf (ed.), Breslau 1874, č. 439, s. 307.

39 Srovnej J. HORWAT, *Księstwo Opolskie*, s. 234–235.

40 K působení Poděbradů na Opavsku, resp. ve Slezsku viz Martin ŠANDERA, *Jiří z Poděbrad a jeho snahy o založení nové dynastie*, in: Ondřej Felcman, Radek Fukala a kol., *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008, s. 60–83, konkrétně k Opavsku s. 71–72.

41 Podrobně David RADEK, *Vytváření kacíře. Případ Bolka V. Opolského*, *Średniowiecze Polskie i Powszechnie*, 12/16, 2020, s. 121–141.

42 K tomu David RADEK, *Bolek V. Opolský (†1460) a církev. Několik poznámek ke vztahu světské a církevní moci v pozdním středověku*, in: Kościół w społeczeństwie w Czechach i w Polsce,

zornil na fakt, že Bolek V. nezemřel „správnou“ smrtí křesťana, jelikož se odmítl před smrtí vyzpovídat. Z líčení Jana Długosze působí opolský kníže jako kacír a tyran, který špatně spravoval své knížectví a utiskoval poddané.⁴³ Ani ostatní zmínění autoři nevystoupili z tohoto schématu a popisovali Bolka V. jako zatvrzelého heretika a nepřitele církve. Z pohledu této studie je signifikantní charakteristika opolského knížete z pera Eneáše Silvia Piccolominiho. Jak již bylo řečeno, jeho portrét se nachází v Piccolominiho díle *De Europa*, geograficko-historickém pojednání, které papež Pius II. napsal v předvečer kongresu v Mantově, který měl projednávat boj proti osmanské hrozbě, což můžeme považovat za jeden z ústředních motivů Piova episkopátu.⁴⁴ *De Europa* se skládá z popisu jednotlivých evropských zemí, přičemž autorových cílem bylo nejspíše upozornit na osmanskou hrozbu a vyburcovat evropské vládcy ke společnému boji proti Turkům. Slezsko je představeno jako země rozdrobená do celé řady jednotlivých knížectví, což dle autora oslabuje tamní zeměpány. Jediným konkrétním knížetem, kterého Piccolomini zmiňuje, je Bolek V. Opolský, který v jeho textu sehrává roli jakéhosi odstrašujícího příkladu, protože je vyličen jako člověk, co zešlel, zavrhl svou ženu, čímž ztratil svou duši a propadl peklu. Piccolominiho popis Bolka V. se skládá spíše ze stereotypů, které středověká společnost připisovala kacírům, než z konkrétních znalostí života opolského knížete. V jeho textu je Bolek V. chápán spíše jako jakýsi negativní reprezentant Slezska, než konkrétní historická osobnost. V úvodních řádcích této studie jsem uvedl tezi Jaroslava Pánka, který se domníval, že ve Výpovědi krále Jana má Bolek Opavský obdob-

Wojciech Iwańczak, Agnieszka Januszek–Sieradzka, Janusz Smolucha (edd.), Kraków 2020, s. 349–371.

43 *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae Liber 12, 1445–1461; Liber 12 1462–1480*, Georgio Wyrozumski et alii (edd.), Varsaviae 2001–2005, s. 350; *Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtsreiber X, Annales Glogovienses bis z. J. 1493. Nebst urkundlichen Beilagen*, Hermann Markgraf (ed.), Breslau 1877, s. 25; *ENEE SILVII PICCOLOMINI postea PII PP. II De Europa*, Adrianvs van Heck (ed.), Città del Vaticano 2001, s. 108–109. Petr ESCHENLOER, *Geschichte der Stadt Breslau, T. I Chronik bis 1466, T. II Chronik ab 1467*, Gunhild Roth (ed.), Münster – New York – München – Berlin 2003, s. 213, 220, 243, 349.

44 Cristina NEGAU, *The power of the book and the Kingdom of Hungary during the 15th century*, in: *Humanism in 15th century Europe*, David Rundle (ed.), Oxford 2012, s. 145–175, konkrétně o spisu O Evropě, s. 149.

nou roli – nemělo jít o konkrétní postavu, ale v symbolické rovině o zástupce Slezska jako takového. Vzhledem k podobnosti Piccolominiho popisu Bolka V. a Bolka Opavského ve Výpovědi krále Jana můžeme podle mého mínění předpokládat, že autor Výpovědi (ať už jím byl Václav z Rovného nebo někdo jiný) mohl znát Piccolominiho dílo *De Europa* a inspirovat se jím při koncipování domnělé listiny Jana Lucemburského. *De Europa* patřilo mezi populární spisy a nemůžeme vyloučit, že jej autor Výpovědi mohl znát nebo že jej Rožmberkové měli k dispozici ve své knihovně.⁴⁵

Jaký byl vztah mezi opolským knížetem Bolkem V. a jihočeskými velmoži? Na tuto otázku je vzhledem k mlčení pramenů nesnadná odpověď. Vzhledem k postavení opolského zeměpána můžeme bezpečně předpokládat, že jeho jméno Rožmberkové znali, což platí i naopak. Bohužel, nepodařilo se mi nalézt žádné konkrétní prameny, na základě kterých by bylo možno blíže poznat jejich vztah, pokud vůbec můžeme hovořit o nějaké formě vztahu. Následující pasáže o možných komunikačních kanálech mezi opolským knížetem a Rožmberky musí být proto chápány pouze jako hypotetické.

Ideálním adeptem na propojení jihočeského rodu se slezským „kacířem“ Bolkem V. je přirozeně postava Jošta z Rožmberka, který byl v letech 1456 – 1467 vatislavským biskupem a z této pozice se nepochybně musel častokrát setkat s Bolkem V.⁴⁶ Mimo osobních kontaktů s opolským zeměpánem, byl Jošt také v intenzivním kontaktu s papežskou kurií a četné jsou rovněž jeho kontakty s Eneášem Sylviem Piccolomin, co by papežem Piem II.⁴⁷ Již bylo řečeno, že vztah opolského zeměpána vůči církvi byl mnohdy problematický a totéž lze říct o jeho vztahu vůči vatislavskému biskupovi, ať jím byl Konrád Olešnický či Jošt z Rožmberka. Jedním z problémů jejich vzájemného vztahu bylo městečko

45 Zda byl spis *De Europa* součástí rožmberské knihovny již v tomto období, nevíme, nicméně kupříkladu Petr Vok měl údajně Piccolominiho ve značné oblibě a v jeho době rožmberská knihovna obsahovala patnáct Piccolominiho spisů a děl, srovnej Lenka VESELÁ-PRUDKOVÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005, s. 217.

46 Jošt byl příjemcem listiny dosvědčující rodovou spřízněnost s Ursiny, srovnej P. Maťa, *Rožmberská rodová legenda*, s. 281.

47 Ke kontaktům Jošta z Rožmberka a Pia II. srovnej alespoň Jan DRABINA, *Kontakty Wrocławia z Rzymem w latach 1407–1517*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1981, s. 34. K Joštovi poté alespoň Kazimierz DOLA, *Dzieje kościoła na Śląsku*, Opole 1996, s. 126–128.

Újezd, biskupská enkláva obklopená opolskými majetky, které tamní zeměpánové chtěli získat již delší dobu. Bolek V. Újezd získal, snad během husitských válek. Definitivně jej získal v březnu 1443, kdy jej odkoupil od Konráda Olešnického, tehdejšího vratislavského biskupa, přičemž šlo nejspíše pouze o legitimizaci existujícího stavu.⁴⁸ Z pramenů ovšem víme, že vratislavská kapitula prodej neschválila a se ztrátou Újezdu se nesmířila. Krátce po smrti Bolka V. se Jošt z Rožmberka obrátil na Bolkova nástupce, knížete Mikuláše, s žádostí o navrácení městečka, což Mikuláš odmítl.

Dalším problémem, který nejspíše trápil Jošta z Rožmberka, byl osud kolegiáty svatého Bartoloměje nacházející se v Bolkově sídelním městě Horním Hlohově. Její majetky zabral Bolek V. snad po husitském útoku na město z roku 1428, přesné datum bohužel neznáme, načež došlo k rozpadu kolegiáty a odchodu kanovníků z města.⁴⁹ Za života opolského knížete nebylo možno dosáhnout dohody, nicméně po jeho smrti se Jošt z Rožmberka obrátil na jeho bratra Mikuláše s žádostí o návrat církevních majetků.⁵⁰

Nebyl to jediný útok opolského zeměpána církevní zboží. Můžeme zmínit například událost, která se odehrála rok před nástupem Jošta z Rožmberka na biskupský stolec, tj. v roce 1455. Z tohoto roku pochází zpráva, která hovoří o tom, že Bolek V. společně s březskými knížaty Janem a Jindřichem napadli a zabrali vesnice, které ve Slezsku náležely johanitskému řádu, bohužel nevíme, o jaké vesnice se jednalo. List se příznačně dochoval pouze v podobě opisu v rožmberském archivu.⁵¹

Poslední zmíněný pramen nemusí nutně souviset přímo s činností Jošta z Rožmberka, i když se lze oprávněně domnívat, že událost mu byla známá, ale pravděpodobně je spojen spíše s postavou jeho bratra Jindřicha, který zastával

48 *Lebens und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer II.* (=LBUS II), Colmar Grünhagen – Hermann Markgraf (edd.), Leipzig 1883., č. 2, s. 370–372. K záboru městečka srovnej Martin ČAPSKÝ, *Sekularizační tendence v prostředí hornoslezských knížat v pozdním středověku*, in: Korunní země v dějinách českého státu. IV, Náboženský život a církevní poměry v zemích koruny české ve 14.–17. století, Lenka Bobková, Lenka Konvičná (edd.), Praha 2009, s. 112–125, konkrétně o Újezdu s. 118.

49 D. RADEK, *Bolek V. Opolský a církev*, s. 356–358.

50 K tomu K. DOLA, *Dzieje kościola na Śląsku*, s. 126. Případně J. HORWAT, *Księstwo Opolskie*, s. 234.

51 SOA Třeboň, f. Historica, inv. č. 2183, sig. 1696.

z vůle Ladislava Pohrobka funkci hejtmána vratislavského a svídnicko-javorského knížectví. Díky této pozici mohl být Jindřich v neformální rovině vnímán jako hlavní zástupce krále ve slezském prostoru.⁵² S jeho působením ve Slezsku je spojen také další dokument, který poskytuje pojítka mezi opolským knížetem Bolkem V. a rožmberským rodem. Jedná se o opis nedatované listiny Ladislava Pohrobka, která byla určena pro hlohovského knížete Jindřicha IX. a týkala se dlouholetého sporu hlohovských Piastovců s jejich opolskými příbuznými.⁵³ Počátky sporu sahají do sklonku vlády Václava IV. na počátku patnáctého století. Hlohovská knížata si nárokovala značnou část opolského knížectví jako věno jejich matky Kateřiny, což opolští Piastovci odmítali a neuznali ani výrok Václava IV., který upřednostnil hlohovská knížata. Na stranu opolských Piastovců se posléze přiklonil Zikmund Lucemburský v roce 1435, kdy Václavovo rozhodnutí zrušil. Ani Ladislav Pohrobek nedokázal přimět oba znesvářené rody ke kompromisu a spor byl vyřešen až Jiřím z Poděbrad po smrti Bolka V.⁵⁴ Pořízení opisu panovníkovy listiny můžeme chápat jako potvrzení důležitosti, jakou hlohovsko-opolskému sporu Jindřich z Rožmberka přisuzoval. Královo rozhodnutí ignorující argumenty opolské strany mohlo ve svých důsledcích vést k destabilizaci situace ve Slezsku, neboť se nedalo předpokládat, že by se Bolek V. nebo jeho bratr Mikuláš vzdali svých majetků ve prospěch Jindřicha IX. Zvlášť v případě prvního jmenovaného hrozilo, že se rozhodne čelit nárokům hlohovských Piastovců se zbraní v ruce, což bylo řešení, které mu nebylo cizí, jak jsme již viděli u jiných příležitostí.

Na základě výše řečeného je možno konstatovat, že Bolek V. Opolský byl skutečně knížetem „se špatnou pověstí“, která se zřetelně projevila v soudobých narativních pramenech, ale jejíž odrazy můžeme vysledovat i v dalších dochovaných pramenech. Pokud se vrátíme zpět k Výpovědi krále Jana, zdá se, že by byl

52 Oficiálně nešlo o úřad s celoslezskou působností, srovnej M. ČAPSKÝ – D. PRÍX, *Slezsko v pozdním středověku*, s. 381. Úřad vrchního hejtmána pro Slezsko zřídil až Matyáš Korvín, viz TAMTÉŽ, s. 398–399.

53 SOA Třeboň, f. Historica, inv. č. 2182, sig. 1695. Listina nejspíše pochází z roku 1454, srovnej D. RADEK, *Bolek V. Opolský*, s. 228–232.

54 Spor dosud nejúplněji popsal Władysław Dziewulski, nicméně listinu Ladislava Pohrobka neznal – Władysław DZIEWULSKI, *Terytorialne podziały opolszczyzny w XIII–XV w.*, *Śląski Kwartalnik Historyczny* Sobótka 28, 1973, 3, s. 323–348.

vhodným oponentem Petra z Rožmberka, protože z pohledu autora musel být jeho úplným protikladem. Autor Výpovědi, stejně jako Václav Březan, zdůrazňovali kladné povahové rysy, jako byla věrnost králi, urozenost či zbožnost, zatímco autoři píší o Bolkovi Opolském obvykle upozorňovali na jeho negativní vztah k církvi a víře, prostopášný život, povýšenost či komplikovaný vztah vůči panovnícké autoritě. Některé z těchto povahových vlastností přisoudil autor Výpovědi také Bolkovi Opavskému, především povýšenost a snad také nedostatek respektu vůči panovníkovi, který prokázal, když vstoupil na jeho lože. Byl tímto Bolkem Opavským skutečně Bolek V. Opolský? Domnívám se, že ano.

Tuto teorii podporuje také datace vzniku Výpovědi krále Jana, tak jak ji přestřela Anna Kubíková, které se domnívala, že Výpověď vznikla na sklonku patnáctého století, mezi léty 1481–1497. V tomto období byla paměť na opolského knížete na vrcholu, o čemž svědčí dochované narativní prameny. V šestnáctém století již nebyl zdaleka připomínán tak často a vzpomínání na jeho osobu se minimálně na stránkách slezských kronikářů a historiografů transformovalo do odlišné podoby a činy opolského knížete, které budily pozdvižení soudobých kronikářů, byly postupně zapomínány.⁵⁵ Anna Kubíková rovněž konstatovala, že Výpověď měla být namířena proti potomkům Jiřího z Poděbrad.⁵⁶ I z tohoto úhlu pohledu dává smysl identifikace Bolka V. s Bolkem Opavským. Opolský a opavský kníže Bolek V. byl čelným příznivcem Jiřího z Poděbrad ve Slezsku, na což Rožmberkové nemohli zapomenout. Navíc byl opavským knížetem a po jeho smrti se z opavského knížectví stala mocenská základna Poděbradů ve Slezsku. Z Bolka V. se tak ve fiktivní listině Výpovědi stal Bolek Opavský, jako připomínka poděbradského panství ve Slezsku. Domnívám se, že dobovému publiku mohla být tato narážka a s ní související symbolika srozumitelná.

Na předcházejících stránkách jsem se pokusil snést argumenty, které prokazují, že onen Bolek Opavský nemusel nutně býti fiktivní postavou, ale že je možno v něm vidět skutečného slezského knížete pozdního středověku, opolského knížete Bolka V. Největší překážkou této hypotézy je přirozeně údajná datace Výpovědi krále Jana, která se vztahuje k roku 1341 (resp. 1340) a zmíněný Bolek V. prožil svůj život o sto let později. Tento fakt nemusí nutně znamenat argu-

55 D. RADEK, *Bolek V. Opolský*, s. 52–66,

56 A. KUBÍKOVÁ, *Výpověď krále Jana*, s. 132.

ment popírající výše řečené. Výpověď krále Jana obsahuje celou řadu na první pohled nesprávných tvrzení. Pokud opolský kníže posloužil pouze jako předobraz Bolka Opavského z Výpovědi krále Jana, není datace na překážku. Naopak, pokud vezmeme v potaz Bolkovu pověst a především, spíše tušené v dochovaných pramenech, vztahy s Rožmberky, nemůžeme po mém soudu vyloučit, že předobrazem Bolka Opavského byl skutečný žijící opavský a opolský kníže Bolek V.

WHO WAS BOLEK OPAVSKÝ?

Some Notes on the So-Called Testimony of King John

The presented study examines the Rosenberg family legend of an affinity with the Italian Orsini family, primarily the role of the so-called Testimony of King John, a forgery from the end of the 15th century that depicts events from 1340/1341. This fictitious document presents the story of Peter I of Rosenberg who came into conflict with Silesian Prince Bolek Opavský, which was provoked by the latter after he committed a transgression in the presence of King John of Luxembourg and did not react to Peter I's reprimand. The origin of the conflict was the question of whether the Rosenbergs or Bolek Opavský were of higher noble birth. The conflict was resolved when Peter I presented documents in the presence of the king proving affinity with the Italian Orsini noble family allowing the Rosenbergs to trace back their lineage to the ancient Trojans. Bolek Opavský then had to admit the Rosenbergs were the most noble family in the Kingdom of Bohemia. Heretofore historiography believed Bolek Opavský to be a fictitious character as no Duke of Opole of this name existed in the 1340s. The study points out the fact that the unknown author of the so-called Testimony of King John could have been inspired by the real Bolek Opavský, more well-known under the name of Bolko V the Hussite who lived in 1400-1460 and was one of the most significant Upper Silesian dukes in the 1450s as the Duke of Opole and a leading Silesian partisan for George of Poděbrady. This theory is supported by contacts between Bolko V and Jošt of Rosenberg and Henry IV of Rosenberg; and the reputation the Duke of Opole earned and that we can observe in the contemporary narrative sources where he is usually presented as a heretic, an opponent of the church, and a proud and headstrong individual that doesn't respect the authorities of the time. According to the author of this study, the echoes of this image of Bolko V can be found in the character of Bolek Opavský within the so-called Testimony of King John.

II

LITERATURA

Martin NODL – František ŠMAHEL (eds.), *Pohané a křesťané. Christianizace českých zemí ve středověku*, Nakladatelství Lidové noviny: Praha 2019, 244 s. ISBN:978-80-7422-729-5

Kniha *Pohané a křesťané* s podtitulem *Christianizace českých zemí ve středověku* svým názvem i vyobrazením křtu Bořivoje na deskách evokuje tematiku raného křesťanství v českých zemích. A tento dojem se upevní o to více, když se čtenář hned na úvod dozví, že sborník je ve skutečnosti vydán k jubileu profesora Petra Sommera, jehož jméno je nejvýrazněji spojeno s výzkumem počátků sázavského kláštera. Naprostá většina z třinácti autorů se však nezaměřila na období, v kterém leží těžiště práce prof. Sommera, ale zůstala v dobách jim osobně nejbližších. Svorníkem sborníku se tak nestaly počátky křesťanství v českých zemích, ale dlouhodobá christianizace tohoto území.

Rozlišovat mezi jednorázovým aktem přijetí křtu a déle trvajícím christianizací země, která může v případě českých zemí sahát až hluboko za husitské války, je jistě relevantní a navíc jde v moderní medievistice o běžný koncept. Uplatněním tohoto přístupu se jen stalo, že první dojem z hlavního názvu, který evokuje spíše ranou fázi christianizace, příliš neodpovídá následnému obsahu, ani tématům spojeným s osobou jubilanta. Naopak dalším svorníkem odkazujícím na prof. Sommera je interdisciplinarita. Na dlouhodobou christianizaci totiž není nahlíženo pouze z pohledu historie, ale také archeologie, diplomatiky či kunsthistorie. Čtenářům se tak dostává různých pohledů na problematiku víry a rozebrána jsou nejrůznější témata s tím spojená, a to v chronologickém pořádku od 10. až do 16. století.

Hrob z první poloviny 10. století v řezenském ženském klášteře Niedermünster přivedl Petra Charváta a Janu Pleskovou (s. 9–17) k zamyšlení nad řadou témat inspirovaných především tím, že se v něm našly náušnice snad české produkce. Přirozenou otázkou je hledání propojení tohoto kláštera s českým prostředím a zvláště řeholnic pocházejících z českých zemí, k čemuž posloužil rozbor slovanských jmen v místním nekrologiu. Poněkud upozaděna je pak možnost, že nositelka tohoto šperku nemusela mít přímou vazbu na české země, ale že by se daly hledat i jiné cesty (obchod, tribut), jak se náušnice do Řezna dostaly. Se samotným procesem pozvolné christianizace ale více souvisí otázka regulí tohoto kláštera, v kterém se nejspíše ženy zdobily šperky. Jak autoři ukázali, tak

více než o dodržování (tvrdé) řehole šlo v tomto klášteře o výchovu budoucích manželek a klášter tak ženám poskytoval spíše útočiště se značnou mírou volnosti i možností odchodu. Řeholním předpisům zpočátku nevyhovující místo se proměnilo ve „skutečný“ klášter až po reformách na počátku 12. století.

U proměn klášterního života zůstává i druhý příspěvek Kateřiny Charvátové (s. 19–30), který se však zaměřuje na cisterciácký řád a z počátků křesťanství nás tak přesune do 12. a 13. století. Cisterciáci si při svém vzniku ve Francii zakládali především na odloučenosti, skromnosti a vlastní práci. Avšak proměny doby a rozšíření řádu postavilo před jeho členy i výzvy týkající se světa mimo klášterní zdi, kterých se cisterciáci chopili. Nejen že se v čele s Bernardem z Clairvaux stali hlasateli Druhé křížové výpravy, ale na východním okraji křesťanské Evropy se podíleli na misijní činnosti a na tom jihozápadním podporovali boj proti heretikům i reconquistu. Při tom všem ovšem nemohli žít v ústraní, ale naopak se stávali i biskupy či zakládali rytířské řády. Tyto proměny řádového života cisterciáků lze však sledovat lépe v evropském, než jen v českém prostředí, což tento příspěvek poněkud odvedlo od tématiky sborníku.

Do českých zemí nás vrací třetí příspěvek v podání Josefa Žemličky (s. 31–44), který ukazuje pozvolné prosazování kanonických norem. Na příkladu citátu z kroniky Františka Pražského ukazuje, s jakou neochotou se laici vzdávali „svých“ patronátních práv. Ještě ve 13. století se tak setkáváme se situací, že kněží nejen že nejsou dosazováni církevními představiteli, ale ani nejsou konfirmováni biskupem, což pak vedlo i k tomu, že arcijáhni neznali „své“ kněze. Zkrátka řečeno je zde velmi názorně ukázán rozdíl mezi přijetím víry a dodržováním všech předpisů a regulí s ní v dané době souvisejících. A to se netýká pouze problematiky obsazování far, ale například také celibátu kněží. I v plně křesťanské společnosti tak bylo možné, že kronikář vložit do úst pánů, že se raději stanou pohany, než aby se vzdali svých práv, nebo jinými slovy, že naprosto upřednostňují zvyklosti před kanonickými normami.

V pořadí čtvrtý článek Libora Jana (s. 45–67) pak čtenáře zavede do prostředí johanitských komend druhé poloviny 14. století. Na příkladu životních osudů Jana z Kladrubce je probráno fungování jednotlivých komend, průběh vizitací i majetkové vlastnictví řádových rytířů.

Zdaleka nejobsáhlejším příspěvkem je text Františka Šmahela (s. 69–100), který probere hned několik témat týkajících se projevů víry v českých zemích za

vlády Lucemburků. V druhé polovině 14. století zde přitom prožívala církev období svého největšího vlivu, čemuž odpovídala i hustota farní sítě. To však nezabránilo řadě nešvarů projevujících se jak u laiků, tak u duchovních. Korektoři kléru si neustále stěžovali na nedostatečně vzdělané kněze, dosazené začasť právě patronátními pány, na jejich soužití se ženami, provozování hazardu, pití, lichvy, ale také na černokněžnictví či krádeže v kostele. Zkrátka zdaleka ne každá z početných far byla rovněž obsazena příkladným farářem. Z druhé strany, konkrétně od Jana Žídky Korvíka, pak zaznívají stížnosti na farníky ve Chvojně, kteří provozují ďábelský zvyk, a to konkrétně noční (snad svatojánské) tance. Ani jeho příslušnost k reformnímu kruhu mu však nezabránila v pronajímání fary. Dále se Šmahel zabývá pohřebišťem v Čelákovících, které bývalo dříve interpretováno jako doklad přežívání magických praktik proti vampýrům, či terminologicky lépe škodícím revenantům. V tomto případě se však přiklání k výkladu, že se jednalo o pohřby popravených, a tak nejde o důkaz pro přetrvávání (polo)pohanských tradic. Dále se autor zaměřil na různé předpisy pro kněze v Čechách a na Moravě, a také na požadavek, aby v jazykově smíšených oblastech faráři ovládali jazyk/y svých farníků. Poslední pasáž je pak věnována bezvěrectví a popírání či neznalosti náboženských dogmat. To můžeme předpokládat u lidí žijících mimo dosah farní sítě, avšak obdobné výtky byly používány i k očernění vysoce postavených osob. Každopádně 14. století je skrze širokou škálu příkladů představeno jako období vnitřní christianizace vedoucí nejednou až k herezi, v kterém však neustále přetrvávají nejrozumnější pověry a magie.

V polovině sborníku se dostává ke slovu diplomatický úhel pohledu v podání Ivana Hlaváčka (s. 101–119). Ten se zaměřil na dvě písemnosti testamentárního charakteru uložené v lipské Albertině. Ty vypovídají nejen o pražských testátorech, a tím pádem každodennosti v tomto městě, ale dají se vsadit i do širších souvislostí. Ukazují tak na praxi pořídit testament před odchodem na pouť, na širší vazby sahající do jiných měst i zemí, na odkazy příbuzným, kteří si vybrali církevní dráhu, a dále na možné osudy pražských studentů.

Sedmý příspěvek Václava Žúrka (s. 121–138) se obrací k prvnímu slovu v názvu sborníku. Ne snad že by zkoumal samotné pohany, ale zaměřuje se na recepci jejich, v tomto případě rozuměj antických, děl v křesťanském světě, a to se samozřejmým důrazem na české prostředí. Jedním z příkladů se mu stala i kniha o hře šachové sepsaná v Janově, kterou posléze využil či spíše přepracoval To-

máš ze Štítného. V obou případech se více než o samotný rozbor hry jedná o alegorický výklad světa, v kterém jsou antické příběhy (u Štítného v menším počtu) využity jako křesťanská moralizující vyprávění. A v této podobě se objevovala i v kázáních či knížecích zrcadlech, v kterých hrával ústřední roli Alexandr Veliký, jakožto pokřesťanštěný ideální vládce. Koneckonců četba antických autorů byla i základem nejen univerzitního vzdělání. Jinými slovy řečeno docházelo k prolínání křesťanského světa s pohanským antickým světem, z kterého byla uzpůsobována křesťanskému výkladu především morální filosofie.

Do oblasti umění zavede čtenáře článek Jiřího Kuthana (s. 139–149), který v základních obrysech představí umění druhé poloviny 14. a raného 15. století v Evropě a do těchto souřadnic pak zařadí i česká umělecká díla. Dále se pak věnuje stručnému výčtu a popisu jednotlivých děl exportovaných z Prahy, která se za vlády Karla IV. i Václava IV. těšila výsadnímu postavení, do celé Evropy. U většiny z nich pak konstatuje, že jejich český původ je již dobře popsán v předchozí literatuře.

Na počátky křesťanství v Čechách, tak jak jej prezentovali husitští kazatelé, se zaměřil Pavel Soukup (s. 151–170). Shledal při tom, že kazatelé využívali první české křesťany, či spíše světce, jakožto vzory ctného jednání. Dále se pak obraceli do historie při věroučných sporech například o kalich a v souladu se středověkými představami označovali starou tradici za správnější než později zavedené novoty. Naopak jeden z navržených pilířů utrakvistické identity, tedy využití poohanství jako nástroje k diskreditaci, autor na základě rozboru kázání odmítl.

Obdobným směrem jako Václav Žůrek se vydala i Pavlína Cermanová (s. 171–189), která se věnovala údajnému dopisu Aristotela Alexandrovi Velikému. Ten byl však křesťanskému světu zprostředkován skrze muslimské filosofy, a tím pádem se autorka zaměřila více na recepci nikoliv jen antických, ale také muslimských děl v křesťanském světě. Obdobně jako Žůrek pak konstatovala, že tyto „pohanské“ spisy byly většinou již v úvodu zasazeny do křesťanského rámce a že křesťanského výkladu se dočkalo například i platónské učení o duši, naopak neospravedlnitelné věštby či alchymie byly z daných děl vynechávány.

Husitství bývá tradičně označováno jako období vnitřní christianizace, avšak s opačným názorem na věc přišel Martin Nodl (s. 191–216), který představil tezi, že husitství mohlo naopak vést k dechristianizaci či alespoň k minimální proměně společnosti v tomto směru. Tuto myšlenku založil především na

tom, že (radikální) husité vystupovali proti naprosté většině vnějších projevů víry a požadovali zjednodušení církevního ritu. To mělo podle jejich úmyslů vést ke zvýšení vnitřního prožitku a skutečné pravé víře. Avšak pro řadu lidí se podle autora jednalo o nejasný a nedosažitelný cíl, a tak byli tito lidé zbaveni svých projevů víry, které nebyli schopni příliš nahradit, což mohlo vést až ke zpochybnění samotné víry. Zkrátka povrchně pokřesťanštěná společnost potřebuje rituální náboženství a na radikální odklon od něj nebyla podle Nodla česká společnost jako celek ještě připravena. A pokud dopřejeme sluchu stížnostem arcibiskupa Rokycany, tak se před námi ještě po husitských válkách objeví stejně povrchně christianizovaná společnost jako na počátku 14. století.

Závěrečný dvanáctý příspěvek Roberta Novotného (s. 217–236) nás pak zavede až do 16. století, v kterém jsme svědky prodlužování šlechtických rodokmenů až do pohanských dob. I když se s rodokmeny sahajícími například k Trojanům či antickým bohům setkáváme i v jiných zemích, tak jde v případě vedení rodokmenů do české pohanské minulosti o jisté unikum. To autor mimo jiné dokládá na příkladu děl Paprockého určených české a polské šlechtě, v kterých se ovšem jen v prvním případě objevují pohanští prapředci. Tento rozdíl je pak vysvětlitelný tím, že pohanská doba je v českých zemích líčena již od Kosmy zakladatelsky. Pokud tedy chtěla šlechta ukázat, že není závislá na panovníkovi a že jí přísluší zákonodárná moc, musel její původ sahat až před povolání Přemysla Oráče a nejlépe již do družiny praotce Čecha. Stavovský výklad českých dějin se tak promítl i do rodokmenů, v kterých nejen že nebyli na překážku pohanští prapředci, ale naopak je v něm křesťanská česká šlechta nanejvýš vítala. „Pohané a křesťané“ se tak propojili do jedné pokrevní linie.

I přes závěrečné spojení pohanů a křesťanů se však prvně jmenovaní objevují ve sborníku mnohem více ve spojitosti s „pohanskými“ filosofy, než že by odkazovali na obyvatele českých zemí před přijetím křesťanství či v době, kdy zde obě víry koexistovaly. I přes snad poněkud zavádějící název je ve sborníku otištěna řada zajímavých článků, které však s problematikou dlouhodobé christianizace souvisejí někdy jen volněji. To nás přivádí k obecnějšímu zamyšlení nad festschrift, u nichž je v české medievistice v poslední době téměř obvyklou snahou proměnit je v kolektivní monografie. Tento první dojem však bývá nezřídka uchován pouze do chvíle, kdy si čtenář přečte obsah a zjistí, že se jedná o jednotlivé články, v kterých se autoři věnují vlastním tématům, které tu více, tu méně

obratně propojí s názvem vznikající knihy. Je však potřeba při honbě za „uznatelnými výsledky“ vskutku proměňovat festschriftы v monografie a není lepší vzdát jubilantovi čest klasickým sborníkem obsahujícím příspěvky jeho kolegů a přátel neomezovaných úzkým zaměřením kolektivní monografie? A neměly by být (nejen) takovéto sborníky, zvláště pokud jsou recenzované, také uznávány jako plnohodnotné vědecké práce? Přejme si však, aby tento typ díla, ať již v jakékoliv podobě, udělal především radost oslavenci, což je myslím jedním z důležitých poslání festschriftů...

Ludmila Luňáková

Lenka BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Vyšehrad, Praha 2018, 600s. ISBN 978-80-7429-342-9.

V edici *Velké postavy českých dějin* nakladatelství Vyšehrad vyšla v roce 2018 publikace věnovaná králi Janovi, známému v české historiografii pod označením Jan Lucemburský. Pojmenováním krále se ostatně zabývá Lenka Bobková hned v úvodu (s. 9-10), kde čtenáře upozorňuje na ryze „české“ přízvisko, které stojí v rozporu s vnímáním panovníka na západ od Rýna. Zde se mu říkalo Jan Český nebo Jan Slepý. Autorka tak již nyní předznamenává jeden z diskurzů publikace – hodnotící stanoviska u tzv. příštího krále (s. 9) a rozdílné perspektivy domácích a zahraničních kronikářů.

Knihy je rozdělena do osmi bohatě členěných kapitol. První celek podnázvem *Kdo je hoden českého trůnu?* se přehledně zabývá tím, co předcházelo povolání a prosazení Jana v Českém království. Autorka čtenáře nejprve zavádí do situace v Čechách po olomoucké vraždě roku 1306 a smrti Václava III. Následuje rozsáhlejší oddíl nazvaný *Cesta lucemburských hrabat k moci a slávě*. Lenka Bobková podrobně vysvětluje rodové genealogie, včetně nejstarších možných zpráv (až do 9. století) o rozvětveném příbuzenstvu Lucemburků. Následně dospívá k samostatné kapitole o narození Jana Lucemburského, přičemž nechybí úvahy o manželském soužití jeho rodičů. Zaujmu nepochybně informace k Janově výchově, neboť značná část se odehrávala na francouzském královském dvoře (s. 34.). Tím si autorka zároveň učinila můstek k představení tehdejšího francouzského království a následně vztahů ke Svaté říši římské, kde se místy vracíme

v čase, až Rudolfovi I. Habsburskému. Celé líčení logicky směřovalo k vyvrcholení ve volbě Janova otce Jindřicha římským králem a cestě za císařskou korunou. Toto povýšení se pak ukázalo být klíčové a zjevně i cestou k českému trůnu pro Jindřichova syna. Nástup mladého Jana na český trůn přináší další kapitola. Autorka poukazuje na zásadní roli *Zbraslavské kroniky*, resp. vyprávění jejího druhého a hlavního autora Petra Žitavského. Tento muž totiž bravurně přichod nového vládce hájil a zanechal nesmazatelnou stopu pro nesnadný výklad snah Jana a Elišky Přemyslovny oproti legitimně zvolenému králi Jindřichovi Korutanskému. Například celospolečensky rozšířený obraz vždy ctihodné Elišky, matky skvělého Karla IV., je toho dodnes důkazem. K Elišce samotné autorka přebírá informace z dosavadní literatury (s. 54-55), kde přetrvává málo udržitelná představa o dívce zvažující život řeholnice, neboť je až nápadné, jak ochotně a rychle vystoupila proti sestře i švagrovi, a převzala nabízenou roli.

Druhá kapitola knihy se podrobně věnuje prvním letům vlády krále Jana. Začíná příchodem k českým hranicím a popisem tažení vstříc dobytí trůnu, očekávání možné bitvy. Pozorný čtenář nemine rovněž úvahu nad vztahem Elišky a její starší sestry Anny. Autorka přesvědčivě dodává, že se zdá, jakoby paměť na Annu Přemyslovnu byla cíleně vymazána – což značilo, že za dědičku měla být vnímána Eliška (s. 72). Že se přitom jednalo o odkaz dílny již citovaného Petra Žitavského, nenechává asi nikoho na pochybách. Ostatně Lenkou Bobkovou sumarizované výzkumy z posledních let k Anně Přemyslovně a Jindřichovi Korutanskému (zejména v podání Kateřiny Telnarové a Jakuba Razima) zůstávají nespornými doklady těchto strategií. Biografie dále pokračuje podkapitolou *Inaugurační diplomy* – bravurním výkladem vzniku, obsahu i dopadů těchto dokumentů právě z počátků Janovy vlády. Dáme-li slovo autorce, dozvíme se, že jsou vnímány jako „*zlomové místo ve formování vztahů mezi českým králem a reprezentanty země především z řad šlechty*“ (s. 77). Za neméně podnětný lze označit i následný oddíl: *Národ, jazyk, země*. Lenka Bobková vychází z trendů, které hodnotí jazykové zvyklosti zemskou příslušností, využívá hlavně názory spojené či vyvěrající z interpretací *Dalimilovy kroniky*. Zůstává ovšem otázka, jak dalece je možné v tomto smyslu názory jednoho pramene zobecňovat, a jak dalece, kdy a zda vůbec byla bilingvnost českých zemí tak říkajíc ve sporu (k tomu srov. například i na s. 347. ještě početnější jazyky Janova dvora). Pro první léta Janovy vlády nabízí Lenka Bobková čtenářům rovněž po-

hled na korunovaci či světskou a církevní nobilitu kolem Jana a Elišky, ať už se jednalo o domácí nebo zahraniční osobnosti. Pokračuje přes úmrtí Janova otce, volbu Ludvíka Bavora v říši a kapitolu uzavírá rekapitulací prvního desetiletí vlády (srov. s. 128-129 *Dospělý král*), kterou tradičně vymezují tzv. *Domažlické úmluvy*. Současně čtenáře nenechává na pochybách, že se zároveň jednalo o úmluvy, jež Janovi uvolnily ruce, vedly ke stabilizaci a králi daly základ pevného zázemí vstříc zahraniční politice.

Třetí kapitola v biografii krále Jana pak pokračuje právě tímto směrem a chronologicky se dotýká stýkání a potýkání se českého vládce se soudobými panovníky Evropy. Průběžně autorka osvětluje utilitární vztah Jana a Ludvíka Bavora, který měl jeden z vrcholů v bitvě u Mühldorfu. Vedle politických souvislostí nechybí v jejím případě ani záslužně sumarizovaná hodnocení bitvy optikou jak zahraničních, tak domácích kronik. Za vlivné mezníky lze rovněž označit sňatek Markéty Korutanské (Maultasch) a Janova mladšího syna Jan Jindřicha, stejně jako Janovu politiku v severní Itálii. Lenka Bobková vyhodnotila (v souladu s lucemburskou historiografií), že italská politika českého krále představovala vědomé budování si cesty za císařskou korunou v duchu otcova odkazu. Nešlo tedy, jak soudila starší domácí literatura, *jen* o iracionální dobrodružství. Do děje mimo jiné pozvolna vstupuje také již téměř patnáctiletý kralevic Karel (s. 161), který později sám zachytil italské dění v osobní biografii. Vedle zpráv z Karlova životopisu autorka upozornila i na řadu méně známých a historiky spíše nevytěžených zpráv z italských kronik (s. 161-174).

Početné vztahy rozvíjel český král rovněž k francouzským panovníkům a zapojoval se do dění na zdejším dvoře. Lenka Bobková nastínila spojenectví s Francií jako umnou orientaci Jana v zahraniční politice a budování mocenské protivažky proti císaři Ludvíku Bavorovi. Nesporné úspěchy v tomto smyslu představovaly sňatek sestry českého krále Marie s Karlem IV. Sličným, její korunovace na francouzskou královnu a výchova Janova prvorozeného syna na francouzském dvoře. Velkolepost Janovy zahraniční politiky rozebírá dále Lenka Bobková ve výčtu vztahu s papežstvím, optikou již naznačeného korutanského dědictví či křížové výpravy na Litvu, a podrobným popisem vyjednávání na panovnických jednáních v Trenčíně a Vysegrádu. Tyto informace – doslova nabyté tehdejším děním – dávají v pojetí autorky nahlédnout, jak složitě, velkolepě a stejně tak zákulisně se rodily politické strategie a dohody. V kontextu politických dějin

zůstávají bezpochyby tyto úseky publikace jedním z vrcholů dlouholeté badatelské práce Lenky Bobkové v prospěch lucemburské dynastie.

Politická rovina biografie je ale vzápětí střídána ve čtvrté kapitole pohledem na dvě manželství krále Jana a obecně fenoménem sňatkové politiky. Nejprve se Lenka Bobková věnuje zhodnocení svazku s Eliškou, který podle ní procházel různými fázemi a i přes početné potomstvo skončilo odcizením páru. Naproti tomu českého čtenáře nepochybně zaujme řada informací k méně známé, nebo lépe řečeno méně traktované postavě mezi historiky – druhé Janově choti Beatrix Bourbonenské. Lenka Bobková nabízí podrobný pohled na její původ, sňatek, přijetí v Čechách, porod syna Václava i odchod z Čech. Volně přechází k vyličení toho, jak byly panovnického děti na dvoře vedeny či vychovávány, a podrobně se rozepisuje zejména o vskutku mistrné sňatkové politice krále Jana, na níž navazoval Karel IV. Na závěr kapitoly záslužně osvětlila i problematiku často přeceňovaných sporů Jana s již zmiňovaným s nejstarším mužským potomkem.

V pátém dílu se vracíme zpět k územním ambicím krále, jež zůstanou asi nejvíce zřejmé z odkazu velkolepého teritoriálního rozkročení jeho vlády. Lenka Bobková se vyčerpávajícím způsobem zabývá jednotlivými zeměmi či oblastmi, které panovník připojil nebo připravil pro expanzi svého nástupce. V celé této části knihy opět vysvětluje, jak velký podíl přinesla ona sama právě v oblasti teritoriálního výzkumu pro lokality tzv. *Vedlejší země Koruny české*. Velkolepost Janovy politiky konečně neutichá ani v následující kapitole (VI.), kde autorka rozvinula pojednání o vládním stylu a reprezentaci. Ústřední roli nesla otázka vypořádání se s pojetím Janova dvora při jeho enormní mobilitě (s. 355). Ve světle nejnovějších výzkumů představila nejprve personální stav a úřady pražského i lucemburského dvora. Názory Lenka Bobková sumarizovala v souladu s díly Františka Kavky nebo z mladších badatelů Zdeňka Žaluda a Jana Fantysové-Matějkové, kteří se problematikou detailně zabývali. Souvisle s tím vyzdvihla lenní praxi, resp. způsob jakým ji uplatňoval král Jan, ať už v získaných územích nebo v Českém království (s. 350-353). Podrobněji se zabývala sídly, které panovník využíval (domy na Starém Městě pražském či město Lucemburk) a cestováním (soukromým, reprezentativním, vojenským). Uvedla rovněž součet pobytů v Českém království, který zůstal i přes četnost cest nejvyšší (s. 357-358). Tzn., že král Jan nejvíce pobýval právě zde, což – číselně vyjádřeno, ukazuje na 75x doložení v Praze, 30x v Brně a z vedlejší zemí například 16x na Vratislav. V následujících

oddílech se soustředila na finanční strategie krále, vysvětlila ji jako logickou potřebu značných prostředků při tak široce rozkročené politické aktivitě v Evropě. Přínosný zůstává i výklad, přesněji řečeno – rehabilitace Janovy péče o města Českého království (kdy vynucované berně pragmaticky kompenzovala řada privilegií otvírajících cestu k prosperitě s. 363-372), stejně jako představení správy Lucemburského hrabství. Šestou kapitolu nakonec uzavřela pojednáním o kulturních poměrech v Českém království v první polovině 14. století. Doplnit můžeme, že oddíl souvisle prokládají otázky mecenátu a děl, které po sobě Jan, nebo členové jeho rodiny ne/zanechali.

V předposlední kapitole *Slepý král* se dostáváme k Janově osobnosti v již pokročilém věku. Autorka nás nejprve uvádí do roku 1340, který bývá ve starší literatuře traktován jako konfliktní doba mezi králem a nejstarším synem Karlem (s. 407-408). Lenka Bobková ale přesvědčivě ukázala, že stárnoucímu panovníkovi, stíženému slepotou, zůstával oporou právě Karel. Poukázala také na značnou snahu Jana bojovat s oním hendikepem, doprovod jeho syna při řadě takto orientovaných okolností, nebo i na pasáže z domácích kronik, které účelově (zejména opakovaných redakcích) vypovídají v neprospěch krále Jana, a směřují k oslavě Karla IV. (s. 411). V dalším oddíle se vrátila krátce k Janovu mládí, jeho fyziognomii, díky níž zmínila i rozličná vyprávění zvláště zahraničních kronik o aktivní účasti na turnajích. Na závěr Lenka Bobková přidala antropologické znalosti o vzhledu 170 centimetrů vysokého a fyzicky zdatného muže, jak v minulosti uvedl Emanuel Vlček. Záslužně také pro čtenáře shrnula a představila různé Janovy „podobizny“ ve výtvarném umění (busty, kresby) a na pečetích. Klíčové místo v této kapitole zaujímá podkapitola věnovaná závěti, tedy dělení mezi tři syny, prohlášení Karla Janovým nástupcem, místu, kde si přál být pohřbený nebo otázce dluhů. Kapitola vrcholí biografickými ději na sklonku Janova života: volba Karla římským králem, poslední Janova bitva (s. 442-456), pohnutá pouť ostatků českého krále. V případě popisu a rozboru znalostí bitvy u Crécy přidejme, že milovníci středověkého válečnictví si vskutku přijdou na své, neboť autorka shromáždila množství aktuálních poznatků, chronologie výkladů kronik i odborné literatury.

Závěrečná kapitola patří pohledu na Jana optikou následujících staletí. Lenka Bobková ukázala, že také druhý život krále zůstává mnohovrstevnatý a nepřímou tak vybízí k dalšímu směru bádání. Sama nejprve sledovala Jana v dobové li-

teratuře, resp. dílech 14. století. Spíše stručně se vyjádřila k obrazu Jana ve *Zbraslavské kronice*, kterou je třeba považovat za primární zdroj diskurzů a informací pro mladší díla (s. 464). Následovaly tzv. *Kroniky doby Karlovy*, vlastní Karlův životopis a především důležité sdělení, že už v těchto dílech se modeloval obraz Jana coby protikladu k lepšímu vládcí v podání Karla IV. Souběžně s těmito opusy se čtenář seznamuje rovněž s literární tvorbou, jak bezprostředně z Janova okolí – oslavná díla od Guillaume de Machaut, tak následně třeba od Jeana Froissarta. Nechybí však ani zahraniční kronikářská produkce středověku z Francie či Anglie. K mnohem méně známým patří představení Jana optikou mladšího dějepisectví. Česká humanistická historiografie je uvozena dílem Eneáše Silavia Piccolominoho (*Historie česká*), pokračuje vyzdvížením poměrně obsáhlých pasáží o Janovi v *Historii Českého království* Jana Dubravia. Pozoruhodné informace o králi snesli dále Václav Hájek z Libočan, Martin Kuthen ze Šprinsberka, Prokop Lupáč z Hlaváčova aj., přičemž se jako nit vine právě těmito texty rytířská gloriola krále. Barokní dějepisectví ve vztahu k Janovi načrtla Lenka Bobková ve dvou příkladech. Na prvním místě v díle *O státě českém* od Pavla Stránského ze Záp a následně v hutných svazích Bohuslava Balbína k českým dějinám. V obou autorka upozornila na klíčová „česká“ paradigmata: panovník království proslavil, mocensky povznesl, ale často v zemi nepobýval a špatně hospodařil. Zmínila také zdroje, z nichž čerpal kupříkladu Balbín (*Zbraslavskou kroniku*, *Kroniky Františka Pražského* a *Přibíka Pulkavy z Radenína*, *Životopis Karla IV.*, nebo výše citované humanisty). V navazující podkapitole Lenka Bobková představila v chronologické linii i nejstarší monografická díla spjatá s osudy krále Jana, ať už od Martina Pelcla, Františka Palackého nebo Václava Vladivoje Tomka, jež pilně recipovala výše citované charakteristiky. Nutno upřesnit, že se v zásadě vždy jednalo o knihy, které se více méně přímo věnovaly nebo si vytvářely předpole pro činy Karla IV. Stejnou chronologickou cestou se Lenka Bobková dostala až do 20. století. Zde patří první místo ve vytváření knih o Janovi Lucemburském Josefu Šustovi, který ho viděl jako cizince (*Král cizinec*), nebo v konfrontaci s Karlem IV. v publikaci *Otec a syn*. Neměnná paradigmata nařadil ve druhé polovině 20. století vlastně až Jiří Spěváček, když použijeme opět jen název jeho monografie věnované Janovi Lucemburskému – *Král diplomat*. Lenka Bobková nakonec trefně tuto kapitolu uzavřela slovy, že: „*Svého hrdinu viděla česká historiografie v Karlovi...*“ (s. 498), přičemž s tím nelze než souhlasit. Ve

vyčerpávající monografii však sama poskytla čtenářům mnohem více. Proto lze na závěr konstatovat, že ač pracovala se zažitými paradigmaty, hledala jejich původ a maximální možná vysvětlení, neuchýlila se k nestranné obhajobě její bezpochyby jinak oblíbené postavy. Publikaci Lenky Bobkové je proto po mém soudu třeba chápat jako úsilí historičky, která Lucemburkům a jejich expanzi zasvětila celoživotní vědeckou i pedagogickou činnost. V tomto záměru vyznívá bezpochyby záslužně skutečně enormní snaha podat o Janovi na 600 stranách maximální přehled stavu poznání a přivést čtenáře k porozumění královny domnělé jinakosti.

Dana Dvořáková-Malá

Vladislav RAZÍM, *Středověká opevnění českých měst 2.1. Katalog Čechy B–O; 2.2. Katalog Čechy P–Ž*, Praha 2020, 1151 s. (průběžné stránkování obou svazků). ISBN 978-80-88339-02-1.

Hradby představují nepřehlédnutelný komponent městského panoramatu a současně nepochybný a všem srozumitelný distinktivní prvek. Jde o jedinou „horizontálu s významem“ na prospektech měst; městské brány pak tvořily spolu s věžemi sakrálních staveb, radničními a městskými věžemi klíčové „vertikály s významem“, jež v předimenzované podobě vizuálně ovládaly městské veduty od 15. hluboko do 18. století. Právě městské brány představovaly – analogickým mechanismem jako brány hradní – jeden z centrálních bodů městského organismu, spjatý s celou řadou symbolických významů: militární vizualizace se tu prolínala s výstavností města a jeho hospodářským potenciálem (výstavba kamených hradeb byla nad finanční možnosti nejednoho poddanského města, resp. ojedinele i městečka, byť i právem k jejich výstavbě disponovalo). V negativním otisku se pak vnímání hradeb (symbolické i ryze utilitární) odráží v případech jejich boření – ve středověku (z pramenů doložené případy tohoto typu nejsme schopni převést do reálné situace, tj. jaký byl reálný rozsah destrukce) i v době pozdější, kdy se fyzická zkáza mění v zástupný symbol např. v podobě zákazu zavírání městských bran.

Problematika městských hradeb patří k dlouhodobým Razímovým badatelským zájmům a lze jen uvítat, že na řadu monografií věnovaných jednotlivým

lokalitám či určitým rysům městských fortifikací, stejně jako přípravných metodických studií, navazuje dílem syntetickým.¹ Jeho opus magnum je rozdělen do tří dílů o čtyřech svazcích. I. díl je vyhrazen soubornému pojednání problematiky, a to z pohledu doby vzniku hradeb, jejich významu i běžného provozu a fungování, jakož pak i postupného zániku a proměně náhledu na hradby v průběhu pokročilého 19. století: z domnělé překážky rozvoje měst se stává historická památka, snad více než která jiná na první pohled podtrhující starobylý původ a ráz dané lokality. Díl II a III jsou potom katalogy.

Pořad vydávání – a dodejme, že to je spíš logické, než překvapivé – rozvrhu knihy neodpovídá – souhrnný první díl totiž nezbytně vychází z materiálu soustředěného v dalších dvou dílech analytických. Publikace je vydávána takříkajíc od konce – jako první vyšel katalog pro Moravu a českou část Slezska (díl III),² následoval potom dvousvazkový díl II. Struktura obou dílů, tedy moravského i českého, je analogická, stejně jako četná metodická úskalí, s nimiž se autor musel průběžně vyrovnávat. Mnohé z toho je aktuální i v případě připravované syntézy, neboť má platnost obecnou – jak ostatně svědčí i jen letmé srovnání s neméně monumentálním dílem zaměřeným na městské hradby v Německu, vydaným poměrně nedávno.³

Již při sestavování katalogu se autor musel vyrovnat s některými metodickými úskálími. Na prvním místě to mohou být samotná kritéria klasifikace při výběru lokalit; otázka ovšem vlastně zní širěji: co rozumíme pod pojmem „městské hradby“? Není jistě sporu o tom, že o městských hradbách je oprávněné hovořit v případě všech lokalit s hradbami kamennými či cihlovými; problematičtější je ovšem již otázka, kde je hranice mezi „městskými hradbami“ a pouhými zdmi, ploty či drobnými příkopy v zadních částech parcel (jež někdy mohou být navíc pouhými úvozy). Lokality bez kamenných hradeb bývají zpravidla označovány jako nehrazené (ostatně činil tak namnoze už topograf Schaller); v tomto bodě

-
- 1 Průpravou k tomuto úkolu autorovi byla také v tradici mezinárodního bádání o městských hradbách metodicky zakotvená publikace Vladislav RAZÍM, *Řeč středověké fortifikační architektury. Terminologie a její souvislosti*, Praha 2018.
 - 2 Vladislav RAZÍM, *Středověká opevnění českých měst 3. Katalog Morava a Slezsko*, Praha 2019.
 - 3 Thomas BILLER, *Die mittelalterlichen Stadtbefestigungen im deutschsprachigen Raum. Ein Handbuch 1. Systematischer Teil; 2. Topographischer Teil*, Darmstadt 2016.

se ovšem nabízí pozoruhodná spojnice mezi městským a venkovským prostředím, neboť zídky či ploty v zadních částech parcel, ale zjevně i násypy a příkopy zachytíme také v některých vesnicích.⁴ (Specifickou formu propojení mezi hrazenými městy a nehrazenými lokalitami všech typů představují opevněné kostely, jejichž komponenty – hradba, bašty, věž – byly analogické městským hradbám; funkčně i vizuálně.) Za pozornost stojí formulace v privilegii Karla IV. pro Kynšperk nad Ohří, jímž mu uděluje městská práva a rovněž právo hradeb (1364): „*Und wollen sie ouch dobi behalden von unsern besundern gnaden in sulcher underscheid, das si die obgenante stat Kunigsperg umbgraben sollen und sie anczweder mit plancken oder mit einen gecleibtem czaume sollen redlich bevesten*“.⁵ Výpověď této formulace je poměrně zásadní: ve světle jejího znění to totiž nemusel být stavební materiál, z něhož byly hradby postaveny (tedy kámen, případně cihla – jak se jeví logické nám), co charakterizovalo městské opevnění. Tuto roli plnil příkop, o němž se v privilegii výslovně hovoří a současně pak se děje zmínka o plaňkách či plotu. Význam městského opevnění tohoto typu z hlediska čistě militárního lze jistě zpochybnit, je však zjevné, že vizuální úlohu hradeb – jakožto hranice mezi městečkem a jeho okolím (mimo jiné hranice právní) – i tak plnily. Skutečnost, že pouhé ohrazení plaňkami nebylo nijak výjimečné, dokládají ikonografické prameny ještě z doby kolem roku 1600.

Z uvedeného je zřejmé, že již samotná „definice“ hradeb není jednoznačná, a tato skutečnost měla svůj dopad i na část katalogovou – totiž na to, které lokality se v ní (ne)objevily. Těchto i dalších úskalí (jedním z nich je například panovnické povolení výstavby hradeb, které v nejedné lokalitě, aspoň pokud víme, reálně nikdy nevznikly, anebo zde ikonograficky zachytíme pouhé ploty v zadních částech parcel; podobně pak i interpretace lokalit, kde jsou doloženy – a i to jen pozdními doklady – pouhé kulisové brány, samy o sobě neznamenantající, že město kdy bylo opevněno) si byl autor velmi dobře vědom, a dle možností je

4 Úskalí výzkumu ve vesnickém prostředí (velmi plasticky Jan PEŠTA, *Fortifikační prvky v prostředí vesnic?*, Svorník 11, 2013, s. 60–70) se jeví analogické jako v případě drobných měst, přičemž paralelní přihlédnutí právě k situaci v „nehrazených“ městech by možná osvětlilo i některé momenty na vsích, kde pramenná situace bývá ještě problematictější než v případě lokalit městského typu.

5 *Codex iuris municipalis* IV/1, ed. Antonín Haas, Praha 1954, s. 134–135, č. 87.

také při výběru zohledňuje.⁶ Lokality problematických typů jsou nutně evidovány jen výběrově – přičemž určitou míru subjektivity lze v daném směru sotva do důsledku eliminovat. A nejde tu jen o kulisové brány, ale také o případy, kdy někdejší existenci hradeb (nebo možná spíše ohrazení) nápadně napovídá urbanistická struktura lokality na mapě stabilního katastru. Pramenem cenným, ale vyžadujícím pečlivou kritiku a zdoluhavé hledání souvislostí (leckdy i tak bez výsledku), jsou uliční / pomístní jména (typu „Za branou“ apod.). Zařazeny jsou i lokality zaniklé, jejichž opevnění je dodnes dochováno (především Stará Dubá, resp. podhradní Odranec, a ovšem poněkud enigmatické městečko v podhradí Házmburka).

V díle je evidováno více než 170 lokalit, z toho na čtyři desítky měst královských (tato byla ohrazena všechna); města poddanská jsou evidována pochopitelně „výběrově“, na základě kritérií shora naznačených. Hesla mají jednotnou strukturu o třech bodech. (1.) Úvodní část je zhuštěným přehledem městských dějin ve smyslu hlavních mezníků vývoje z hlediska majetkového a právního, přirozeně již v této části se zvláštním zaměřením na zmínky o hradbách a branách, a to včetně evidence privilegií zakotvujících právo jejich výstavby. (2.) Druhá část zahrnuje informace o terénních podmínkách, časových vrstvách osídlení a urbanistického vývoje města, a to opět s bližším přihlédnutím k hradebním systémům. (3.) Část třetí je pak věnována samotné fortifikaci – a to jak rekonstrukci jejího průběhu, tak jednotlivým fázím vývoje (jak dalece je lze postihnout), topografii městských bran (a tedy potažmo i komunikačních schémat), a současně podává přehled stavu dochování pozůstatků někdejších městských opevnění (brány, hradební zdi, bašty/věže, a případně také příkopy). Rozumí se, že základní struktura je rámcová a vyhovuje lokalitám spíše modelovým než atypickým; nestejný je přirozeně rozsah jednotlivých hesel i jejich náplň, zvláště pak v případě lokalit, kde existence hradeb není průkazná (zde je nutno vystačit s hypoteticky interpretovatelnými indiciemi, že město bylo hrazeno, případně s pozdními doklady).

6 Příkladem města, které disponovalo právem hradeb, a nikdy tu nevznikly, je Smečno (2.2, s. 866–867): na Willenbergově vedutě (1602) jsou patrné jen oplocené zahrady, ba ani brána, později vzniklá ve spodní části náměstí, tu zachycena není. Jednu z nemnoha dochovaných kulisových bran dodnes najdeme např. v nedalekém Vraném (v díle tato lokalita není evidována).

Výzkum městských hradeb je problematika vpravdě interdisciplinární – tak jako ostatně celé městské (urbánní) dějiny: propojuje se v nich výpověď archeologie, stavební historie, ale i městského urbanismu s prameny náležejícími do historikovy dílny tradičně. Při studiu se uplatňují prameny písemné (stěžejní role v tomto směru připadá panovnickým privilegiím – právo výstavby hradeb bylo panovnickým regálem a jen panovník byl oficiálně kompetentní povolení udělovat; reálně však existuje celá řada měst, kde o povolení k výstavbě hradeb, bylo-li kdy vůbec vydáno, nevíme nic), kartografické i ikonografické, tedy staré plány a vyobrazení. V případě všech lokalit je publikován výřez historického centra z mapy stabilního katastru, prvního geodeticky podloženého mapového díla u nás, navíc vznikajícího v době první velké vlny destrukcí hradebních systémů; spíše rámcovou orientační výpověď mají zákresy hradeb na mapách I. vojenského mapování (reprodukované výběrově) a ovšem prvňádkou hodnotu ze starší doby potom mají plány vznikající individuálně pro jednotlivé lokality (i tyto plány jsou publikovány i v podobě reprodukcí, v řadě případů vůbec poprvé). Analogicky se to má s vedutami, zvláště pro menší města dostupnými zpravidla až od 18. století (z hlediska dokumentárního se jako tradičně poněkud problematické ukázaly prospekty Wernerovy, a i v tomto směru mají daleko větší hodnotu díla vznikající prací místních kreslířů, byť ve všech případech platí, že „fotograficky věrná“ veduta neexistuje). V díle je publikována celá řada položek k ikonografii a kartografii jednotlivých měst, jejichž výpověď se přirozeně neomezuje na hradební systémy. To vše formou velmi kvalitních barevných reprodukcí.⁷

7 V této souvislosti lze připomenout opakované (i Razímem) využitý a svého druhu jedinečný typ pramene (mimo jiné i z hlediska široké škály způsobů zobrazování prostoru), jímž jsou translokační plány židovských obydlí z pozdních 20. let 18. století, z nichž některé zachycují i brány a další prvky opevnění, ale současně i rozličné další formy „ohrazení“, s nimiž bychom se zvláště ve vesnickém prostoru dané doby mohli setkat. Nedávno byl tento soubor plánů všestranně zhodnocen a pořízen i katalog (s reprodukcemi): Filip PAULUS – Šárka STEINOVÁ a kol., *Krajina a urbanismus na rukopisných plánech 18. století. Translokační plány židovských obydlí v zemích Koruny české v letech 1727–1728*, Praha 2020. – Jen o málo dříve dostalo se souborného zpracování také vedutistickému dílu Jana Antonína Venuta (1746–1833), v jehož překresbách máme k dispozici i některé prospekty mnohem starší, v originále nedochované (*Jan Antonín Venuť a jeho dílo*, red. Aleš Veselý, Havlíčkův Brod 2018) – i ony se v Razímově díle jako dokumentární materiál uplatňují častěji.

Výsledky stavebněhistorického výzkumu pozůstatků hradebních systémů jako celku (jejich průběhu a reliktnů – zdí, příkopů apod.) i jednotlivých částí (především bašt, bran existujících i zaniklých) jsou podány a interpretovány nejen v textech, ale i formou rekonstrukčních plánů, kdy někdejší průběh opevnění a poloha městských bran jsou zakresleny do současného kartografického podkladu, a čtenář tak má k dispozici přehlednou představu o současném stavu dochování a díky vyznačení v aktuálním městském půdorysu také možnost snadné orientace přímo v místě.

Obsažený katalog věnovaný českým lokalitám s městskými hradbami – alespoň částečně dochovanými a dílem i jen doloženými – je výsledkem mnohaleté práce a zůstane na dlouhou dobu prací svého druhu zásadní (což ostatně platí i o svazku moravském). Lze předpokládat, že množství poznatků, ale také metodických a interpretačních úskalí, jež vyplynula z přípravy katalogu, bude využito a obsírněji pojednáno v připravovaném úvodním svazku, který bude integrální součástí celého díla a blíže osvětlí i mnohé z toho, co z katalogu samotného je zřejmé spíše v rovině mikrosondy než v souborném pohledu.

Robert Šimůnek

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AH	Archaeologia historica
ČČH	Český časopis historický
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
ČMM	Časopis Matice moravské
ČSLM	Časopis Slezského zemského muzea: série B-vědy historické
ČSpPS	Časopis Společnosti přátel starožitností
DH	Z dějin hutnictví
HO	Historica Olomucensia
HOSP	Historická Olomouc a její současné problémy
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MS	Mikulovská sympozia
OAS	Olomoucký archivní sborník
PS	Právněhistorické studie
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
SeM	Severní Morava
SM	Střední Morava
SVISpMO	Sborník Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci
VVM	Vlastivědný věstník moravský
ZKVM	Zprávy Krajského vlastivědného muzea v Olomouci
ZVGMS	Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens
ZVMO	Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci

AUTOŘI ČLÁNKŮ A STUDIÍ

Ing. Mgr. Gabriela Dykastová

Katedra dějin a didaktiky dějepisu PedF UK

GabrielaDykastova@email.cz

Mgr. et Mgr. Jakub Novák, Ph.D.

Katedra historie FF UP

jakub.novak@mendelu.cz

Mgr. David Radek, Ph.D.

Ústav historických věd

FPF Slezské univerzity v Opavě

david.radek@fpf.slu.cz

Mgr. Robert Vlk

Katedra historie FF OU

robb.vlk@gmail.com

REDAKČNÍ POKYNY AUTORŮM

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zpráva, diskusního příspěvku) v časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál Recensio.net (<http://www.recensio.net/front-page>)

Žádáme autory, kteří v rámci svých studií počítají s obrazovými přílohami, aby redakci zaslali rovněž prohlášení o vlastnictví reprodukčních práv k jejich tištěné i elektronické publikaci.

Při přípravě studií pro MHB respektujte následující citační pravidla:

ZKRATKY

Všechna čísla MHB obsahují seznam použitých zkratk. Názvy časopisů, edičních řad či případně knihoven/archivů tedy uvádějte v jejich zkrácené formě. Prosíme zároveň autory, aby ke své studii vždy připojili soupis užitých zkratk s rozepsanými názvy. Odkaz na vydavatele pramene či sborníku se redakce rozhodla sjednotit pod zkratkou ed. uvedenou vždy v závorce za jménem.

MONOGRAFIE

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), místo a datum vydání:

Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197)*, Praha 1913.

Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české I*, Praha 1999.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 1068.

M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 120.

STUDIE VE SBORNÍKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), in: název sborníku, (pokud se uvádí, pak řada, v jejímž rámci sborník vyšel), jméno a příjmení vydavatele, místo a datum vydání:

Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, Korunní země v dějinách Českého státu 3, Lenka Bobková – Jana Konvičná (ed.), Praha 2007, s. 91–111.

Otto Gerhard OEXLE, *Welfische Memoria. Zugleich ein Beitrag über adelige Hausüberlieferung und die Kriterien ihrer Erforschung*, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Wolfenbütteler MittelalterStudien 7, Bernd Schneidmüller (ed.), Wiesbaden 1995, s. 62–95.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

I. HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách*, s. 99–100.

O. G. OEXLE, *Welfische Memoria*, s. 65.

V případě odkazu na další článek z již citovaného sborníku užíjte zkrácenou citaci:

Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční a správní centra v zemích Koruny české za vlády Lucemburků*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, s. 23–48.

Joachim EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, s. 43–59.

STUDIE V PERIODIKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (kurzivou), zkratka periodika a ročník, rok vydání:

Barbara KRZEMIEŃSKA – Dušan TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století)*, ČČH 27, 1979, s. 113–130.

Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191–199.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

B. KRZEMIEŃSKA – D. TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy*, s. 115.

R. NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí*, s. 192.

NARATIVNÍ A ÚŘEDNÍ PRAMENY NEDIPLOMATICKÉ POVAHY

První citace rozepsaná – název citovaného pramene (kurzivou), zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884.

Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442, 1–2, AČ XL/1–2, František Hoffmann (ed.), Jihlava – Praha 2004.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

Petra Žitavského Kronika Zbraslavská, s. 38.

Rejstříky městské sbírky jihlavské, zde 1, s. 87.

DIPLOMATICKÉ PRAMENY

První citace rozepsaná – zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1907, č. 246, s. 216–218.

CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (ed.), Praha 1974, č. 168, s. 269.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

CDB I, č. 276, s. 244–246.

CDB V/1, č. 167, s. 266–268.

V případě opakovaných odkazů na jména autorů či publikace užívejte zájmenné tvary EADEM, IDEM, Ibidem.

Své studie, dotazy či komentáře zasílejte na adresu mhb@hiu.cas.cz, součástí dodaného článku musí být resumé, krátký abstrakt a klíčová slova. Rozsah článků by neměl překročit 40 stran (dle úzu: písmo Times New Roman – velikost 14, řádkování 1,5; v poznámkách pod čarou Times New Roman – velikost 12, řádkování jednoduché). Větší rozsah studie je třeba předem dojednat s redakcí.

OBSAH

I. Studie

Robert Vlk	Elisabeth, quae publicam rem Boemiae plus quam vir regebat. Alžběta uherská, kněžna česká 7 <i>Elisabeth, quae publicam rem Boemiae plus quam vir regebat. Elisabeth of Hungary, Duchess of Bohemia</i>
Gabriela Dykastová	Vzestup a pád Beneše ze Cvilína 37 <i>The Rise and Fall of Beneš of Cvilín</i>
Jakub Novák	Sídlištní struktura šternberského panství ve 14. století 65 <i>The settlement structure of the Šternberk estate in the 14th century</i>
David Radek	Kdo byl Bolek Opavský? Několik poznámek k tzv. Výpovědi krále Jana 105 <i>Who Was Bolek Opavský? Some Notes on the So-Called Testimony of King John</i>

II. Literatura

Martin NODL – František ŠMAHEL (eds.), Pohané a křesťané. Christianizace českých zemí ve středověku, Praha 2019 (Ludmila Luňáková) 127
--

Lenka Bobková, Jan Lucemburský. Otec slavného syna, Praha 2018 (<i>Dana Dvořáčková-Malá</i>)	132
Vladislav RAZÍM, Středověká opevnění českých měst 2.1. Katalog Čechy B–O; 2.2. Katalog Čechy P–Ž, Praha 2020 (<i>Robert Šimůnek</i>)	138
<i>Seznam použitých zkratek</i>	145
<i>Autoři článků a studií</i>	147
<i>Redakční pokyny autorů</i>	149

Součástí časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* je řada *Supplementum*, v jejímž rámci již vyšla zvláštní tematická čísla periodika:

Dvory a rezidence ve středověku, MHB *Supplementum* 1, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006, ISBN 80-7286-095-X, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB *Supplementum* 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, ISBN 978-80-7286-134-7, ISSN 0862-979X.

Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, MHB *Supplementum* 3, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, ISSN 0862-979X.

Mediaevalia Historica Bohemica (MHB). Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9. Vedoucí redaktor Jan Zelenka (e-mail: zelenka@hiu.cas.cz), výkonní redaktori Eva Doležalová, Jaroslav Boubín, odpovědný redaktor řady *Supplementum* Dana Dvořáčková-Malá. Jednotlivá čísla je možné objednat v e-shopu vydavatele <http://obchod.hiu.cas.cz/shop/>, či prostřednictvím e-mailu: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Toto číslo vyšlo v prosinci 2020, 1. vyd., Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. – 156 s. – *Mediaevalia Historica Bohemica*, 23/2, ISSN 0862-979X.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in SCOPUS, HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE and CEJSH.

